תנ״ך · ראשונים

רא"ש על התורה

רבנו אשר ב"ר יחיאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ראש"ש על התורה

רבנו אשר ב"ר יחיאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ראש-על-התורה/

הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

בראשית 6
פרק א 6
פרק ב 8
פרק ג 9
פרק ד 12
פרק ה 13
פרק ו 14
פרק ז 16
פרק ח 18
פרק ט 20
פרק יב 21
פרק יד 21
פרק טו 22
פרק יז 22
פרק יח 23
פרק יט 25
פרק כ 25
פרק כא 25
פרק כב 25
פרק כג 26
פרק כד 27
פרק כה 28
פרק כז 28
פרק כח 29
פרק כט 29
פרק ל 30
פרק לא 30
פרק לב 31
פרק לג 31
פרק לד 32
פרק לה 32
פרק לז 33
פרק לח 36
פרק לט 37
פרק מ 37
פרק מא 37
פרק מב 39
פרק מג 40
פרק מד 41
פרק מה 42
פרק מז 43
פרק מח 43
פרק מט 43
פרק נ 44
שמות 44
פרק א 44
פרק ב 45
פרק ג 45
פרק ד 46
פרק ה 46
פרק ו 46
פרק ז 48
פרק ח 48
פרק ט 48
פרק י 49
פרק יא 49
פרק יב 50
פרק יג 51
פרק יד 51
פרק טו 53
פרק יז 53
פרק יח 53

פרק יט 55
פרק כ 56
פרק כא 58
פרק כב 61
פרק כג 62
פרק כד 62
פרק כה 63
פרק כז 64
פרק כט 65
פרק ל 66
פרק לא 66
פרק לב 67
פרק לג 68
פרק לד 69
פרק לה 69
פרק לו 71
פרק לז 71
פרק לח 72
ויקרא 73
פרק א 73
פרק ב 75
פרק ה 75
פרק ו 75
פרק ח 75
פרק ט 76
פרק י 77
פרק יב 78
פרק יג 79
פרק יד 79
פרק טז 80
פרק יח 82
פרק יט 83
פרק כא 85
פרק כב 85
פרק כג 85
פרק כד 86
פרק כה 87
פרק כו 89
פרק כז 90
במדבר 91
פרק א 91
פרק ב 92
פרק ג 93
פרק ד 94
פרק ה 95
פרק ז 96
פרק ט 96
פרק י 97
פרק יא 97
פרק יב 98
פרק יג 99
פרק יד 100
פרק טו 100
פרק טז 102
פרק יט 103
פרק כ 103
פרק כא 104
פרק כב 105
פרק כד 107
פרק כה 108
פרק כח 109
פרק ל 111
פרק לא 111
פרק לב 112

פרק לג 112
פרק לד 113
דברים 114
פרק א 114
פרק ב 115
פרק ג 116
פרק ד 117
פרק ו 118
פרק ז 118
פרק ח 119
פרק ט 120
פרק י 121
פרק יא 122
פרק יב 125
פרק יג 125
פרק יד 126
פרק טו 128
פרק טז 129
פרק יז 130
פרק יח 131
פרק יט 131
פרק כ 132
פרק כא 132
פרק כב 134
פרק כג 135
פרק כד 136
פרק כה 137
פרק כו 139
פרק כז 140
פרק כח 141
פרק כט 142
פרק ל 145
פרק לא 145
פרק לב 148
פרק לג 155
פרק לד 159

בראשית

פרק א

פסוק א

בראשית פירש"י בזכות התורה וישראל שנקראו ראשית ברא הקב"ה עולמו וכן אתה אומר בזכות שבת וברית מילה ונפקא להו כי בתיבת בראשית תמצא שבת ברית אש שהתורה נמשלה לאש כד"א מימינו אש דת למו ועוד פירש"י א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה לכם ראש חדשים שהיא מצוה א' וקשה הא כבר נצטוו על מילה וגיד הנשה. ומיהו י"ל דנקט שנצטוו בה ישראל ביחד ולא ביחיד:

בראשית אמרינן בב"ר אמרה תורה אני הייתי חכמה יראת ה' ובתיבת בראשית תמצא יראת. ראש דברך אמת בר"א אלה"ים א"ת כי התורה מתחלת באמת ומסיימת בישראל ועוד מתחלת בבי"ת ומסיימת בלמ"ד זהו ל"ב חדרים שיש בלב כלו' שמור התורה ותשמור לבך כדכתיב כי היא חייך ואורך ימיך ושמור התורה שהיא נר כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור אמר הקב"ה שמור נרי ואשמור נרך לחיים:

את השמים לכך נכתב את השמים שאלו נכתב השמים והארץ לא הייתי יודע מי היה הבורא ושמים וארץ הנבראים:

פסוק ג

ויהי אור מה שלא נכתב כאן ויהי כן כמו באחרים לקצר דבריו נכתב דאלו היה מפרש כל סדר הבריאה יצטרך להאריך כל זה אבל כאן אין כאן אריכות כתיבת ויהי אור מכתיב' ויהי כן. תמצא כתוב כי מבראשית עד אחד נ"ב תיבות ז"ש שלמה בן חכם ישמח אב כשהיה אברהם בן ב"ן שנה התחיל ללמוד התורה ובפרשת יהי רקיע ל"ח כנגד יצחק שהיה בן ל"ח שנה כשנשא את רבקה והראיה כי היו חיי שרה לאחר שילדה את יצחק כמנין ויהי"ו כי היתה בת צ' שנה כשנולד יצחק וכשמתה נשא יצחק אשה ועל כן לא כתיב בשני טוב כי לא נתמלאה טובת שמחתו כן תמצא בפ' יהי רקיע ל"ח תיבות:

פסוק ט

יקוו המים בשעה שאמר הק"בה יקוו המים ותראה היבשה היו מסבבין זה בזה ולא היו משגיחין בקש הק"בה להפוך את העולם לתוהו ובוהו קרא הק"בה לשר הפנים א"ל אני מודיעך למברא עלמא פקח עינוהי ומלא אש אוכלה ועבין עמוקים וקרא להן לגוזר ים סוף לגזרים מיד עמדו במקומם נטה עליהם הק"בה והשקיען בהרים וענו פמלייא של מעלה קדוש וברוך לשמו ומלאכים אמרו בשכמל"ו ובאותה שעה עמד מהלל שם המהלל בפמלייא ואמר לפניו רבש"ע עתיד אתה להשתבח בבריותיך עד לאין קץ

ותתברך עד לאין תכלית ותתרומם עד אין קצבה עתיד אתה שתכיר לאברהם יותר מכל בריה ותאמר לו קח נא את בנך ולמחר מבניו אחריו ותקראהו בני בכורי ועתידין בניו לקבל עליהן את עול מלכותך בה' ימלוך לעולם ועד ועתיד אתה ליתן התורה בקדושה ובטהרה ולומר להם אנכי ה' אלהיך והם יאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע בבקשה ממך תרחם על עולמך ואל תחריבהו שאם תחריבהו ח"ו מי יעשה רצונך באותה שעה נח הקב"ה ונתן רשות לאדם ליכנס בג"ע ומסר לו כל מעשה בראשית ותלאן באצבע בפלגות אצבעא זעירא וקבילו עלייהו מילי דשמייא. זה שאין כתוב טוב ביום ב' זו היא תשובת המינים שא' שבשביל שהיה העולם עתיד ליאבד ע"י מים לא כתב כי טוב ואעפ"ך בא וכתב ביום הששי וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. ד"א זה שלא נכתב כי טוב ביום השני הוא סוד תתגדל ותתפאר באמרו יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים ובכל מקום שיש חילוק ופירוד אין טוב מאי כי טוב אינו בא אלא להביא שלום ולחבר את כל הדברים הלא תראה כי כשהיה אד"הר לבדו נפרד בלא חיבור בת זוגו מה כתיב בו לא טוב היות האדם לבדו וכשנתחבר אצל אשתו חוה מה כתיב בו מצא אשה מצא טוב כלומר אותו הטוב שהוא אבד ממנו. ז' פעמים כתיב כי טוב בענין כנגד דברים הרבה הולכים משבוע לשבוע ז' ימי השבוע שבעה כוכבים משרתיהם ז' רקיעים ז' ארצות ז' ימים שבעה הרים סביבות ארץ ישראל שבעה נהרות סביבות הכסא שבעה קולות שבעה פעמים גוזרים ברקיע הדבר קודם שיעשה בארץ ולכך הטבת חלום ז' זימנין יגזרון עליה מן שמייא ז' ימים טובים בשנה ז' שמות יש לו ליצ"הר ז' מזבחות ערך בלעם שבע שמיטות היובל ז' שבועות הספירה נמנות. ז' קולות במזמור הבו וכן באי התיבה מבהמות טהורות ז':

פסוק יב

ותוצא הארץ דשא. בחולין דרשו שנשאו דשאים ק"ו בעצמם כדאיתא התם ובאותה שעה פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם. וקשה למ"ד חנוך זה מטטרו"ן ששמו כשם רבו ומטט' זהו שר העולם שהרי באותה שעה לא נברא חנוך עדיין. וי"א דתרי שר העולם הוו ועוד י"ל דההיא לא הוי כמ"ד חנוך זה מטט"רון. מיהו אף לדידיה י"ל דנהי דאיהו לא נברא אבל נשמתו או מזלו נברא כדאשכחן גבי ספר תולדות אדם כדדרשינן מלמד שהראה הקב"ה לאד"הר דור דור וחכמיו אע"פ שלא היו נבראים מ"מ נשמתם ומזלם הראה לו:

פסוק טז

את שני המאורות. פי' שניהם גדולים מיהו הא' גדול מחבירו כדכתיב את המאור הגדול ואת המאור הקטן ורז"ל דרשו בתחלה נבראו שוין ונתמעטה הלבנה ע"י

שקטרגה והשמש עמד בגבורתו על ששמע חרפתו ולא השיב והיינו דאמרי' הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבין עליהם הכתו' או' ואוהביו כצאת השמש בגבורתו על ששמע חרפתו ולא השיב. וע"ז יסד הפייט ראה והקטין צורת הלבנה. וה"פ ראה הקב"ה שקטרגה והקטינה. איתא במדרש בשעה שנזף הקב"ה בלבנה ונפלה נפלו ניצוצות ממנה על פני כל הרקיע וכבו המאורות ונקראו כוכבים על שם שכבו מאור הלבנה:

פסוק כז

בצלמנו בצלם המיוחד לו אצלינו והוא צלם שבמרכבה פני אדם שבו מראין לבני אדם בעת הנבואה. כדמותינו דומה קצת לעליונים לדעת טוב ורע כענין שנא' ותחסרהו מעט מאלהים לפיכך לא אמר בדמותינו אלא כדמותינו הרמ"בן ז"ל:

פרק ב

פסוק א

ויכלו השמים וכתיב ויכל בנוהג שבעולם אומן גדול שעשה דבר גדול אם מחסר דבר חוזר לאחר זמן ומתקנו אבל כאן הכל כלה ואין צריך דבר לחזור ולתקנו. ד"א לפי שהוא עדות שברא הקב"ה עולמו בו' ימים ועדות מעומד שנא' ועמדו ב' האנשי' ואמרי' בפ' כל כתבי בשעה שאדם אומר ויכלו שני מלאכים מלוין לו לאדם ומניחים ידיהם על ראשו ואומרים לו וסר עונך וכו' ומה שאומרים פסוק זה י"ל שגם בעדות אמר אם לא יגיד ונשא עונו וז"ש ויכלו לא עיכב עדותו והעיד על הקב"ה שנח ביום הז' לפיכך יוסר עון מעליו:

פסוק ג

אשר ברא אלהים לעשות ברא אותם השי"ת שיעשו תולדות כפי הטבע אשר נתן בהם איש איש ממלאכתו אשר המה עושים. הרמ"בן ז"ל:

אשר ברא אלהים לעשות מגיד שחותמו של הקב"ה אמת בתחילתו ובאמצעותו ובסופו. והרב ר' משה שמע מפי ר' שמואל רבו כי בששה מקומות מצינו שחתם הקב"ה שמו ואלו הם בראשי"ת בר"א אלהי"ם. בר"א אלה"ים לעשו"ת. וי"רא אלהי"ם א"ת ויבר"א אלהי"ם א"ת התנינים הגדולים. וי"רא אלהי"ם א"ת כל אשר עשה ועל כן תקנו לומר ו' פעמים אמת ויציב ונכון לומר כי הכל נעשה באמת:

פסוק ד

אלה תולדות השמים והארץ כל מקום שנא' אלה פסל את הראשונים והכא מאי פסל תוהו ובוהו. בהבראם בזכות אברהם גימטרייא באברהם:

פסוק ח
ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם מלמד שלא נטע הגן אלא לאבות הראשונים שהיו נקראים קדם מפני שהעולם נברא מקדם ולא נברא אלה בזכות אבות העולם כדכתיב כבכורה כתאנה בראשיתה מצאתי אבותיכם מפי' ר' משה הדרשן:

פסוק ט
ויצמח ה' מן האדמה שעד כאן היו עומדין על פתחיהם עד שעלה האיד שבקש אדם רחמים עליהם כדכתי' וכל שיח השדה ואין שיח אלא תפלה כמ"ש אשפוך לפניו שיחי צרתי וכו':
בויהי בשלח תורת ה' תמימה אימתי היא תמימה כשהיא יוצאה מפי תמים רמז למה שאחז"ל לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן לכך נאמר בפרשת ויהי בשלח וזה הדבר אשר צוה ה' לאמר לקטו כ"ו אותיות רמז לאלפ"א בית"א כולה ועוד רמז לכ"ו דורות עד מתן תורה:

פסוק כא
ויסגור בשר תחתנה מלמד שהשטן נברא עם האשה שבכל הבריות שברא אין כתי' סמ"ך אלה באשה וכן אחז"ל היא אשה היא מ"ה היא שטן היא יצר הרע והמ"י:

פסוק כב
ויבן ה' אלהים את הצלע שמעתי מפי' ר' משה הדרשן שהוא לשון הבנה שהבין הקב"ה הגיון האשה ובראה ממקום צנוע שבאדם לא מן הרגלים שלא תהא יצאנית ולא מן הידים שלא תהא גנבנית ולא מן הלשון שלא תהא דברנית ולא מן הגרון שלא תהא נטוית גרון. ולא מן העין שלא תהא סרקנית ולא מן הראש שלא תהא גותנית ללכת בקומה זקופה. אמר הקב"ה לכל זאת כיוונתי ולא הועיל. יצאנית דינה גנבנית רחל דברנית מרים נטוית גרון בנות ציון סרקנית ומשקרות עינים גותנית כי גבהו בנות ציון:

פסוק כד
על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו מתיבת איש ועד באשתו עולין אותיות של ר"ת י"ח ורמז הוא לבן י"ח לחופה ואיכא דדריש לה מוהו"א אשה בבתוליה יקח והוא בגימ' י"ח. ד"א מוהו"א כחתן יוצא מחפתו:

פרק ג

פסוק ו
ותתן גם לאשה. הקשה ר' שמשון ואמר מאחר שצוה הקב"ה מכל עץ הגן אכול תאכל א"ך משתמא גם מעץ החיים אכל וא"כ כשאכל אח"כ עץ הדעת למה מת והא כתיב ואכל וחי לעולם ותירץ דקודם שיאכל מעץ הדעת אפי' יאכל מעץ החיים לא תועיל לו

כלום כי לא היה צריך רפואה כי עדיין לא נקנסה עליו מיתה ודומה לאדם בריא שאין עושין לו רפואה כלל לפי שאינה מועלת לו כלום אבל אחר שאכל מעץ הדעת היה מועיל לו על כן אמר הקב"ה הן האדם היה כא' ממנו ועתה יועיל לו כי כבר נקנסה עליו מיתה כי הוא חולה ויועיל לו הרפואה דעץ החיים ואע"ג דאכל ממנו שמא עץ הדעת היה סם המות אף שאכל עץ החיים ולכך אמר הקב"ה ואכל וחי לעולם כי לא יאכל מעץ הדעת אח"כ:

פסוק ז

עלה תאנה. תאנה על שם המעשה לשון תואנה שהעולם נעשה אונן על ידו:

פסוק ח

מתהלך בגן. מדרש אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מת הלך בגן כלומר חשוב כמת הוא אדם שהולך בגן השיבם הקב"ה לרוח היום אני ארויח לו היום נקנסה עליו מיתה ארויח לו ליום ב' שהוא אלף שנה שנאמר כי אלף שנים בעיניך והוא חי אלף שנים חסר ע' והניחם לחיי תולדות הבאות שחיין ע' שנה שנא' ימי שנותינו בהם ע' שנה:

פסוק יא

המן העץ איתא במדרש העץ הזה קודם שאכל ממנו אדם הראשון לא נקרא שמו אלה עץ לבד ומשאכל ממנו ועבר על צוויו נקרא שמו עץ הדעת והאי דמצינו עץ הדעת קודם אכילה כתבו בתורה על שם העתיד. גם מתשובת האשה אל הנחש אתה למד כן שלא נק' אלא עץ סתם דכתיב ומפרי העץ אשר בתוך הגן. וכן המן העץ ולא כתיב המן העץ הדעת ולמה נקרא שמו עץ הדעת לאחר מכאן שאין לומר שלא היה בו דעת כשאכל ממנו שהרי קרא שמות לכל היצורים מרוב חכמה שניתנה בו וגם להקב"ה קרא ה' שמו שהוא אדון הכל שנא' אני ה' אני הוא שמי שקרא לי אד"הר ואמר ר' פנחס שלכך נקרא עץ הדעת שעל ידי אכילתו ידע אדם בעת אכילתו שאלו לא עבר על ציוויו של הקב"ה לא נגזר עליו לא עמל ולא יגיעה ולא קור ולא חום ולא שום דבר רע אבל משעבר התחילו כל הרעות להיות נוגעות בו ולמה צוהו הקב"ה כדי שיהא רואה את העץ ויזכור את בוראו שעול יוצרו עליו ולא תהא רוחו גסה עליו:

פסוק יד

ארור אתה מכל הבהמה פירש"י אם מן הבהמה נתקלל חיה לא כל שכן. ותירץ מכאן שעבורו של נחש ז' שנים. וא"ת מהיכא נפקא לן מהכא וי"ל כמו שנתקללה הבהמה מן החיה ז' ידות שהרי מצינו עיבור חתול ז' שבועות ועיבור של בהמה שנה אחת ז' פעמים ז' שבועות כך תקולל עיבורך מן הבהמה ז' ידות והיינו ז' שנים ובמס' בכורות

פריך שנתקלל ז' ידות מארי ומשני מי כתיב מכל הבהמה ומכל החיה ומכל הבהמה ומכל חית השדה כתיב דמשמע כפ"ירשי ז"ל לז' שנים מוליד:

פסוק טו

ואתה תשופנו עקב כדאמרינן בפרקי ר' אליעזר כאשר החשיך לאדם במוצאי שבת שמעולם לא ראה חשך כי לא החשיך בע"ש מדלא כתיב ויהי ערב ביום הז' כמו שכתו' לכל שאר הימים וגם במדרש ויקדש אותו קדשו באורה ובמוצאי שבת כשהחשיך הרהר בלבו ואמר אוי לי שמא יבא הנחש שהטענו וישופני עקב ונשתלח לו עמוד של אש להאיר לו וי"א שנטל שני רעפין והקישן זה בזה והוציא מהן אש ושמח בלבבו ופשט ידו לאורה של אש ובירך בורא מאורי האש חזר ואמר עכשיו אני מבחין שנבדל יום הקדש מן החול אמר המבדיל בין קדש לחול ר' יונה אמר כיצד מבדילין על היין פושט ידיו לעמוד האש ומסתכל בצפורניו שהן לבנות יותר מן העור ואומר בורא מאורי האש ומרחיק ידיו ואומר המבדיל אמ"ר יצחק כל המבדיל במוצאי שבת או שומע מפי המבדיל הקב"ה קוראו קדוש ומבדילו מכל צרות העמים שנא' והייתם קדושים ואבדיל אתכם מן העמים:

פסוק יח

וקוץ ודרדר גימ' דורות שאין דור שאין בו רשעים וקמים כנגד צדיקים אברהם נמרוד יצחק פלשתים יעקב עשו משה דתן ואבירם. עד כאן לשון אבי העזרי:

פסוק יט

בזעת אפך נמצא בספרו של ר' יהודה החסיד שזו הקללה אינה מתקיימת אלא בעובדי אדמה ולא בשרים ובמלכים אבל בעצב תלדי בנים מתקיימת בכל אנשים לפי שהאשה חטאה והחטיאה גדולה קללתה:

פסוק כ

אם כל חי כל בעל מדע:

כי היא היתה אם כל חי י"ל שהיא מפרנסת כל בהמה וחיה והיתה נותנת לכל א' כפי רצונו ואדם היה עוסק בעבודת האדמה:

פסוק כא

כתנות עור א"ר יוחנן כבגדים הדקים הבאים מבית שאן שדבקים על צווארו של אדם ואינו מרגיש ר' יצחק אומר כבגדים חלקים כצפורן ונאים כמרגליות ריש לקיש אומר כמעשה שמים וכשהיתה העבודה בבכורות היו מקריבים בהם ואיתא במדרש מעור בת זוגו של לויתן שהרג הקב"ה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא:

פסוק כב

הן האדם היה כא' ממנו הה"ד על שדה איש עצל עברתי זה אדם הראשון אמר ליה פן ישלח ידו פשט לו ידו הקב"ה שיעשה תשובה ועצל היה מעשות תשובה והנה עלה כולו קמשונים כיון שנחתם גזר דינו היה מקונן עליהם:

הן האדם היה כא' ממנו היה גימטרייא כ' אמר בר קפרא כבן כ' שנה היו אדם וחוה ואין מענישין מן השמים עד שיהא בן כ' שנה ובית דין שלמטה מענישין משהביא ב' שערות לכך נאמר שתי פעמים שערך כעדר העזים משירבה השחור על הלבן. בית דין של מעלה מענישין משיתחיל שער בפנים דהיינו הזקן. נדרש בשוחר טוב מפני מה אמר דוד למנצח אל הנחילות על כבוד התורה כמו שאומר סימן הנחילות ה' חומשי התורה נ' חמשים שערי בינה ח' שמונת ימי מילה י' עשרת הדברות ל' כמו שאחז"ל לא פחית עלמא מל' צדיקים ועל זה רמז ואברהם היה יהי"ה גימ' ל'. ו' שיתא סידרי משנה ת' כנגד ת' שנה שנשתעבדו במצרים ולסוף ת' שנה נחלו התורה והקב"ה נחל אותם לכך אמר אל הנחילות ב' נחלות אבי העזרי:

ולקח גם מעץ החיים מפני מה לקח ממנו שיחיה לעד. וי"מ שלא צוה לו כלום עד שיאכל עץ הדעת כדפרש"י ויש מי שאמר שהוא סגור מעץ הדעת שנא' ועץ החיים אשר בתוך הגן ובשלקח מעץ הדעת ופרץ הגדר ונראה עץ החיים אמר הקב"ה אם אניח אדם בגן הוא יראה עץ החיים ולקח ממנו מיד גרשו מג"ע:

פסוק כד

ויגרש גרשו משעריו ועוד א"ר גרשו מייסורין ובשבילו חרב בית המקדש שנא' ויגרס בחצץ שיני:

את הכרובים. השוורין שהיו חורשין בג"ע כמא דאיתמר כרוב ארעא למיעל לאפרת שקודם לכן היה אדם חורש בגן וכשגרשו וישם ב' מלאכים בדמות שוורים:

להט החרב המתהפכת. זו גהינם שמתהפכת מחמין לצונן ומצונן לחמין על הרשעים:

פרק ד

פסוק ג

ויבא קין מפרי האדמה. ממותר מאכלו ויהי מקץ ימים ויבא קין ולפי' הקפיד עליו הקב"ה אבל הבל אחיו לא רצה ליהנות עד שיביא קרבן מהם כדכתיב מבכורות צאנו ורז"ל אמרו קין הביא זרע פשתן והבל הביא מבכורות צאנו ולכן נאסרו צמר ופשתים יחדיו:

פסוק טז
ויצא קין יצא במנעלים מבוראו ונגלה לו הקב"ה וא"ל גדול עונך מנשא כיון ששמע קין התחיל לעשות תשובה ואמר גדול עוני מנשא ואמר אתה טוען עליונים ותחתונים ונקראת נושא עון א"ל הקב"ה אתה עשית תשובה אבל מחצה עד שהוא יוצא פגע בו אדם א"ל ומה יצא בדיניך א"ל אלמלא שהודיתי הייתי אבוד מן העולם באותה שעה תמה אדם ואמר טוב להודות לה':

פסוק כג
עדה וצלה שמען קולי פירש"י שדרכן היה ליקח שתי נשים א' לפריה ורביה וא' לתשמיש. וק"ל דהא כתיב אח"ך וצלה גם היא ילדה ונר' כתרגומו דמפרש וגם צלה שנבחרה לתשמיש ילדה ולא הועיל לה כוס של עיקרין שהשקה:

פסוק כו
אז הוחל לקרא בשם ה'. מלמד שבאו בני הדור ושאלו לו לאנוש מה שמו של אביך א"ל שת ושמו של אבי אביך א"ל אדם ושם אביו של אדם מה היה שמו א"ל לא היה לו אב אלא הקב"ה בראו גולם מן הארץ ונפח בו נשמת חיים אמרו לו כיצד עשהו מיד לקח רגיבת עפר ועשאו צורת גולם ונכנס בנפיחיו השד והיה בו חיות מיד אמרו זה אלהינו והאמינו בו וזהו שאמרו בב"ר אתם קראתם לע"ז שלכם בשמי אף אני אקרא למי הים: **ויולד בדמותו בצלמו**. וא"ת ממי היו הדורות הפושעים י"ל שמקין היו הפושעים והרשעים שאמרו לאל סור ממנו:

פרק ה

פסוק כב
ויתהלך חנוך את האלהים. שהיה סגור בין המלאכים וזהו שאמר איוב הנה בשמים עדי ושהדי במרומים. ע"די בגימטרייא חנ"וך ושה"די בגימטרייא מטט"רון מכאן שחנוך זה מטטרון:

פסוק כט
זה ינחמנו ממעשינו קבלה היתה בידם שלא תפסוק הקללה עד שיולד אדם מהול ונח נולד מהול אמרו זה ינחמנו. נמצא בשם ר' יהודה החסיד ז"ל שקודם שנולד נח לא היה להם פיסוק אצבעות והיו חורשים בידיהם ונח נולד בחילוק אצבעות ולא היה בו כח לחרוש בידיו וזה שאחז"ל מחרישות תקן להם:
זה ינחמנו לפי שנתקללה הארץ בעבור אדם הראשון כשמת היה נח במקום אדם והוא הפסיק הקללה והכי איתא גם בפסיקתא דר' אליעזר:

פרק ו

פסוק ב

ויראו בני האלהים את בנות האדם. יש לפרש בני שת לא רצו להתערב עם בנות קין לפי שהיו כולם רוצחים ונואפים והם נקראו בני האלהים ואח"ך חמדו ולקחו בתחילה הכשרות והצנועות ואח"כ מכל אשר בחרו אמר הקב"ה לא ידון רוחי באדם זהו רק בבני קין הוא בשר מאחר שנעשו כלם לבשר א' והיו ימיו ק"כ שנה קודם המבול נאמר פסוק זה:

בני האלהים. קורא אותם בני האלהים ע"ש שהיו מאויימים בקומה ובצורה:

כי טובות הנה פי' יפות כמו שבע פרות הטובות ובמדרש טובת כתי' נערה בתולה צדקת היתה וכשירדו בני האלהים א"ל תשמעי לנו וא"ל לא אשמע לכם אם לא תעשו הדבר הזה שתתנו לי כנפים שלכם כד"א שש כנפים לאחד נתנו לה כנפיהם מיד פרחה לשמים ונמלטה מן העבירה ואחזה פני כסא והקב"ה פרש עליה עננו וקבלה וקבעה במזלות והיינו מזל בתולה והמלאכים נשארו בארץ ולא יכלו לעלות עד שמצאו סולם שיעקב אבינו חלם ועלו הה"ד והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו:

פסוק ג

לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר והיו ימיו ק"כ שנה רוחי היא הנשמה מן העליונים כענין שנא' ויפח באפיו נשמת חיים. באדם לעולם כלו' תהיה הנשמה בתוך הגוף זמן ארוך כענין שנאמר יחי אדוני המלך דוד לעולם פי' לימים רבים וכן ועבדו לעולם וכן לעולם שנא' בשמואל הרמתי ר"ל שלא יחיה האדם ימים רבים כמו דורות הראשונים שהיו נקראים בני האלהים והיו מאריכין תשע מאות שנה ויותר ואף בסוף ימיהם היו הולכין אחר תאותן תחת אשר נבראו בעלי מדע להיות כמלאכים ונתן טעם לדבר בשגם הוא בשר כלומר באריכות הימים שהם חיים כל כך אף הרוח העליון נהפך לטבע הבשר ונמשך אחר התאוה לפיכך והיו ימיו ק"כ שנה ואמר לא ידון רוחי ע"ש שהנשמה נתונה באדם שהוא גוף נוצר מן האדמה בעלת השכל והמדע למשול בו ולשפוט אותו ולהדריכו בדרך ישרה לקרבו אל העליונים ולהרחיקו מטבע המושכת אותו אחר תאותו הרמ"בן ז"ל:

בשגם הוא בשר שיצרהו בעל מדע והנה הוא בשר כבשר בהמה חיה ועוף ושאר הנבראים ללכת אחר תאוותיו הרמב"ן ז"ל:

פסוק ד

אנשי שם שהיו גבורים משאר בני אדם מפני האבות ולא היו כראשונים מפני אמותיהם:

פסוק ו

וינחם ה' כי עשה את האדם א"ר יהודה חלילה שהקב"ה תוהא על מה שעשה אלא אמר הקב"ה אלמלא עשיתיו מן השמים לא היה חוטא כמו שאין המלאכים חוטאים ר' נחמיה אמר לשון ניחומים הוא זה אמר הקב"ה אלמלא בראתיו בשמים היה ממריד אצל המלאכים כמו שמורד למטה ולפיכך נחמתי על מה שבראתיו מן הארץ והיינו דכתיב וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ושאל מין א' כתיב וינחם ה' וכתיב לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם והשיב לו ר' יוסי מאור"ליינש ג' נחמות באדם א' מבלתי יכולת ואחד מבלי דעת ואחד כשנגזר על האדם להטיב ושנים הראשונות אין בהקב"ה אלא באדם שמשים על עצמו לעשות דבר ואינו עושהו או מבלי דעת או מבלי יכולת אבל בהקב"ה יש בו יכולת ויש בו דעת וג' שייך בהקב"ה כיצד גוזר על האדם טובה כשהוא עומד בתומו אע"פ שמרשיע לבסוף וכשמרשיע הוא מתנחם על הטובה והופכה לו לרעה לפי שזו היא מדת הקב"ה דן את האדם לפי מעשיו של אותה שעה שנא' באשר הוא שם וכ"ש כשגוזר על הרשע רעה וחוזר בתשובה והקב"ה הופכו לטובה כד"א וינחם ה' על הרעה שהרי מדה טובה יותר ממדת הפורענות אחד לת"ק כדכתיב פוקד עון אבות על בנים ובמדה טובה נוצר חסד לאלפים הרי ד' פעמים:

פסוק ז

אמחה את האדם פירש"י אדם הוא עפר אביא עליו מים ואמחנו ולכך כתיב לשון מיחוי ולא כתיב אשמיד או אהרוג:

פסוק ח

ונח מצא חן נח היה מן הצדיקים ואומר לאותם הנפילים הרשעים שובו מדרכיכם הרעים טרם ישטפו אתכם המים הזדונים ומשיבים אם מן העליונים הוא מביא אנחנו בעלי קומה ולא יגיעו עד צווארינו ואם מן התחתונים הוא מביא יש בנו כח לסתום התהומות בכפות רגלינו וכאשר בא המבול הלכו ופשטו רגליהם לסתום התהומות והקב"ה הרתיח התהומות ושולקים רגליהם ובשרם ופושטים עורם מעליהם שנא' בעת יזורבו נצמתו:

פסוק ט

אלה תולדות נח. פי' אלו מקרים ומאורעות של נח כמו שמפרש והולך שנח היה צדיק ודורו היו רשעים ובהרבותם לחטוא ויאמר ה' להשחיתם ואמ' לנח לעשות תיבה וכל הענין כמו שמפרש והולך ולשון תולדות כמו כי לא תדע מה ילד יום. ד"א אלה תולדות ג' פעמים נח בפסוק ג' מדות צדיק תמים התהלך נח וכן הוליד צדיקים ג'. נח ראה עולם בנוי וחרב ובנוי וכן דניאל ראה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי וכן איוב ראה ביתו בנוי וחרב ובנוי לכן הזכירם יחזקאל שלשתם בפסוק אחד:

נח נח לעליונים ונח לתחתונים וכל שכפל שמו ידוע שהוא צדיק כמו אברהם וכפל הקב"ה שמו כדי שלא יהרהרו אחריו לומר שלא היה צדיק אלא בדורו שהיו רשעים ולהודיע שהיה צדיק כשאר אבות שנכפלו שמותיהן ופריך בירושלמי והא כתי' תרח ודחי עשה תשובה:

איש צדיק פתח ר' תנחומא פרי צדיק עץ חיים בשעה שאדם מסתלק מן העולם הזה בלא בנים הוא מיצר ובוכה מפני שלא העמיד בנים א"ל הקב"ה הרי יש לך פרי א"ל איזה פרי יש לי א"ל התורה שעסקת בה שכן כתיב פרי צדיק עץ חיים בניו אין כתיב כאן אלא עץ חיים וזוהי התורה שנקראת עץ חיים גם פסוק זה מוכיח כן דכתיב אלה תולדות נח נח איש צדיק ואר"זל לא מת נח עד שראה כל העולם בישוב וראה ע' אומות יוצאים מחלציו ומכולם לא הזכיר אלא צדקו שנא' איש צדיק. איתא בב"ר שכל מי שנאמר בו תמים בידוע שנשתלמו שנותיו למדת השבוע. ושאל ה"ר שלמה ז"ל לרי"בא הפירוש מהו והשיב לו דאם תוכל למצוא החשבון מיום שנולד עד יום מותו תמצא ששנותיו הולכות בשביעיות. והקשה לו מנח שחי תתק"ן שנה ואינם הולכות בשביעיות. והשיב לו אם לא תוכל למצוא החשבון מיום שנולד עד יום מותו תחשוב מיום שנא' בו תמים דהיינו כשא"ל הקב"ה לעשות התיבה ועסק בתיבה ק"כ שנה וש"ן חיה אחר המבול הרי לך מיום שנא' בו תמים נשאר משנותיו ת"ע שנה והן הולכים אחר השביעיות ואל תתמה על שנת המבול אם היא יתירה בשביל שנשתנו עליה סדרי בראשית אינה נחשבת בכלל שנותיו:

היה בדורותיו כל מי שנא' בו היה ראה עולם חדש ופרנס אחרים כמו נח ומשה ויוסף ואיוב שבכולם כתיב היה ובכולם תמצא דרכים הללו:

פסוק טז

צהר גימ' לא"ר האב"ן כלו' מרגלית היתה פרקי ר' אליעזר וא"ת צהר מלא גימ' או"ר חלו"ן כפירש"י. פתח התיבה גימ' תתק"י וכן קילוזבין לר' נחמיה. להחיות זרע גימ' ל"א הטרפ"ות. חמ"ס גימ' מ"י נ"ח וגימ' גיהנ"ם כלו' שהרתיח כל טיפה וטיפה לתוך גיהנם. לשבעת הימים גימ' לימי אבל מתושלח:

פרק ז

פסוק ו

והמבול היה יש לתמוה מ"ש שהביא הקב"ה מבול יותר משאר מכות ארז"ל ברותחין קלקלו וברותחין נידונו. אמנם יש להמשיל הדבר למלך שבנה בירה נאה לחבורה של עורים וצוה לכלכלם בריוח כל זמן שהמלך עובר דרך שם היו עומדים על רגליהם

ומשתחוים כנגד המלך ומשבחין אותו בקול רם פעם א' שמע המלך קולם אמר המלך מה הקול הזה באזני אמרו לו עבדיו אדוננו המלך הם הסומים שצוית לכלכלם שם וכן עושין כל שעה ושעה ששומעין קול סוסיך אמר המלך אלו היו רואין אותי עאכ"ו שיהיו משבחין אותי יותר עוד צוה המלך שיבואו לאחור ולתת במקומם בני אדם שרואים ולכלכלם כמו לסומים ואותם בני אדם כשראו בעצמם בהנאה גבה לבם וכשרואין המלך עובר היו מקללין אותו ואינם עושים כמו הסומים שחזרו לאחור צוה המלך שיבואו הסומים עליהם ויהרגום כך העולם מתחלה היה כולו מים שאין רואים ולא שומעין ואפי' הכי היו מקלסין להקב"ה שנא' נשאו נהרות ה' וכו' אמר הקב"ה אלו הייתי בורא אדם ששומע ורואה כמה קילוסים וכמה שבחות היו נותנין לי מיד צוה הקב"ה יקוו המים וברא אדם במקומן והשפיע עליהם טובה שהיו זורעין ומעלה להם הארץ ומרוב טובה מרדו בהקב"ה שמע הקב"ה למרדם וצוה למים שיבואו עליהם וישטפו אותם:

פסוק יא

בחדש השני זה מרחשון. וארובות השמים גימ' נט"ל שנ"י ככב"ים מכי"מה. ר"וח ח"יים מ"תחת ר"ת רמ"ח כל רמ"ח איברים נימוחו ואפי' מוח של שדרה נימוח. וא"ת מפני מה אמר הקב"ה ז' ז' איש ואשתו כנגד ז' קולות שיש במזמור הבו לה' בני וכתי' ה' למבול ישב:

פסוק טז

והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו בב"ר פריך וכי נח הוא הכונס אותם אלא מאליהם באו שנאמר והבאים:

פסוק יז

ויהי המבול מים פירש"י אין יום ראשון מן המנין לפי שאין לילו עמו שהרי כתוב ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה ונמצאו מ' יום כלים בכ"ח בכסליו ול"נ שהרי הוא עצמו פירש גבי ק"ן יום שהוא א' בסיון כיצד בכ"ז בכסלו פסקו הגשמים הרי ג' מכסלו וכ"ט מטבת ושבט ואדר וניסן ואייר הרי ק"ן יום. לכך נ"ל דיום א' הוי מן המנין והתחילו הגשמים לירד מיום י"ו למרחשון כי מביום הזה אינה ראיה שהרי בהרבה מקומות מצינו ביום וביום הזה ור"ל מליל הזה ולפי זה כלים הארבעים יום בכ"ז מכסלו וכן מצאתי בסדר עולם וז"ל ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה ויהי הגשם עד מתי עד ז"ך בכסלו:

פסוק יח

ויגברו המים עד מתי עד א' בסיון וא"כ ע"ך הוא סובר שיום ראשון הוי מן המנין:

פסוק יט
ויכוסו כל ההרים ואח"ך כתיב ויגוע כל בשר לפי שקודם לכן היו העולם עולים על ההרים ומיד ויגוע כל בשר הרומש ולא כל השרץ:

פסוק כא
וכל האדם מפני מה כתיב אדם בסוף מפני שהוא מת בקושי יותר מן הבהמה ומן השרץ אבל כשנמוחו כתיב אדם תחלה שנאמר וימח כל היקום לפי שכיון שהוא מת:

פסוק כג
וישאר אך נח נמצא בשם ר' יהודה דמכאן רמז לעוג שפלט מן המבול דא"ך נ"ח עולה בגימ' עו"ג ואמרינן בגמרא היכא קאים ומקשינן אנן ידעינן דעוג וסיחון אחי הוו ואמאי לא קבעי סיחון היכן קאים וי"ל כי הניצולים מן המבול ניצולו זוגות זוגות ועוג היה ניצול והציל אמו עמו והיתה מעוברת מסיחון או א"נ שעוג בא על אמו לאחר המבול והוליד סיחון. כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים ר"ת גימ' ז"ה המ"בול:

פרק ח

פסוק ד
ותנח התיבה בחדש השביעי הוא חדש סיון שהוא ז' לכסלו שבו פסקו הגשמים שאין לפרש שביעי לירידת גשמים דהיינו מרחשון ויהיה חדש שביעי חדש אייר שהרי ע"כ חשוב ארבעים מירידת גשמים וק"ן מתגבורת לא תמצא שיהיו כלים עד א' בסיון וא"כ לא נחה התיבה מאייר עד י"ז בסיון ונחה באחד לאחר שפסק התגבורת בעשירי בא' לחדש זה אב שהוא עשירי למרחשון שבו התחילו הגשמים לירד שאין לפרש עשירי להפסקה והוא אלול שהרי פיר"שי מקץ מ' יום שנראו ראשי ההרים וא"ך לפי המקראות יש ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה ואם הייתי אומר שלא נראו עד אלול כשתחשוב אחרי כן תמצא כלים בא' במרחשון וכתיב בראשון בא' לחדש וליכא מאן דסבירא ליה שמרחשון קרוי ראשון אלא ודאי עשירי הוא אב בא' בו נראו ראשי ההרים וכשתחשוב ס' יום אח"ך תמצא כלים בא' בתשרי שהוא ראשון לר' אליעזר ומכאן דשביעי הוא סיון ועשירי הוא אב א"כ מפסיקת התגבורת דהיינו א' בסיון עד שנראו ראשי ההרים דהיינו א' באב יש ס' יום וטו' אמות למעלה מן ההרים היו המים מכלל דבס' יום חסרו המים ט"ו אמות והיינו אמה בד' ימים וא"ך בי"ו יום חסרו ד' אמות והתיבה נחה בא' יום משהתחילו לחסור נחה על ההרים וא"כ תמצא שהיתה משוקעת במים י"א אמות כל זה פירש"י וקשיא הא דפירש רש"י מקץ מ' יום ויפתח נח דהיינו מקץ מ' יום משנראו ראשי ההרים דא"כ היונה שלח ז' ימים אחר אותם מ' יום מדוע לא מצאה היונה מנוח והלא היתה יכולה לנוח על ההרים לפי פי' ר"ת:

פסוק ה

והמים היו הלוך וחסור וה"פ דקרא ולהכי נקוד תיבת העשירי באתנחתא ויחסרו המים בא' בסיון:

פסוק ו

ויהי מקץ מ' יום שהתחילו לחסור ויפתח נח ולפי זה צריך לומר שהיו אילנות על ההרים שנראו כבר וכן היה מעשה ויחסרו המים מקצה ק"ן יום והוא א' בסיון ותנח התיבה בחדש השביעי בא' בסיון אחר שהתחילו המים לחסור ויפתח נח והוא בעשרה בתמוז. וישלח את העורב י"ז בתמוז ולא מצאה היונה מנוח. ואומר אני מכאן רמז לתחלת החורבן שהתחיל בי"ז בתמוז שהובקעה העיר שלא מצאו בו ישראל מנוח שנקראו יונה כד"א יונתי בחגוי הסלע והמתין ז' ימים ובאותן ז' ימים שלח עוד את היונה והוא חדש אב שהוא עשירי לירידה בא' לחדש ולא יספה שוב אליו עוד כי מצאה היונה מנוח בראשי ההרים שנראו באותו היום והא לך ן' יום מפסיקת הגשמים של התגבורת עד שנראו ראשי ההרים כמו שפירש"י ומא' באב שנראו ראשי ההרים עד א' בתשרי שיש ס' יום ביניהם חרבו המים מ' יום כמו לפרש"י אמנם קשה לי מאד מאחר שצריך לו' שהיו אילנות על ההרים ונראו קודם שנראו ראשי ההרים כדמפרש מדוע לא כתיב ראיית ראשי אילנות כמו מן ההרים וי"ל שלא נשאר אילן כ"א זית מדכתיב וימח את כל היקום כי כן נמי משמע לפרש"י גבי ויטע כרם כשנכנס נח בתיבה הכניס עמו חבילי זמורות מכלל דלא נשארו אילנות ומשום ראיית אילן א' לא כתיב יום ראייתו מכל מקום ק"ל מפני מה נשאר זית יותר משאר אילנות וא"ת שנשאר מפני דעתידין לעשות מפירותיו שמן למאור א"כ ה"נ ישאר כרם בזכות שעתידין לעשות ממנו נסכים ומיהו י"ל מזה שכרם היה לו תקנה בהכנסת זמורות אבל לזית לא היה יכול נח לעשות תקנה שהיה מתייבש בשנת המבול שהרי הוא קל להתייבש יותר מכרם ולכך נשאר זית ולא כרם:

ויהי מקץ מ' יום ויפתח נח פרש"י משנראו ראשי ההרים וישלח את היונה ולא נהירא שמאחר שכבר כלו מ' יום משנראו ראשי ההרים עדיין לא מצאה היונה מנוח ולא היתה יכולה לעמוד על ראשי ההרים לכן נר' לי כדמפרש בסדר עולם ויהי מקץ מ' יום שהתחילו לחסור ואימת היה בא' בסיון כדמפרש רש"י בפרשה ועתה תמנה מ' יום בא' בסיון ותמצא שהם כלים בי' בתמוז וא"כ עדיין לא יכלה למצוא מנוח ולסוף הג' שליחייות שהם לסוף כ"א יום שהוא בא' לחדש אב נראו ראשי ההרים אז מצאה היונה מנוח לכף רגלה ולא יספה שוב אליו עוד ונכון:

פסוק ז
עד יבושת המים מדרש שהמתין העורב לבוא עד שליחות אליהו דכתיב והעורבים מביאין לו לחם ובשר יבש"ת הוא תשבי כלו' אליהו התשבי:

פסוק יא
והנה עלה זית טרף בפיה. ומקשים העולם איך ידע נח שקלו המים והלא יכול להיות שמצאה היונה אותו עלה זית תלוש על המים כי כן דרך העלין להיות תלושין הולכים על פני המים וי"ל שלשון טרף משמע מן המחובר מברייתו וכן לשון רז"ל טורף ואוכל ואינו ממתין עד שימות משמע מחיים וממקום גידולו ולכך ידע שתלש העלה מן האילן וכי קלו המים:

פסוק יט
למשפחותיהם יצאו מן התיבה פירש"י קבלו עליהם על מנת לידבק במינם ואיתא בפ' חלק למשפחותיהם ולא הם והדבר צריך תלמוד פי' הבהמות קבלו עליהם לידבק במינם אבל האנשים היוצאים מן התיבה לא רצו לקבל עליהם להדבק בתשמיש המטה כלל כי אמרו כולנו מתים ומה לנו לעסוק בפריה ורביה היום או למחר יביא הקב"ה מבול על הארץ לשחת כל בשר כאשר עשה כבר עד שהבטיחם הקב"ה בשבועה על כך וכן תמצא בפרשה שאמ' ולא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם וכן נראה מתוך פירש"י גבי ואני הנני מסכים עמך שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה עד שהבטיחו הקב"ה שלא לשחת את העולם:

פרק ט

פסוק כ
ויחל נח איש האדמה ויטע כרם. איתא במדרש דבשעה שנטע נח כרם בא השטן אליו א"ל אני רוצה להיות עמך אריס בנטיעה זו מה עשה השטן הביא חזיר וגדי וכבש וקוף פי' לאלו ד' דומה שותה היין אם שותה יותר מדאי דומה לחזיר שמפרכס ומתלכלך בצואה ובטיט ואם שתה מעט עד ששמח לבו הוא מקפץ ומדלג על ההרים כגדי ואם שתה בנתים עד שנרדם דומה לקוף שעושה מעשה שחוק ואם שתה בעת אכילתו דומה לכבש:
ויחל נח איש האדמה ויטע כרם וישת מן היין כמו ותהר ותלד בן:

פסוק כה
ויאמר ארור כנען. וא"ת למה נתקלל כנען יותר מכל שאר בני חם בשלמא למאן דאמר חם סרסו ניחא אלא למאן דאמר דחם רבעו מאי איכא למימר. וה"ר אהרן ראה במדרש שחם ראה וספר לאחיו כמלעיג ולא עשה דרך כבוד אך בשוק גלה הדבר ושמע כנען

ורבעו הה"ד וידע את אשר עשה לו בנו הקטן קטנו של חם דבני בנים הרי הם כבנים שהרי חם עצמו לא היה קטן שהרי מונה אותו הכתוב אמצעי אלא קטנו של חם ר"ל והוא כנען ולכך כתיב וירא חם אבי כנען אביו של עובר עבירה ולמאן דאמר סרסו קרוי חם בנו הקטון כלו' בזוי כמו קטון נתתיך בגוים בזוי אתה מאד ועוד אמרי' בפרקי ר"א מה ראה נח לקלל בנו בעבד דכתיב בן יכבד אב ועבד אדוניו אם בן יכבד אב הרי טוב ואם לאו יהיה עבד אדוניו עד כאן מדברי הרמב"ן ז"ל:

ויאמר ארור כנען. פירש"י אתה גרמת לי שלא להוליד בן ד' לשמשני ארור בנך הרביעי. וא"ת תינח למ"ד סרסו שגרם לו שלא להוליד בן ד' אלא למ"ד רבעו מה שייך לומר אתה גרמת. ונ"ל דהא והא עשה למ"ד רבעו גם סרסו וכן משמע בפ' סורר ומורה. וא"ת מפני מה לא קלל נח את חם בנו עצמו דיותר היה מן הדין לקללו מלקלל את בן בנו. וי"ל לפיכך לא רצה לקללו לפי שהיה מבורך מפי הגבורה בצאתו מן התיבה עם היוצאים שנתברכו:

פרק יב

פסוק א

לך לך. מדרש כשתגיע למנין ל"ך ל"ך פי' ק' שנים תהיה מבורך בבן. ואעשך לגוי גדול ואברכה מברכך ומקללך אאור גדול מה שנא' בכבוד אברהם כביכול ממה שנא' בכבוד שכינה שהרי כתי' ואברכה משמע שהקב"ה בכבודו מברך מברכיהם ומקלל מקלליהם ואלו גבי כבודו כתיב גבי בני עלי כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו מעצמם יקחו קלון:

פסוק ב

והיה כי יראו אותך המצרים ואמרו אשתו זאת והרגו אותי ואותך יחיו כלו' והרגו אותי לבלתי יכשלו בעון אשת איש לפי שהוזהרו עליה בני נח ויש לתמוה דכמו כן הוזהרו על שפיכות דמים שנא' שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם וי"ל אע"פך נח היה להם לעשות אותו עון להרוג בפעם אחד מלבא עליה ויהיו חייבים כולם כמה פעמים לכך אמר והרגו אותי:

פרק יד

פסוק יד

וירק את חניכיו ילידי ביתו. נחלקו רז"ל בנדרים על מה נענש אברהם אבינו ונגזר על זרעו הגלות ואמרו על שהפריז על מדותיו פי' הרחיב לשונו שאמר במה אדע כי ארשנה וכי לא היה לו להאמין במאמר השם וי"א עוד על שעשה אנגרייא בתלמידי חכמים דכתיב וירק את חניכיו פי' תלמידיו מחונכים במצות שהוציאם במלחמה חלוצים:

פרק טו

פסוק ו

ויחשבה לו צדקה. פירוש חשב הקב"ה לאברהם צדקה על האמונה שהאמין בו ומכאן הוכחה שמה שאמר הנביא ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה וכן צדקה תרומם גוי וכן בצדק אחזה פניך וכאלה רבים אינו ר"ל צדקה בגופו ובממונו לבד אלה צדקה האמונה שלימה שיאמינו ישראל בכל ההבטחות שהבטיחנו על ידי הנביאי' וזה כשר בעיני השם ויביא ברחמיו עלינו מהרה מה שהבטיחנו:

פסוק י

ואת הצפור לא בתר. פשט העוף לא היה צריך לבתר בשנים כי העוף לא היה משולש רק תור וגוזל אבל העגלה משולשת ועז משולשת הם היו צריכין לבתר אחד מהם לשים החלקים לכאן ולכאן. על ברית בין הבתרים כתיב והנה תנור עשן ולפיד אש מכאן מוכיח במדרש שהראה השם לאברהם שעבוד מלכיות וגם הראה לו גיהנם פתוחה תנור עשן זה גיהנם אש לא נופח לפיד אש זו השעבוד שהאומות מבעירין חמתם חדשים לבקרים אמר הקב"ה לאברהם בחר לך א' משני דרכים הללו שיגזרו על בניך אמר לפניו רב"שע חלילה לזרעי שיהיה שקוע בגיהנם טוב להם שעבוד אולי תחנן לקול שועתם למען כבוד שמך המחולל בגוים בעודם שרויים ביניהם וזה שאמר הכתוב ע"י משה איכה ירדוף א' אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם פי' צורם זה אברהם שנקרא צור כדכתיב הביטו אל צור חוצבתם ואחרי כן כתיב הביטו אל אברהם אביכם כלו' אברהם מכרם כשבחר השעבוד לבניו וה' הסגירם לשון אל תסגיר עבד אל אדוניו מסרם בידי אדונים קשים עד כי ברחמיו יגאלנו בקרוב אמן. ועוד מצאתי סייג למדרש הזה במסכת עירובין על מה שאמר אברהם מוציא פושעי ישראל מגיהנם מלאת י"ב חדש לבד מן הבא על הגויה דלא מבשקר ליה פירוש אינו מכירו דמשכא ליה עורלתיה ויש לתמוה מאי שנא אברהם יותר משאר אבות והלא מצינו על אותה דרשא כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו פ' ר' עקיבא כי עתיד יצחק לעזור ולגאול את ישראל אלא למאי שפירשנו ניחא שיש טענה מספקת בפי אברהם לפני השם שיאמר תנאי ואמנה היו דברינו שלא ישתקעו בני בגיהנם וטענתו טענת בריא:

פרק יז

פסוק יג

המול ימול יליד ביתך הרבה ולדות מל אברהם קודם שימול את עצמו והיו כולם מתים עד שנתן לו עצה ממרא והרגיש מתוך מצות הקב"ה ומלשונו שאמר המול ימול יליד ביתך פי' המול ימול כשהיה נימול יכול למול את אחרים אבל קודם שהיה נימול אינו

רשאי למולם ומתוך כך ניחא הקושיא שמקשין וכי איש כמו אברהם אבינו היה שואל עצה אם יעשה מצות הבורא אם לאו ולמאי שפירשנו ניחא. גבי מצות מילה תמצא כתוב י"ג בריתות וזו היא א' מן המצות ששקולות כנגד כל התורה כולה מילה שבת תפילין מילה כמו שאמרנו שניתנה בי"ג בריתות כנגד י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם שבת דכתיב ואת שבת קדשיך נתת להם ומצות ותורה וחוקים צוה להם משה עבדו פי' ר' אברהם בן עזרא נמצא שבת שקול כנגד תורה ומילה ותפילין תורה דכתי' למען תהיה תורת ה' בפיך נמצא שהם נקראים תורה. ובברכת מילה שמברכין על הכוס אשר קדש ידיד מבטן אסמכתא דכתי' ואת בריתי אקים את יצחק ולשון הפסוק בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובתוך אותה ברכה אומרי' הודו לה' כי טוב כל"ח שמעתי טעם נכון מה לנו אצל הודאה בזה הפסוק ויש לומר לפי מ"ש חז"ל ד' צריכים להודות היוצא מן האסורין אחד מהם וזה הולד עד עתה היה חבוש בבטן אמו ואין לך יוצא מן האסורין יותר מזה לפיכך מודים ומשבחים בעבורו:

פרק יח

פסוק א

וירא אליו. פרש"י לבקר את החולה אמר ר' חמא ב"א יום ג' למילתו היה ובא הקב"ה ושאל לו. פי' לפירושו מלשון וירא מוכח שלא בא אלא לבקרו מדלא כתיב אחריו לא אמירה ולא דיבור ובא ללמד דרך ארץ שיש לו לאדם לבקר החולה ואפי' לא ידבר עמו דבר כגון שמצאו ישן וניחא לו כאשר יגידו לו לחולה כי בא פלוני לראותו עושה לו נחת רוח:

פסוק י

כעת חיה. ופסח היה ובפסח נולד יצחק פי' רש"י חיה מלשון חיות וחיים כלו' שתהיה חיה לכם ותהיו חיים וקיימים מדלא כתיב כעת חיה. פירוש לפירושו אלו היה נקוד כעת (כ"ף שבא) היה משמע כעת חיה המילדת והיולדת נקראת חיה כלומר בעת שחיה נוהגת לבוא וזהו לתשעה חדשים כדרך כל הנשים וכתיב כעת חיה ר"ל לשון חיים:

פסוק יא

חדל להיות לשרה אורח כנשים. וא"ת והלא פירסה נדה שכך פירש"י בתחלת הפרשה ולחם לא הביא לפי שפירסה נדה. וי"א דה"ק חדל להיות לשרה אורח כנשים שאורח נשים זקנות הוא שלא בא להם דם נדות לפי שהם מסולקים דמים והיא נשתנית מהם ופירסה נדה:

פסוק יג

האף אמנם אלד ואני זקנתי. פרש"י שינה הכתוב מפני השלום שהרי היא אמרה ואדוני זקן וקשה כמו כן אמרה עליה אחרי בלותי היתה לי עדנה משמע שהיתה רואה מניעה בשביל זקנותה שכן משמע לשון בלותי פי' אחרי אשר זקנתי וכן תרגם אונקלוס בתר דסיבית תיהוי לי עולימו:

וי"א שאינו ר"ל שינה ממש אלא קיצר שהיא אמרה השתי לשונות והיתה תמהה עליה ועליו והכתוב קיצר ולא תפש אלא לשון מניעתה וניחא לשון קיצר על הכתוב מלשון שינה. א"נ ה"פ אחרי בלותי היתה לי עדנה בניחותא כלו' ממני איני תמהה כי כבר ראיתי סימנים מובהקים מהריון בדם נידות אבל ואדוני זקן בתמיה על זאת אני תמהה:

פסוק יט

כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו תרגום ארי ידעתינה לשון חיבה כמו מודע לאשה והוא מודעתנו ואם תפרשנו כתרגום יודע אני בו שיצוה את בניו אין למען נופל על הלשון כדמפ"רשי. פירוש לפי' מאי אם תפרשנו כתרגום והלא הוא המורה דעה תרגמו ופי' לשון חיבה. ונ"ל דהכי רש"י בא להורות לנו התרגום מזה ידעתיו ידעתיניה לשון חיבה ואח"ך אמר ואם תפרשנו כתרגום פי' כמו שהיה דינו להיות מתורגם שכל ידיעה הנופלת על השכינה תרגמו גלי קדמי כמו כי ידעתי את מכאוביו והרבה כמוהו אין למען אשר יצוה נופל וכו' כי איך תפרש גלי קדמהי למען אשר יצוה לשון הווה כדמפ"רשי:

פסוק לב

אולי ימצאון שם עשרה. פירש"י אבל תשעה ע"י צירוף כבר בקש ולא מצא. פי' לפי' מתוך קושייא שיש להקשות מאי שנא דבמקום אחד אומ' לא אעשה ובמקום אחר או' לא אשחית אלא כך הוא בתחלה אמר אולי ימצאון שם חמשים זהו לה' כרכים עשרה לכל כרך וכרך ואמר לא אעשה פי' לא אעביד גמירא לא השחתה ולא הבאת יסורין ואח"ך שאל הסניגור אולי יחסרון ה' התשחית בה' והלא אתה צדיקו של עולם הצטרף עם כל א' וא' ויאמר לא אשחית פי' אבל יסורין אביא עליהם כיון שבקש צירוף ועל שבקש לד' כרכים השיב לו לא אעשה כלל וכן שלשים לג' כרכים אבל לב' כרכים אע"פ שהיה מבקש אמר לא אשחית כיון שהם מיעוט מה' וכן לי' אמר לא אשחית אבל יסורין אביא עליהם ולכך פירש"י ועל ט' ע"י צירוף כבר בקש ולא מצא פי' לא מצא הצלה שאפי' כשהיו מ"ה אמר לא יצילם רק מהמות אבל יסורין יביא א"כ כ"ש ט' ע"י צירוף ואפי' לפנים משורת הדין לא יצילם רק מהשחתה ולא מיסורין ועל ידי זה לא נמצא בהם לא עשרה ולא ט' דהא לוט וסיעתו לא ניצולו בצדקתו של אברהם וכן פירש"י אל תביט אחריך לפי שרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצול:

פרק יט

פסוק ח

הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש. וגבי רבקה העיד הכתוב בתולה ואיש לא ידעה. וא"ת למה שינה הלשון ולא אמר ואיש לא ידען כמו גבי רבקה וי"ל דטעם נכון יש משכבי אשה כתיב שני משכבות יש באשה כדרכה ושלא כדרכה והאיש נהנה ואין האשה נהנית בשלא כדרכה ולכך מעיד הכתוב על רבקה שאפילו שלא כדרכה לא נבעלה ולא נהנה ממנה איש וזהו ואיש לא ידעה כלו' לא נהנה ממנה כלל בשום צד אבל בנות לוט שמרו מקום בתוליהן לבד אבל שלא כדרכן לא וזהו שלא כתב איש לא ידען אלא לא ידעו איש המה לא ידעו ולא נהנו מאיש אבל איש נהנה מהם שלא כדרכה:

פרק כ

פסוק טז

הנה נתתי אלף כסף לאחיך. פשט הכתוב לאותו שאתה אומר שהוא אחיך נתתי אלף כסף והנה הוא לך כסות עינים כלו' לשון נאה הוא לקרא אישיך אחי לכל אשר אתך לפני בני ביתך תקראי אחי אבל ואת כל כלו' בפני כל העולם תקחי תוכחה ומוסר שלא תקראי אותו אחי כי כמעט שכב אחד העם את אשתך והבאת עלינו אשם:

פרק כא

פסוק כג

ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי. פשט מפי ה"ר ברוך הצרפתי ז"ל אבימלך אמר לאברהם השבעה לי באלהים הנה באלהות ע"ז שלו לשם אלהים אחרים ויאמר אנכי אשבע כלו' שעתיד אני לומר אנכי ה' בהר סיני ויאמר אבימלך לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה וגם אתה לא הגדת לי וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום שאל"ך למה בכמה מקומות התנצלות לא ידעתי לא הגדת לי לא שמעתי אלא ודאי על אותה שבועה שאמר שעשה על אנכי אמר אנכי לא שמעתי והדין עמו מה לכהן בבית הקברות:

פרק כב

פסוק ה

שבו לכם פה עם החמור. מכאן ארז"ל עם הדומה לחמור שנמשלים האומות לחמורים וא"ת תינח אליעזר שהוא כנעני אבל ישמעאל למה נמשל לחמור והלא זרע קדש מצבתו זרע אברהם קדוש ה' וי"ל דהכי קא' שאל להם אברהם כשנשא את עיניו וראה את המקום אמר להם רואים אתם המקו' השיבו שניהם לא ראינו מאומה אמר להם שבו לכם פה עם החמור כיון שאין אתם רואים מקום שכינה שורה הרי אתם נחשבים כבהמה שאינה

רואה ואינה מרגשת בקדושה וזהו עם הדומה לחמור לענין ראייה והשגחה ולא לענין הזרע שיהא מתדמה זרעם לזרע בהמה שהרי אחד מיהא היה זרע קדש כדפירשנו:

פסוק יד

ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה ודוד המלך קראו ירושלים ומלכי צדק קראו שלם. וא"ת למה לא קראו דוד כמו אברהם או מלכי צדק. וי"ל דוד תפס לשון שניהם יראה אל"ף ה"א עולה כמנין וא"ו וזהו יר"ו שלם הרי ירושלים תיבה שלימה:

פסוק טז

בי נשבעתי נאם ה' כי ברך אברכך. במדרש אחד כשנעקד יצחק בקש אברהם מאת מלך מלכי המלכים הקב"ה ובכה ויתחנן לו שכל זמן שיזכרו ישראל לפניו את עקידת יצחק שתהא כפרה להם כאלו היה נשרף ע"ג המזבח אמר חסד הוא זה שאתה דורש מלפני שאלו היית אומר ודורש ממני קודם אשר היית עוקד בנך היה תנאי אבל עתה מה שעשה עשוי ומ"מ אשבע לכם על בנך יעקב ואתן לו חותמי לעשות ולהזכיר את בניך את המעשה הזה אשר עשית כל זמן שיזעקו ויתפללו וזש"א הכתו' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת כלו' תתן חותמך שהוא אמת שתקיים החסד אשר עשית לאברהם אשר נשבעת לקיים מה שאמרת לעשות לזרעו אחריו:

פרק כג

פסוק א

ויהיו חיי שרה. כמנין וי"היו חיי שרה ולא יותר שהרי בעודה בלא בנים לא נקראו חיים וכמה היתה בלדתה את יצחק בת צ' שנה כמה נשארו עד יום מותה ל"ז שנה הרי לך כמנין ויהי"ו חיים שהשאר אינם חיים כדפי':

פסוק ב

ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה. כא"ף קטנה לפי הפשט זקנה היתה ולא בכו אותה כל כך:

פסוק ד

תנו לי אחוזת קבר עמכם. וא"ת מה היה שואל אברהם אם לקבור מתו עם מתיהם הא כתי' במבחר קברינו קבור את מתיך ועוד בתחלה אמר תנו לי מפני מה קנה בכסף מלא. וי"ל דה"ק תנו לי אחוזת קבר לבית הקברות שאין אדם רשאי אף בשלו לעשות בית הקברות אלא ע"פ גדולי הדור והם ענו למה תשאל קבר לבדך במבחר קברינו קבור את מתיך א"ל ח"ו איני רוצה לקבור עם מתיכם אלא פגעו לי בעפרון בן צוחר למכור לי המערה לאחוזה לכך כתי' למקנה ולאחוזה הוקנאה מאת בני חת פי' מעם הארץ ועוד מהמלך וכן משמע הפסוק שלקח מכולם שלא יצא ערעור בדבר:

פסוק י
לכל באי שער עירו לגלות המקח לסוחרים הבאים לעיר שיוודע להם:
לכל באי שער עירו. ובדינה כתי' לכל אנשי עירם אלו אנשי העיר הם אנשי חמור ולא הבאים בסחורה שאינם עמו. אברהם שלח את בני חת לדבר עם עפרון למכור לו את השדה ולא מצינו במקרא שדברו בני חת עם עפרון אלא משדיבר עפרון לאברהם ידענו שדיברו לעפרון בעבורו וכן דרך הפסוק לקצר כששלח יוסף אל פרעה ליתן לו רשות ללילך לקבור את אביו ולא מצינו שדיברו שלוחי יוסף אל פרעה אלא מאחר שנתן לו פרעה רשות נגלה ונודע הדבר כי עשו שליחותם:

פסוק יג
אך אם אתה לו שמעני נתתי. פי' מה שאמרת השדה נתתי לך כסף השדה קח ממני:

פרק כד

פסוק ה
ההשב אשיב את בנך. קשה לשון השבה שמעולם לא הלך שם יצחק והיאך אמר לשון השבה י"ל דכן מצינו כי אתך נשוב לעמך דנעמי אמרו נשוב יחד אגב נעמי דשייך עליה השבה נקט על שתיהן וכן הכא את בנך עם בנך ועיקר ההשבה קאי לעבד:

פסוק כב
ויהי כאשר כלו נתן לה הנזם אבל לא שאל לה בת מי את בעוד שנתנם לה ותרגום שהי בה מסתכל שכן דרך איש נכרי לדבר עם רעהו בפגעו בו אבל מדקאמר ותשאב לכל גמליו צריך שיאמר אחריו ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות וכו' אלא ודאי שאל לה בתחלה קודם הנתינה והסיפור מוכיח כדקאמר ואשאל אותה ואח"כ ואשים הנזם על אפה. איתא בפ"ק דתעניות ששאל שלא כהוגן שאמר והיה הנערה. וכי היה יודע שלא תהיה חגרת או סומא. וקשה אם ימצא אותה במום לא יאמר לה הגמיאני נא י"ל אפי' ממזרת ואפי' כנענית דזה לא יוכל בדעתו להבין ואע"פ שעדיין לא הוזהרו בממזרות מ"מ אביה ואמה חייבין מיתה מהעריות:

פסוק סה
מי האיש הלזה ההולך בשדה. וא"ת וכי היתה שואלת לכל באי הדרך מי הוא זה אלא י"ל שנטה השדה לקצר הדרך לכך אמרה ההולך בשדה:
איתא בב"ר צפת שיחה מירתח פי' הביטה שהאריך בתפלה חשבה או שהוא אברהם או יצחק. מירתח איחר לשון מירתח ואתי בתלמוד וכמוהו רבים:

פרק כה

פסוק ה
ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. קשה איך היה מעביר נחלה והלא אמרו רז"ל לא תיהוי באעבורי אחסנתא אפי' מברא בישא לברא טבא. וי"ל לפי מ"ש פ"ק דקידושין ניחא גר בן גר אינו יורש את אביו לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים וזה ישמעאל היה גר בן גר שכשהולידו היה אברהם גר:

פסוק יט
ואלה תולדות. אברהם הוליד את יצחק. הול"יד גי"מ דומ"ה:

פסוק כ
פדן ארם פירש"י ע"ש שני ארמים היו קורין אותו פדן לשון צמד בקר שקורין אותו בערבי פד"ן וק' א"כ לכל א' מהם היה לו לקרותו פדן שהרי פדן לשון שנים והיו ב' ארמים. וי"ל דה"פ ע"ש ששני ארמים קרא אותו פדן ע"ש שני נהרות וזהו ארם נהרים שהיו בו שתי נהרות ועתה ניחא שפדן הוו לשון שנים ולא הוו ארמים אלא נהרות:

פסוק כג
ורב יעבוד צעיר כתיב גבי לידת יעקב ועשו. הפשט ורב זמן יעבוד צעיר ובעוונות נתקיים בנו עד ירחם אב הרחמן:

פסוק כז
ויהי עשו איש יודע איש שד"ה. נוטריקון שופך דם האדם סופו שיהא מלסטם את הבריות:

פרק כז

פסוק א
ותכהין עיניו מראות פירש"י מעשן ע"ז של נשי עשו וא"ת למה הזיקו ליצחק יותר מלרבקה וי"ל דהמשל אם תכה עצם על עצם לא יזיק לו. ולא יעשה רושם אבל אם תכה עצם על האדמה יעשה חפירה ויעשה רושם כך רבקה שהיתה מן העצם ואותן הנשים היו מן העצם כמו כן ולכך לא הזיקו לה ולהן אבל יצחק תחלת ברייתו מן העפר והנה היו מן העצם לכך ותכהין עיני יצחק. ד"א למה כהו עיניו של יצחק לפי שבשעת העקידה כששלח אברהם ידו ליקח המאכלת לשחוט את בנו בכו מה"ש ונפלו הדמעות בעיני יצחק ונעשו רכות שנא' מלאכי שלום מר יבכיון ולכך ותכהין עיניו מראות:

פסוק ג
וצודה לי צידה ה"א יתירה רמז לה' דברים המפסידים השחיטה שהם הלכה למשה מסיני שהיה דרסה חלדה הגרמה עיקור כלו' השמר לך פן תעשה נבלה הבהמה שאתה צודה לי לפי וכו':

פסוק כב

הקול קול יעקב הקל חסר וא"ו כלו' הקל קול יעקב מהתפלל ומתלמוד תורה אז והידים ידי עשו שישלוט בשונאיהם של ישראל. עשו בגימ' שלום שאלמלא כך אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו אמר יצחק לעשו ואברכה מברכיך שאע"פ שקנה יעקב הבכורה ממנו יכול לעשותו פשוט שהמחלק נכסיו על פיו או השוה להם את הבכור דבריו קיימים פ' יש נוחלין ולכך אמר לא ידעתי יום מותי שאם אמות תפסיד הכל שקנה חלקך בפני ואתה הפסדת הבכורה במאכל ובמשתה ואשיבנה לך במאכל ובמשתה וכן דרך כל שררה עושה סעודה שנאמר ויזבח אדוניהו שור ובקר ומרי׃

פסוק כח

ויתן לך האלהים זו מדת הדין אם ראוי ליתן לך יתן ומכאן רמז שלמה בתפלתו כשבנה בהמ"ק התחיל לסדר תפלת ישראל שנא' ועשית לאיש כדרכיו אבל נכרי ועשית ככל אשר יקרא לך הנכרי אף אם אינו ראוי לכך משבא לבהמ"ק להתפלל שלא יקרא תגר׃

פרק כח

פסוק כ

אם יהיה אלהים עמדי ושמרני. יש תמיהה איך היה אומר יעקב לשון אם משמע שהיה מסופק ממה שנדר לו הקב"ה וי"ל דהיה אומר בלשון שבועה וה"פ אם יהיה אלהים עמדי כלומר כה יהיה עמדי וכה ישמרני בדרך ונתן לי לחם לאכול וכן ישיבני בשלום שהאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים׃

פרק כט

פסוק ד

אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו ידענו. פשט לעתיד לבא ישאלו את ישראל הבאים מתחת יד הגלות אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו. פירוש מחרונו של מקום אנחנו שבעי רוגז ועגומי נפש הידעתם אם הלבינו עונותיכם בניחור גרון אשר צעקתם מתוך הלחץ אשר לחצו אתכם בגלות ויאמרו ידענו כן יהי רצון במהרה׃

פסוק יח

ברחל בתך. וא"ת איזו טענה היה לו ללבן אחר שיעקב עשה כל כך תנאי כמו שפירש"י וכי לא היו שופטים בארץ. וי"ל לבן הארמי עשה לו רמאות וקרא ללאה רחל והיא היתה קטנה בקומה תדע לך שהרי הפסוק משבח רחל ואומר היתה יפת תאר ומה היא יופייה של אשה קומתה וזהו שאמר הכתוב זאת קומתך דמתה לתמר ואחר שינה לשונו הארמי ואמר לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה ולא אמר הקטנה אלא הצעירה

ממש בשנים אבל בתחלה קאמר הקטנה וזו היא טענתו והתנצלותו כך שמעתי מפי ה"ר דן אשכנזי ז"ל:

פרק ל

פסוק ח

נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי גם יכולתי. קשה לשון יכולתי דמשמע שהיה לרחל יכולת יותר מלאה בבנים והלא עדיין לא השיגה לחשבון בניה של לאה. וי"ל דהעניין כך הוא האמהות היו נביאות ואמרה רחל אני יודעת שאת מתהללת ומשתבחת בחרש חכם שיצא ממך משבט יהודה שהוא בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה כמו כן עתיד לצאת ממני חרש חכם שהוא אהליאב בן אחיסמך למטה דן ועוד בבנין בית המקדש ראשון יוצא ממני חכם חרש כדכתיב והוא בן אשה אלמנה משבט נפתלי ולפי' אמרה על נפתלי גם יכולתי עליך וכן לשון הפסוק פן יאמר אויבי יכולתי ופירושו יש לי יכולת עליך:

פסוק מא

המקושרות כתרגום הבכירות ואין לו חבר במקרא כך פירש"י ושמעתי שלשון מקושרות כמ"ש חז"ל ראה תאנה שבכרה כורך עליה כמו כן הכא היה קושר לבכור על ידו השני והוא לשון קשר:

פרק לא

פסוק כג

דרך שבעת ימים כל אותן ג' ימים שהלך המגיד ללבן הלך יעקב לדרכו למדנו כל מה שהלך יעקב בז' ימים הלך לבן ביום אחד כדפיר"שי. פי' לפי' העדר היה רחוק מבית לבן ג' ימים והמגיד נסע מן הבית באותה שעה שנסע יעקב וביתו גם לבן חזר לביתו לראות אם הניחו בבית התרפים או נכסים נמצא בין מהלך המגיד ובין ישיבת לבן ו' ימים ובז' כשראה לבן שלא היה בבית רדף אחר יעקב והשיגו וזהו שאמר דרך ג' ימים כלומר שהלך לבן ביום אחד יותר מיעקב וביתו שהלכו בז' ימים וניתן להאמין לפי שטפולו מרובה והיה מתנהל לאט אך צריך לפרש שמפני פחד הרודף אנס נפשיה בקצרה דרך ארוכה שאם לא כן איך היה יכול יעקב ללכת עם נשיו וטפיו בז' ימים הדרך ג' ימים לאדם בינוני אבל אשר היה לו העדר והבית מי יוכל לילך אלא כדפ"רשי:

פסוק לג

ויבוא באהל יעקב ובאהל לאה יש לדקדק בלשון רש"י שאהל יעקב ואהל רחל הכל אחד לפי שהיה תדיר באהל רחל וניחא שבתחלה נכנס באהל יעקב שהוא אהל לרחל ששום אהל לא היה פתוח לרשות הרבים רק אהל רחל כדי שלא יכנס אל האחר בלא ידיעתה לפי שהיא עיקר הבית ואח"ך נכנס באהל לאה ואח"ך באהל שתי האמהות ולא מצא

וחזר על העיקרים ויצא מאהל לאה ובא באהל רחל ויחפש פעם שנית שהיה מכירה למשמשנית ולא מצא:

פסוק מח

הגל הזה עד ביני וביניך. שמעתי שהכניסו חרב שלופה בגל אצל המצבה ואמרו מי שיעבור את הברי' הזה איש על רעהו ידקר בחרב ויכשל במצבה ואחז"ל בלעם זה לבן ומבני בניו היה ולפיכך אמר הכתוב ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר כלו' אל האבנים בשביל שהיה עובר הברית והיה הולך לנגד זרע יעקב ברך ה' ואח"כ נהרג בחרב כדכתיב ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב פירש בחרב המבוררת ששמו תוך הגל וזה שאמר הכתוב יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה:

פרק לב

פסוק ח

וירא יעקב מאד ויצר לו. קשה איך היה מיצר יעקב אחר שהבטיחו כמה הבטחות. ורש"י ז"ל פי' פירושו. ושמעתי שלכך היה ירא שמא משהבטיחו היה לבדו אבל עתה היו לו בנים ולפי' היה ירא וזש"ה פן יבא והכני אם על בנים וכן ועתה הייתי לשני מחנות וזהו כי במקלי עברתי את הירדן כתרגומו יחידי ובשביל זה היה ירא:

פסוק לג

על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה . פי' על שהניחוהו לילך יחיד ונכשל בדבריו והפסידו אותו מאכל טוב לדור דורים להיות להם למזכרת עון:

פרק לג

פסוק ו

ותגשנה השפחות הנה וילדיהן וכו'. תימא איך שינה הלשון שאמר בשפחות ותשתחוין ועל האמהות וישתחוו. וי"ל דה"ק הבנים אמרו אנו חשובין יותר מאמותינו שאנחנו בני חורין והם שפחות לפי' ותשתחוין הנה ולא ילדיהן אבל בני האמהות כשראו אמותיהם שרצו להשתחוות אמרו יותר נאה שנשתחוה מאמותינו ולפי' כאשר ראו ותגש גם לאה וישתחוו ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו:

פסוק י

כראות פני אלהים ותרצני אהבת אחים נקרא כך יהי רצוי אחיו ורצוי לרוב אחיו:

פסוק יא

קח נא את ברכתי וגו'. המינים ארורים פוקרים ואומרים שהודה יעקב לעשו על הברכות שלא אמר את מנחתי. וזריתי פרש על פניהם כתיב אשר הובאת לך משמע המובא בידים שיש בו ממש ויהבינן להו כלהו טעותייהו לפי שגער בו הקב"ה ואמר לו אני אל שדי

פרה ורבה כלו' לא עליך לתתם כי אם לי שהבטחתי לאבותיך עלי לקיים ולך אני אקיים מה שנדרתי להם והמלאך ברכו שם אחר מעשה זה וגם יצחק אמר לו גם ברוך יהיה ובהפרדו ללכת לחרן ברכו בג' ברכות בג' מקומות ונתן לו ברכת אבותיו ועוד דכתיב ויפצר בו ויקח ואלו כן היה נוטלם עשו ברצון שהרי נראה לו שנטלם יעקב במרמה ותשובתם נשאר מעל:

פרק לד

פסוק כה

ויהי ביום הג'. בהיותם כואבים. תימא הוא איך עשו בני יעקב מרמה גדולה כזאת אחר אשר שמעו להם לימול הרגום ביום הג'. וי"ל שהיו מתחרטין ממצות מילה ולשון כואבים משמעו מוכיח על זה שכן מצינו לשון כאב גבי ע"ז:

פסוק לא

הכזונה יעשה את אחותנו פירש"י הפקר כתרגומו ית אחתנא. פי' לפי' מה בא לחדש שתרגם את ית. י"ל הדין עמו דע"כ צריך לתרגם את ית שאם תתרגם עם משמע היה מתנהג עם אחותינו כמו עם אשה זונה אבל היא עצמה לא יעשה זונה מופקרת לכך תרגם ית כלומר עושה אותה הפקר. ואלו מתרגם מן אחתנא משמע קצת מן אחותנו ולא כלה כלומר הוא מתנהג עמה קצת מנהג שאדם מתנהג עם אשה זונה אבל עתה שהוא עושה גוף אחותינו הפקר שיד הכל שוה בו א"כ כדין נתחייבו מיתה דהא הפקר כמו גזל ובני נח היו מוזהרים על הגזל ואזהרתם זה היא מיתתם וזהו שפי' רש"י הפקר בתמיהה. וא"ת חמור ושכם בנו היו חייבים מיתה אבל כל בני העיר למה. ופירש הר"ר משה המיימוני שבן נח שראה חבירו עובר על א' מז' מצות שהוזהרו עליהם ולא הרגו בב"ד נהרג ומכאן מוכיח זה שהגזל א' מהם ולכך נתחייבו מיתה כל אנשי העיר לפי שלא דנו את שכם על הגזל כשגזל את דינה ועשה בתוליה הפקר:

פרק לה

פסוק יח

ואביו קרא לו בנימין. מלא כלומר יחזיק ימיני בזקנותי ובלשון תלמוד בעינא חוטרא לידא ומרה לקבורה והאחרים יהיו עם נשותיהן:

פסוק יט

ותקבר בדרך אפרתה. בחוצה לארץ והיא תקום שנאמר רחל מבכה על בניה וכן כל הנקברים בח"ל וארז"ל ע"י גלגול מחילות וכן איתא בנביא קול ברמה נשמע. וא"ת מפני מה לא נקברה לאה שמה שהרי יש לה בנים הרבה. י"ל לפי שרחל תוכל להתפלל תפלה בכוונה ואומרת רבש"ע אני הכנסתי צרתי בביתי ומסרתי לאחותי הסימנין כדי שלא

תתבייש בבקשה ממך אל תכניס צרת הבנים לביתך: (אש"ה לא ידעתי כוונת הרב ז"ל בזה כי אפרת היא בית לחם והיא סמוכה לירושלים ואינה מח"ל. ואולי קאי הרב על מיתתה כי מתה בח"ל והיינו כמ"ש הרמב"ן ז"ל שמתה סמוך לארץ משום איסורא דשתי אחיות יען כי המשפט לאלהי הארץ. וצריך להתישב בדבר):

פסוק כב

וישמע ישראל ויהיו בני יעקב שנים עשר. פי' וישמע ישראל שמתו נשיו רחל מתה בלהה שכבה ונאסרה לו ולא על חנם עשה כן ראובן שהרי ויהיו בני יעקב שנים עשר כל מה שהיה לו להוליד נולדו ונראה שוכב במטתה כדי שלא ישכב אביו במטה מפני הבושה וכן אמרינן בפ' במה מדליקין אם אחות אימא תהי צרה לאימא שפחת אחות אימא תהי צרה לאימא וחלילה שלא בא עליה אך צריך לומר ששכב במטתה לילות הרבה פן יבא יעקב במטתה וישמע יעקב שלא חטא ולטובה נתכוון אז ויהיו בני יעקב שנים עשר כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ

איתא בשוחר טוב מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו יביאו לא נאמר אלא ישיבו מה שנתן יעקב לעשו ק"ו מה שאנסו להם האומות שישיבו בעגלא:

פרק לז

פסוק א

וישׁ"ב רמז לסבות שאירעו ליעקב יוסף שמעון בנימין מדלא כתיב ויגר יעקב:

פסוק ג

כתונת פסים. ובנימין היה בן ימים כמו זקן ושבע ימים וכן לקץ הימין שפירושו לקץ הימים וכן לא יאמין בחיין כמו בחיים לפי שהיה זקן כשהולידו וזקן בא בימים יותר מזקן גרידא. וא"ת היה לו לעשות כתונת פסים לבנימין יותר מיוסף. וי"ל שהיה קטן כ"כ שלא היה יודע בטיב קישוט לשמור עצמו מטינוף ולכך לא עשה לו כתונת פסים. וא"ת מאי שנא בחלומות פרעה אמר על השנות החלום פעמים כי נכון הדבר מעם ה' ועל חלומות יוסף חלם פעמים ולא באו עד כ"ב שנים. י"ל דחלומות יוסף היו בשני לילות אבל חלומות פרעה היו בלילה אחת. אמרו בגמ' במגילה על פסוק לכולם נתן חליפות שמלות ולבנימין נתן. אפשר דבר שנצטער בו אותו צדיק יכשל בו זרעו דאמר רב לעולם אל ישנה אדם את בנו בין הבנים שבשביל משקל שתי סלעים מילת שהוסיף יעקב ליוסף ירדו אבותינו מצרימה. וא"ת ומאי מדמה וכי לא היה ליוסף לכבד אחיו מאב ואם יותר משאר אחים ואין שם קנאה אבל יעקב היה מטיל בהם קנאה שהיו בניו כולם זה כמו זה. ויש לומר דה"ק מכל מקום היה לו ליוסף לכבד את בנימין יותר מריבוי כסף ולא מבגדים שהיו נראים לעינים שהרי נכשל בו אותו הצדיק במה שעשה ליוסף

כתונת פסים תדע שכך הוא שהרי לא תירץ התם אלא מבגדים שניבא שיצא ממנו מרדכי שעתיד לצאת בחמשה מלבושים תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן ולא תירץ מג' מאות כסף שהוסיף לו. וא"ת וכי בשביל פסים ירדו למצרים והלא כבר נגזר בברית בין הבתרים. וי"ל אלמלא פסים היו נעין ונדין מארץ אל ארץ ולא מיושבים כדאשכחן ויגר אברהם ויגר יצחק וכתיב כי גר יהיה זרעך וכו':

פסוק ה

ויוסיפו עוד שנא אותו. וא"ת איש כמוהו כיוסף נבון וחכם איך היה מספר חלומותיו לעיני אחיו אחר שהיה יודע שהיו שונאין אותו על חלומותיו ועל דבריו ובכל יום היה מוסיף קנאה בינו וביניהם. ויש לומר דיוסף היה בר חכים ורואה באספקלרייא המאירה ואמרי' הכובש נבואתו במיתה פירוש המעלים ומכסה את הנבואה שהראו לו מן השמים חייב מיתה בידי שמים אמר מוטב שאפול בידי אדם ומספק אנצל בידי שמים משאפול בידי שמים חלילה נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו:

פסוק יב

לרעות את צאן. נקוד על את שלא הלכו אלא לרעות את עצמן כדפרש"י והוא לשון בראשית רבא פי' לפי' כלומר באותו מהלך נתגלגל הדבר ונתפרנסו כולם כדכתיב ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו והאי דכתיב צאן אביהם ר"ל בני אביהם כמו נוהג כצאן יוסף ואתנה צאני צאן מרעיתי וה"פ לא הלכו לרעות הצאן ממש אלא לרעות נפשם כדפי' רש"י: אכן עדיין מגומגם הלשון איך מוכיח מניקוד את. לכן הוספתי על שמועתי אלו היה את צאן בלא נקודה הייתי דורשו את הצאן המיוחדת תמיד לרעות כמו שאחז"ל בפרק קמא דביצה ניחא למ"ד שדרכו לימנות וכן פי' את המיוחד לימנות אבל עתה שנקוד את הרי הוא כמו שאינו ונדרוש כמו שדורש בב"ר:

פסוק טו

וימצאהו איש פרש"י שהוא גבריאל. שמעתי שהוא רפ"אל בגימ' אי"ש. תימה גדולה יש איש חכם ונבון כמו יעקב אבינו שלח יוסף החביב עליו כנפשו בין אחיו אשר מכירם שהיו שונאים אותו שנאת מות. וי"ל כי יעקב לא לחנם שלחו וכי אמר הלא אחיך רועים בשכם אמר שכם מקום מוכן לפורענות הוא ואי אפשר שום זמן שלא יכשלו את מי אשלח ומי ילך לנו שיאמינו בו ללכת ולברוח מן המקום הרע ההוא אם לא לילך בן החביב עלי על הספק אשלחנו כי ודאי יכשלו אם יעמדו שם שעה אחת והודאי מוציא מספק:

פסוק יז

ויאמר האיש נסעו מזה פירש"י נסעו מן האחוה מנא ליה לרש"י הא אלא י"ל זה גימטרייא י"ב כמנין בני יעקב ועל זה נדחק רש"י לפרש שפירושו מן האחוה נסעו:

פסוק כד

והבור רק אין בו מים. פירש"י מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו. וא"ת מנא ליה הא י"ל דהוי מיעוט אחר מיעוט רק אין בו מים ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות ונמי מוכח מתיבת וישבו לאכול לחם נוטריקון ויש בו לאכול לחם כלומר דבר שהוא למאכל לאפוקי עצים ואבנים:

פסוק כו

מה בצע כי נהרוג אחינו וכסינו את דמו. לשון דמים כלומר מן בני אדם אין זו נקמה. אי נמי פשט וכסינו את דמו לשון כיס דמו לשון משנה דמים מעות כלומר טוב לנו שנמכרנו ונשים את דמו בכיס לכו ונמכרנו לישמעאלים וכו' ולא אמרו אבל נמכרנו דמשמע דקאי להריגה:

פסוק כח

וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף. והישמעאלים למדינים והמדינים מכרו אותו אל מצרים כדפ"י וכן פירש פסים על שם המכירות איתא במדרש מהרו המדינים לקנותו בעודו בבור לפי שהיו מכירים הישמעאלים שראו מרחוק שהיו עשירים ושיקנוהו כאשר עשו והישמעאלים מכרוהו לפוטיפר ואיתא בב"ר א"ל פוטיפר גרמוני מוכר כושי ואין כושי מוכר גרמוני פירוש אדם לבן לפי' הכושי חפץ בזרע לבן ומעכבהו לעצמו תנו לי ערב שלא גנבתם אותו והביאו המדינים לערב להם וזהו שאמר הכתוב והמדינים מכרו אותו אל מצרים וכו' פירוש על ידם אך קשה דכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים. וי"ל דמדין ומדן אחד הם ונמכר שני פעמים לבד אך על ידי שלשה היה נמכר ראו בני יעקב הישמעאלים מרחוק והכירום שהיו עשירים ומדינים עברו מיד ונדרו להם בני יעקב מעות להיות סרסורים לעזור להם למכרו לישמעאלים וקנאוהו הישמעאלים. וגם שכרו למדינים לבוא למצרים לעוזרם למכרו ולהעיד על הקנייה וזהו והמדנים מכרו אותו וגם מיד הישמעאלים קנאו פוטיפר וניחא ב' הפסוקים. אכן קשה לרשב"ם אחי ר"ת הא כתיב את מדן ואת מדין ומשמע דשתי אומות הן ועוד דכתיב פסים רמז לד' מכירות לפ"י רשב"ם הישמעאלים לקחו ממדינים שלקחו תחילה מבני יעקב כדמפורש בקרא ויעברו אנשים מדינים סוחרים וישמעאלים מכרוהו למדנים ולא היה בידם מעות אלא כך אמרו המדנים יהיה בידכם עד שנרד למצרים ולשם נפרעה מעות כי אתם לא תוכלו למכור גרמוני שאתם כושיים

כדמפורש ויותר עיקר שימכר בידינו ועשו כן והמדנים מכרו אותו לפוטיפר וניחא ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים שהמה מסרו לו שעדיין לא פרעו אותו המדנים שהיו כמו סרסורה שמוכר לזה בעודו בזה:

פסוק לב

וישלחו את כתונת הפסים. פירוש נקבוה בסכין כמו שיני חיה רעה וכן וחיתו מעבור בשלח. תימא איך היה כיוסף יפה תואר ויפה מראה בשביל מה לא נמכר אלא בעשרים כסף. וי"ל שנמכר בכ' זקוקים פירוש מרק"וש בלעז שהרי כסף עולה בגימ' ק"ס צרופים בלעז אישט"רלונש וכן יש במרק"ו ויש מי שאומר שמתוך לחלוחית הבור שינה עוז פניו והחרדה מסלקת את הדמים ועוז פניו ישונה:

פרק לח

פסוק ה

פירש"י ראיתי בב"ר ותקרא שמו שלה פסקה פי' לפי' לשון שילהי פרקין ושלהי לא שפירושם בסוף כמו כן הכא היה סוף לידתה:

פסוק ז

רע בעיני ה'. פירש"י כמיתתו של ער מיתתו של אונן וקשה דה"וליל להפך שנא' באונן ושחת ארצה וי"ל דתפס לשון ב"ר דאמר גבי ער הופכו כגיגית הופכו פירוש היפך שמו ער רע וכן אונן הפך והמית אבל לא הפך שמו אלא חבטו ונהפך גופו ושמו:

פסוק ט

וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע. פי' חיקו"דא בלע"ז לשון הידוע נדע כי יאמר הורידו את אחיכם וא"ת איך נידונו ער ואונן ותמר והלא קטנים היו כדאמרינן בסוטה כי אמרה תמר קטנה אני יתומה אני. וי"ל דכיון שהיו ראויין להוליד וללדת כגדולים משוי ליהו אף כי לא היו רק בני שמונה או ט' שנים:

פסוק יא

עד יגדל שילה בני. וקשה היאך היה משקר יהודה דהא לא ניתן לה י"ל דה"ק עד יגדל שלה וישא אחרת ויוליד בנים ולא ימות בלא בנים כי היא קטלנית ומעיינה גרם ואחרי כן ישאנה והיא טעת' בדיבורו ולא המתינה כל כך ועשתה מה שעשתה דהא יצרה אלבשה והלשון מוכיח:

פן ימות גם הוא כאחיו. כלומר בלא בנים לפיכך לא נתתיה לשלה בני וטעת בדיבורו כי הוא נתכוון להטעותה וסתם דבריו כדי שלא תבין כלתו:

פסוק טז

ויט אליה אל הדרך. וא"ת וכי איש כמו יהודה שהיה צדיק איך היה נוטה אל זונה אשר לא הכירה ואולי היתה ממזרת או כנענית וישחית זרע קדוש בה. וי"ל דה"פ ויראה יהודה והלך לדרכו ויט אליה כלומר בא מלאך והטהו בעל כרחו אתיא ג"ש כתיב הכא ויט אליה אל הדרך וכתיב התם ותט האתון מן הדרך גבי אתון בלעם כמו שאותה הטיה על ידי מלאך כך ההטיה דהכא על ידי מלאך בשביל המלכים שהיו עתידים לצאת ממנה ומאת ה' היתה הסבה וא"ת איך יצאו כל כך דרך גנאי. דהא אז"ל אין ממנין פרנס על הציבור אלא א"כ קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו שאם יתגאה על הציבור א"ל חזור לאחוריך פי' שמץ פיסול כמו כן הכא אלו היו יוצאין מלכים מיהודה שלא כדרך גנאי היה מתגאה על השבטים לפי' אם יתגאה יאמרו לו שתוק כי לא יצאו ממך אלא על דרך גנאי:

פרק לט

פסוק ו

כי אם הלחם אשר הוא אוכל. פרש"י לחם זו היא אשתו כמה דאיתמר אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און ושמעתי פשט כי לחם הוא ממש דהא לעולם שם שמים שגור בפיו של יוסף והיה אומר תמיד לכל רואיו שהוא עברי לכן היה מונע אדוניו ממנו את לחמו הה"ד כי לא יוכלון המצרים לאכול עם העברים לכן היה מונע אדוניו ממנו את לחמו:

פרק מ

פסוק יד

כי אם זכרתני אתך והזכרתני אל פרעה. כנגד אלו שני זכירות אמר ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו וגם נענש וארך קץ שני תפיסתו שתי שנים כמו שנבאר בע"ה:

פרק מא

פסוק א

מקץ שנתים. פירש"י כתרגומו מסוף וא"ת מה בא לחדש לנו. וי"ל שבא להורות לנו שזה מקץ פירושו מסוף לפי שיש לשון מקץ שאינו סוף מקץ שבע שנים תשלחו איש את עבדו חפשי ועל כרחך אינו מסוף שבע שנים שהרי מקרא מלא שש שנים יעבוד ובשביעית יצא לחפשי חנם לפיכך פירוש המיישר מעקשים למישור:

שנתים ימים. יש לשאול מאימתי מתחילין אלו שנתים ימים וא"ת מחלום שר המשקים זה אינו שהרי לכאורה לא היה יוסף אסור בבית הסוהר זמן מרובה שהרי ותשא אשת

אדוניו את עיניה קרוב היה לכניסתו בבית כדמשמע לשון אחר הדברים האלה ותשא וכו' ובכל מקום שנא' אחר סמוך ואחרי מופלג וידוע הוא שנמכר בן י"ז שנה ובעומדו לפני פרעה היה בן ל' שנה א"כ אותם שנתים ימים אימתי התחלתן. ושמעתי מפי אחד מרבותי שזה מקץ ר"ל מקץ עשר שנים וכן מצינו מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ וילמד סתום מן המפורש וה"פ מקץ עשר שנים ועוד שנתים ימים כעין שאמר כי אם זכרתני אתך והזכרתני ואלו הם שנים עשר שנים שהיה בבית הסוהר ועתה ניחא שבתוך שנתו נשאה אשת אדוניו עיניה אליו וי"ו שנה כשנמכר ושנה א' בבית אדוניו הרי י"ח וי"ב שנה בבית הסוהר הרי שלשים שנה ויציב:

מדרש. ילמדנו רבינו הרואה את הגשמים בזמן שהבריות צריכות להם כיצד מברך כך שנו רבותינו על הגשמים הוא מברך הטוב והמטיב והגש' מהיכן יורדין ר' אליעזר אומר העולם מימי אוקיינוס הוא שותה אמר לו ר' יהושע והלא מי אוקיינוס מלוחים הם א"ל מתוקים מן העבים שברקיע דאמר ר' שמעון למה נקרא שמם שחקים ששוחקים את המים וממתקים אותם ואח"ך יורדין בקצבה שהקב"ה קוצב לבריות כמה גשמים ירדו מראש השנה לר"ה אמר ר' שמעון בן יוחאי כשישראל זוכין יורדין על הצמחים על האילנות על הזרעים והעולם מתברך וכשישראל חוטאים יורדין בימים ובנהרות ומ"מ אין פוחת מן הקצבה שפסק שכל דבר שיוצא מפי הגבורה הוא נותן קץ לחמה קץ שנא' מקצה השמים ולשמים שם קץ שנא' ולמקצה השמים ולארץ שם קץ שנא' בורא קצות הארץ ליציאת מצרים שם קץ שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וכו' לחשך שם קץ שנא' קץ שם לחשך ואף כשנחבש יוסף קץ שם לו שנא' ויהי מקץ:

פסוק ז

ויקץ פרעה והנה חלום. וא"ת למה אמר על השבלים והנה חלום. י"ל לפי שאי אפשר שהשבלים שיבלעו זה את זה אבל הפרות יכול להיות לפי שבעלי חיים בולעים אשה את רעותה:

פסוק ח

ותפעם רוחו. ובנבוכדנצר כתיב ותתפעם רוחו לפי שהיו שם שתי פעימות כדפירש"י. וא"ת מאי שנא שכעס על החרטומים ופרעה לא כעס אדרבא פרעה היה לו לכעוס על חרטומיו שהיה מגיד להם החלום והמה לא הבינו פתרונו יותר מנבוכדנצר שלא היה מגיד להם לא חלום ולא פתרון. ויש לומר דכדין כעס נבוכדנצר על החרטומים שהרי כתוב ומילתא די מלכא שאיל יקירא ואחרן לא איתי די יחוינה קדם מלכא כלומר אהרן שהיה לובש אורים ותומים ליתיה קמן שיהיה מתנבא כל סוד וכל עצה וה' וח' מתחלפות אחרן כלו' אהרן אז כעס נבוכדנצר עליהם אמר להם ארורים רשעים מי נתן לי עצה

רעה להחריב בית המקדש אשר היה בו מקום שכינה הלא אתם יעצתם עלי מיד כעס וא"ת מה היה הסיבה מאת הבורא ית' ששכח נבוכדנצר הכל חלום ופתרון ופרעה לא שכח אלא פתרון לבד. וי"ל לפי שהשעה צריכה לכך כדי להעלות דניאל לגדולה שהיה מתכעס הצורר על ישראל שהיו מואסים להשתחוות לצלם השמש:

פסוק י

ויתן אותי במשמר בית שר הטבחים אותי ואת שר האופים. וא"ת מה צריך לומר ב' פעמים אותי וכי לא היה מספיק לומר ויתן אותי במשמר ואת שר האופים או לשתוק מהראשון. וי"ל דאצטריך למימר שניהם שלא תאמר שהבין יוסף מתוך הסוהר שהיה א' במצר וא' במרחב שזה דינו למיתה וזה דינו לחיים לכן אמר ויתן אותי במשמר אותי ואת שר האופים דהיינו שנינו במקום א' זה כמו זה ולא השגיח רק מחכמת נבואה ומפתרון חלום:

פסוק יד

וישלח פרעה ויקרא אל יוסף. אריב"ל מתוך צרה רווחה מתוך אפלה אורה מתוך נפילתם של צדיקים רוממותם וכד"א אם נבלת בהתנשא חנניה מישאל ועזריה ניבולם רוממותם מרדכי וילבש שק ואפר ומרדכי יצא מלפני המלך יוסף ענו בכבל רגלו ונתרומם ויוסף הוא השליט על הארץ כשבא לו' החלום בקש לבדקו. א"ל והנה מן היאור עולות שבע פרות אמר ליה יוסף לא ראית אלא יפות מראה ובריאות בשר וכן בכל דבר ודבר בדקו אמר ליה אחרי היית כאשר חלמתי שנא' אחרי הודיע ה' אותך כל זאת והוא שאביו ברכו בן פורת יוסף כל מה שהגיע ליעקב הגיע ליוסף כדכתיב אלה תולדות יעקב יוסף זה נקרא בני בכורי ישראל וזה הבכורה ניתנה ליוסף זה גלה לחרן וזה גלה לארץ מצרים זה נתרומם ע"י חלום וזה נתרומם ע"י חלום:

פרק מב

פסוק א

וירא יעקב כי יש שבר במצרים. זה שאמר הכתוב אשרי שאל יעקב בעזרו לא נאמר אל אברהם או שאל יצחק אלא שאל יעקב את מוצא שלא נצב הקב"ה אלא על יעקב שנא' והנה ה' נצב עליו ויאמר א"ר סימון אין המלך עומד על שדהו לא נזרעת ולא נחרשת ולא נעדרת ואימתי עומד עליה בשעה שהיא עומדת בכרי כך אברהם עדר שנא' קום התהלך בארץ בא יצחק וזרע שנא' ויזרע יצחק וכו' בשנה ההיא בא יעקב שהיה כמו הכרי שנא' קדש ישראל לה' ראשית תבואתו ועמד עליו שנאמר והנה ה' נצב עליו ויאמר הוי אומר אשרי שאל יעקב בעזרו. ד"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים זה שאמר הכתוב נער הייתי גם זקנתי נער הייתי מימות אדם גם זקנתי לימות המשיח ולא ראיתי שעזב

הקב"ה הצדיקים אלא בכל דור ודור מעמידן דאין העולם חסר מצדיקים כאברהם שנא' בו ואברהם היו יהיו לגוי גדול יהי"ה בגימ' ל'. ד"א אין הקב"ה עוזב הצדיקים בשעת הרעב לא הם ולא בניהם אלא מתקן להם מהיכן יחיו וכן אתה מוצא באליהו שא"ל קום לך צרפתה ופנית משם קדמה והיה מהנחל תשתה וכן ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון וכן וירא יעקב כי יש שבר במצרים זה שאמר הכתוב מונע בר יקבוהו לאום וברכה לראש משביר מונע בר זה פרעה וברכה זה יוסף פרעה גנז את התבואה בשני רעבון והיו מקללין אותו אבל יוסף זן את העולם כרועה שמנהיג את צאנו עליו אמר נעים זמירות ישראל דהע"ה רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף יושב הכרובים הופיעה כשהיה רעב בימי דוד בקש רחמים לפני הקב"ה ואמר רבש"ע נהוג את צאנך כיוסף שזן את העולם בשני רעבון כיון שנתחזק הרעב במצרים נתקבצו המצריים על יוסף א"ל תנה לנו לחם א"ל איני זן את הערלים לכו ומולו עצמכם ואתן לכם הלכו לפרעה והיו צועקים ובוכים לפניו שנא' ותרעב כל ארץ מצרים ויצעק העם אל פרעה ללחם ויאמר להם לכו ליוסף א"ל הלכנו ליוסף ואמר לנו כך וכך:

בב"ר. כיון שבאו בני יעקב כל א' וא' נכנס בשער שלו וכתבו את שמותם לערב הביאו פתקם לפני יוסף זה או' ראובן בן יעקב וכל השערים כל א' וא' שמו מיד א"ל יוסף סתמו האוצרות ופתחו אוצר א' ונתן את שמותם לבעל האוצר ואמר לו כשיבואו האנשים האלה תפוש אותם ושגרם לפני עברו ג' ימים ולא באו מיד נטל ע' גבורים מביתו ושגר בשבילם לבקרם בשוק הלכו ומצאום בשוק של זונות ומה טיבם שם אלא אמרו יוסף אחינו יפה תואר הוא שמא בקובה הוא מיד תפשום והביאום לפניו מיד ויכירם ויתנכר אליהם מלמד שעשה כנכרי נטל הגביע והנחיש בו א"ל רואה אני בגביע שלי כי מרגלים אתם אמרו לו כנים אנחנו וכו' אלא צונו אבינו אל תכנסו בשער א' כדפירש"י:

למה תתראו. פירש"י ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה ודומה לו ומרוה גם הוא יורה. פי' לפי' שאותם מפרשים תתראו לשון שובע וכן מרוה גם הוא יורה והת"יו מהפכת התיבה וכן תשרש שרשיה פי' תעקר מהפכת השורש שהוא קיום לעיקור וכן רבים אבל אין נכון פירושם כמו שפירש בהרבה מקומות שאין תתראו כמו תתרוו שאין ה"אלף במקום וא"ו:

פרק מג

פסוק לג

וישבו לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו פירש"י מכה בגביע וקורא ראובן שמעון וכו' כדאיתא במדרש ר' תנחומא. אך קשה הלשון א"כ היה לו לכתוב ויושיבם לפניו

שהיה משמע שיוסף היה מושיבם לפניו הבכור כבכורתו. וי"ל דה"פ וישבו לפניו מאליהן כי כך היה דרכם תמיד לשבת בכל המסיבות הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו ויתמהו האנשים ולא על הישיבה שהרי כך היה דרכם תמיד ולא על פי יוסף היתה ישיבתם אלא על פי וישימו לו לבדו ולהם לבדם ולמצרים לבדם בזה תמהו איש אל רעהו אמרו האיש הזה לא עברי ולא מצרי מי הוא זה ואיזה הוא שהוא נבדל מכל עם ואומה ועל זה ויתמהו האנשים:

פרק מד

פסוק ט

אשר ימצא אתו הגביע מעבדיך ומת. תימה איך היו אומרים דבר זה והלא בתחלה ראו כי כסף מושב באמתחותיהם היה להם להיות רואים פן ישימו מכשול בלא ידיעתם. וי"ל לפי' דקדקו הלשון ואמרו אשר ימצא אתו כלומר בחיקו אבל לא באמתחתו עם כל זה לא הועילו שבא להתעולל עליהם עלילות ואולי אמר אותו הרודף גם עתה כדבריכם כן הוא פירוש כך הוא דינו אבל מ"מ בין ימצא בין לא ימצא אלא בשקו יהיה עבד כי אין בלבנו לעשות משפט מות רק דין עבדות ושעבוד כי זה דבר גדול למה שלמתם רעה תחת טובה ופשעתם לשלוח יד בגביע המלך ואפי' לא נמצא הגביע על גופיכם אפי' באמתחת יהיה לי עבד. וא"ת למה לא התעלל עליהם ככה על הכסף הנמצא בפי אמתחותיהם לאמר כי גנבוהו כמו שהתעולל על הגביע הנמצא. וי"ל דהענין כך היה לפעמים היה מחזיר להם הכסף כפי שהיה רואה הקונים צריכים ולפי' לא היה בא בעלילה על הכסף אבל על הגביע לא נמצא בפיהם תשובה ואמרו מה נאמר לאדוני. וא"ת אי זו תשובה היתה זאת שהשיבו בני ישראל שנים עשר עבדיך אחים אנחנו להוציא מלב יוסף החכם שלא היו מרגלים כמו שאמר. וי"ל דתשובה נכונה היתה כך אמרו אלו היה הדבר אמת כמו שאתה אומר איך היה שולח אבינו לנו במקום סכנה יחד כולנו להסתכן בנפשותינו:

פסוק י

גם עתה כדבריכם כן הוא. פשט כמו שאמרתם לעשות מכם כן נעשה ממנו שאל"כ קשה שלא השיב להם לפי מה שאמרו אשר ימצא אתו מעבדיך ומת גם אנחנו נהיה לעבדים:

פסוק טז

הננו עבדים לאדני. גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו. וא"ת מהו גם אנחנו שיותר היה פושע אשר נמצא בידו מאחרים. וי"ל דה"ק הננו עבדים קאי למה שאמר האלהים מצא את עון עבדיך פי' מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו ממכירת יוסף גם אנחנו שהיינו פושעים בו גם אשר נמצא הגביע שלא היה במכירתו נתפס בעונינו בשביל שנטפל עמנו ועתה ניחא שהאחים היו עיקר באותו עון ולפי' סמך אותם אל אותו עון שאמר בפסוק:

פסוק יח

כי כמוך כפרעה. פירש"י מה פרעה גוזר ואינו מקיים וכו'. וא"ת מנ"ל ליהודה הא. וי"ל הענין כך היה המה שאלו בעד יוסף מי הוא זה אשר עלה לגדולה כזה משנה למלך אשר היו מתקנאים בו א"ל זה היה עבד עברי כך וכך והוקם על כל השרים על ידי פתרון חלומות וידוע היה לכל איש כי יש בנימוסים של מצרים שלא להמליך מלך עבד אז אמר יהודה בזה אני יודע שפרעה גוזר ואינו מקיים מבטיח ואינו עושה:

פסוק כא

ותאמר אל עבדיך וכו' ואשימה עיני עליו. וא"ת היכן מצינו שאמ' להם יוסף שישים עינו עליו. וי"ל מסתמא כיון שאמר להם יוסף ואת אחיכם הקטן תביאו אלי יש לדעת שאמר להם יוסף זאת לרחם עליו ולהטיב להם בעבורו שא"לכ איך היו מביאים נער קטן מארץ נכריה ולהפרישו מאביו הזקן אשר נפשו קשורה בנפשו כמו שאמר. עוד י"ל דקאי אל יהודה וה"ק ותאמר אל עבדיך הורידוהו אלי ואשימה עיני אני אשימה עיני עליו ואכניס עצמי אני בעובי הקורה כי עבדך ערב את הנער מעם אבי וכן גלה לו בסוף דבריו:

פרק מה

פסוק א

ולא יכול יוסף להתאפק. תימא יש איך המתין כל כך יוסף להודיע לאביו שהיה שרוי בצער גדול כי הוא חי. ויש לומר בשעת החרם שתפו את יוסף עמהם שלא לגלות הדבר ואף כי היה מוכרח כיון שלא מיחה בם היה נכלל עמהם ולפיכך המתין עד שבאו כולם והתירו את החרם בהסכמת כולם דכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. ומכאן ראייה שכל אדם שיושב בבית הכנסת ויש בדעתו להוציא עצמו מתקנת הקהל ומהחרם צריך שיוציא בשפתיו שכל דברים שבלב אינם דברים שא"לכ יהיה נאסר בכללם בחרם:

פסוק כב

ולבנימין נתן שלש מאות כסף. מאי שנה לא פחות ולא יותר. ויש לומר דזהו מ"ש חז"ל בפרק השולח המוכר עבדו לגוים קונסין אותו עד עשרה בדמיו וכמה דמי עבד הקצובים בפרשת ערכין ל' ודוק ותשכח ל' עשר פעמים עולים שלש מאות ולכך הפסיד מן שאר האחים שלש מאות בשביל הקנס הזה וזהו עשרה בדמיו ומכאן סמכו רז"ל:

פסוק כז

וירא את העגלות אשר שלח יוסף. פרש"י סימן מסר לו בפ' עגלה ערופה כשנפטר יוסף מיעקב היה עוסק בפ' עגלה ערופה ועשה לו לויה ולמד לו הדרשה שדרשו ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו וכי הזקנים שופכי דמים הם אלא שלא פטרנוהו בלא לויה. ולי נראה שאין זה סימן מעגלות לעגלה שמא העגלות היו בסוסים ובפרדים ולא

בעגלה או בשורים. ושמעתי כי ר"ל בפ' עגלה ערופה ויש במשנה א' עגלה המושכת בקרון פסולה פי' קריט"א ועתה סימן מובהק הוא מהעגלות אל הקרון שפירושו כמו עגלות:

פרק מז

פסוק כב

רק אדמת הכהנים לא קנה. וא"ת מפני מה נתן להם חק שלא מכרו אדמתם. וי"ל דיוסף סיבב להם אותו חירות כי כשנתפס יוסף בסיבת אשת אדוניו כאשר אמרה לאנוס אותו באותו זמן היו הכומרים שופטים ואמרו כך נראה הקריעה אשר יש ליוסף כדכתי' ותתפשהו בבגדו אם הקריעה לפניו הדין עמה שהוא רוצה לאנוס אותה ואם היא לאחוריו הדין עמו שהוא ברח מפניה והחזיקה בבגדו וקרעה אותו וימצא כן שמצאו הקריעה לאחוריו ובשביל אותו משפט צדק זכו שלא מכרו את אדמתם:

פרק מח

פסוק ה

אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. אפרים ומנשה עולין בגימ' ראובן ושמעון וא' יותר היינו שכם א' על אחיך:

פסוק יד

על ראש מנשה שכל את ידיו כי מנשה הבכור . וא"ת איזו נתינת טעם היא. ויש לומר דהכי קאמר בשביל מנשה שהיה בכור לא עשה אלא שיכול ידים ר"ל הרכיב הידים והזרועות זו על גב זו ושם הימין על אפרים והשמאל על מנשה שאלמלא לא היה בכור היה מחליפו ומעבירו מצד ימין על צד שמאל לגמרי וזו היא נתינת טעם:

פרק מט

פסוק ב

הקבצו ושמעון בני יעקב. כשבקש יעקב לגלות את הקץ ראה שבכל בניו לא נמצא לא קו"ף ולא צאד"י וזהו ק"ץ אמר שמא חס ושלום אינם שלמים לגלות להם הקץ אמרו לו ח"ו כשם שאין אתה מוצא בקרבנו קץ כך לא ימצא בנו ח"ט לשון חטאת ועון שאותם שתי אותיות אינם בכל עשרת השבטים:

פסוק ח

יהודה אתה יודוך אחיך. יש בשמו הוי"ה ודל"ת יותר רמז שהיה ד' לבטן ועוד ברביעי נתלו המאורות וכתיב במשיח שיצא מיהודה כסאו כשמש נגדי ועוד ינצלו מזרעו ד' דניאל בגובא דאריותא וחנניה מישאל ועזריה מכבשן האש לפי שהציל ג' נפשות מן האש ויוסף מן הבור ניצולו ד' נפשות כנגד ד':

פסוק יד
יששכר חמור גרם. דרשו ז"ל חמור גרם לו לישששכר כשאמרה לאה אלי תבא כי שכור שכרתיך שמעה לאה החמור נוער כשבא מן השדה מיד ותצא לאה לקראתו:

פסוק כא
נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר. ר"ת אשה רמז לדבורה שעתידה לצאת מנפתלי:

פסוק כו
עד תאות גבעות עולם. פרש"י בלשון אחר תאוה לשון חמדה שחמדתן אמו והזקיקתו לקבלן. פי' לפי' הברכות שקבל יעקב מאביו חמדתן רבקה וגרמה לו לקבל אותם:

פסוק כח
וזאת אשר דבר להם אביהם. יעקב סיים הברכות בזאת ומשה התחיל במה שסיים יעקב וזאת הברכה וכו' משה סיים באשריך ישראל ודוד התחיל במה שסיים משה רבינו אשרי האיש:

פרק נ

פסוק ו
וקבור את אביך כאשר השביעך. פרש"י ואם לא מפני השבועה לא הייתי מניחך אבל היה ירא לומר לו עבור עליה לפי שיאמר לו יוסף אעבור כמו כן על השבועה אשר נשבעתי לך וכו'. תימא מה תועלת ליוסף לעבור על ב' שבועות. וי"ל ודאי היה לו תועלת לעבור על שבועה א' כי כך אמר יוסף אני נשבעתי ב' פעמים ומסתמא יותר חלה השבועה אשר נשבעתי לאבא מרי איש בריתי לקיים דיבורו מאותה שבועה אשר נשבעתי לאיש אשר לו ערלה וא"כ טוב לי לעבור השבועה ראשונה ובזה יעבירוך מהיות מלך כי כן כתו' בנימוסי מצרים שכל מלך שאינו יודע ע' לשונות שלא ימלך ומאחר שיעבירוך לא אמצא מונע ומבטל שאמלוך תחתיך לפי שאני בקי ויודע לבדי ע' לשונות ואקיים את השבועה אשר נשבעתי ליעקב אבי ונמצא שלא אעבור על ב' שבועות חלילה וחס לזרעיה דאבא:

שמות

פרק א

פסוק ז
ובני ישראל פרו וישרצו. פירש הגאון רב סעדיה זלה"ה גימ' שש"ה בכר"ס א' כדפירש"י:

פסוק יג
בפרך אין לו עד מוכיח במקרא. ונראה שהוא לשון פירוד שפירושו הבדילום שהפרישום מנשותיהם:

פסוק כ
וייטב אלהים למילדות. פירש"י שעשה להם בתי כהונה ולויה. וקשה שהרי כתיב בפסוק א' ויעש להם בתים ועוד וייטב וירב מה ענין זה לזה:
וי"ל דה"פ המילדות אמרו כי חיות הנה בטרם תבא אליהם וכו' ולא האמין להם פרעה ועל זה אמר וירב העם זו היא הטובה שעשה להם הקב"ה שהמלך האמין להם שאלו היו צריכות מילדות לא יספיקו להם שתי מילדות לבד לעם רב וכבד ואז האמין לדבריהם וזהו וייטב אלהים למילדות וירב העם:

פרק ב

פסוק ב
ותצפנהו ג' ירחים. ועתה צא וחשוב מז' באדר עד ו' בסיון תמצא ג' חדשים מכוונים ולפיכך לא יכלה עוד הצפינו שלא יראה אור בשביל אור יקרות שהוא עתיד לראות ולהראות. מש"ה רבינ"ו עולה למנין תרי"ג מצות:

פסוק ג
ולא יכלה עוד הצפינו. מדרש לפי שבאותו היום היה עתיד לגלות בפומבי ביום מתן תורה שהוא ו' בסיון שהרי בז' באדר מת משה:

פסוק יז
ויבואו הרועים ויגרשום. קשה קצת לשון ויגרשום כי לנקבות היה לו לומר ויגרשון. ושמעתי מפי אבא מרי ע"ה דה"פ ויגרשום קאי אל המים כלו' הרועים סתמו הרהטים ושקתות המים רפש וטיט ומיד כשבא משה יצאו המים לקראתו לפי שהיה מזרעו של יעקב הצדיק ומצינו לשון גירושין על המים ויגרשו מימיו רפש וטיט ויגרשו המים לשון זכר כדכתיב המים הזדונים וכן מימיו נאמנים וזהו שאמר ויקם משה ויושיען כשראו הרועים שיצאו המים לקראתו ולא יכלו לעשות סתימה קיימת לפני משה שהוא פורץ הגדר רדפו אחרי הבנות ויקם משה ויושיען כאיש מלחמה בזרוע רמה:

פרק ג

פסוק ג
מדוע לא יבער הסנה. תימא והלא כתיב למעלה והנה הסנה בוער באש. וי"ל דהכי פירושו איננו אוכל כדאמרי' והסנה איננו אוכל וכי לא יבער הסנה בתמיהה והנגינה מוכחת כך דיש טרחא תחת מדוע וניחא ויבער לשון הווה כמו ככה יעשה איוב וכו'.

וכי אוציא את בני יש' ופי' הייתי ראוי לדבר עם המלך איזה דבר מקובל ואומר לו שבכך ישלח עבדיו וכי שוטה הוא בתמיהה:

פסוק יג

ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם. כלו' יש רצון שאומר להם פירוש שמך הגדול יד"וד מד' אותיות. ויאמר אלהים אהיה אשר אהיה אינני חפץ שתאמר להם פירושו אלא השם מאהיה ולא השם הגדול ופירושו ואין רצוני שיהיה פקדוני ביד אחר:

לעלם. חסר כתיב העלם פירושו:

פרק ד

פסוק יט

כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך. פירש"י ז"ל מלמד שירדו מנכסיהם ומי הם דתן ואבירם. וא"ת מנא לן הא דילמא היו מצורעים או סומים או בלא בנים דכל א' מאלו נקרא מת. מצורע גבי מרים אל נא תהי כמת. סומא במחשכים הושיבני כמתי עולם בלא בנים דכתיב גבי רחל הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי. וי"ל זה אינך יכול לומר מצורעים דכתיב יצאו נצבים פתח אהליהם וכו' ובכל מקום שנא' נצים ונצבים על דתן ואבירם נאמר ואלו היו מצורעים היו משולחים מחוץ למחנה. סומים שהרי כתוב העיני האנשים ההם תנקר. בלא בנים דכתיב ונשיהם ובניהם וטפם אלא ודאי היו עניים וירדו מנכסיהם ועוד יש הכרח גמור שבשביל שהענו נסוגו אחור מחצר המלך ולא יכלו לתת שוחדים שהיו עניים שאלו היו עשירים אפי' היו מצורעים או סומים או בלא בנים לא היו סרים מאחרי דרך מבוא בית המלך שעדיין היתה ידם תקיפה לעשות חיל ולפזר ממון:

פרק ה

פסוק טז

והנה עבדיך מוכים. יש עם לשון נקבה דכתיב מדוע ככה העם וכן העם אשר בקרבה יושבת לבטח ודלא כדפרש"י:

פרק ו

פסוק א

ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו. יש תימא מה היה צריך כל אלו הלשונות ישלחם יגרשם וכן במקום אחר שאמר גרש יגרש אתכם מזה. ושמעתי טעם נכון לפי שהקב"ה שהוא דיין האמת ומתנהג עם בריותיו בחסד ובמשפט היתה מדת הדין מקטרגת לפניו ואומרת כך רבש"ע מה אתה עושה עם פרעה ועם עמו אתה גזרת על בניך שישתעבדו במצרים ת' שנה כדכתיב ועבדום וענו אותם ת' שנה ועדיין לא עבדום

אלא רד"ו שנה את זה תעשה אם יהי רצון מלפניך ישלימו מנין השעבוד או תעשה דבר שפרעה ועמו ישלחום ויגרשום דהא א' מאלו הלשונות יספיק לפטור עבדיו ועמו דהאומר לעבדו הרי אתה משולח ממני או מגורש או פטור אתה יוצא לחירות ואז מי שעיניו פקוחות לדין במשפט כל בריותיו אמר כיון שכך הוא בעל כרחם ושלא בטובתם יצא מפיהם קומו צאו מתוך עמי ויקומו עבדיו וכו'. וא"ת מאי שנא מנין רד"ו לא פחות ולא יותר. ושמעתי טעם כי בעוד שהיו אבותינו בשעבוד היו עומדין האבות ומתפללין תמיד בעד ישראל ואמר להם הקב"ה כלום יש בכם שירצה לגרע מאותיות שמו וכן אגרע ממנין השעבוד העתיד לבוא על ישראל אברהם ויעקב השיבו לאו כי כל האותיות צריכות לנו עד שבא יצחק ואמר רבש"ע מן הדין היה שמי להיות נכתב בשי"ן וכן הוא בדברי הימים ושבועתו לישחק אני מוחל כבודי שיכתב בצד"י ותגרע מן החשבון עד שיגיע לעודף שיש מהש"ין עד הצד"י וכמה הוא רד"ו והיה כן וע"כ כתיב כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו ומלת ידענו מלשון וידע אלהים:

פסוק ג

וארא אל אברהם וכו'. פירש"י חדא שלא אמר ושמי ה' לא שאלו לי. פי' לפי' וא"ת יש דבר בפסוק שהוא כמו לא שאלו לי שהרי כתיב לא נודעתי להם ונפרש בדוחק נודעתי כמו לא הודעתי ולמה לא הודעתי לפי שלא שאלו לי עכ"ז אי אפשר לעמוד על הפירוש כדפרש"י:

איתא בהגדה דליל פסח ר' יהודה היה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב. מה ראה ר' יהודה לתת הסימנים הללו והלא מי שיראה סדר המכות בפסוק יכול לעשות כמוהו. וי"ל דהסימן בא להראות לנו שכל מכה שלישית היתה בלא התראה כנים שחין חשך ובכל ב' הראשונות מלקין ואין מלקין בלא התראה לכן דם צפרדע בהתראה. שלישי' בלא התראה כדאמרי' לקה ושנה כונסין אותו לכיפה ואתי כמה דאיתמר כיפה אין צריך התראה וכן שחין חשך בלא התראה. וקשה למה צריך בכל ראש שלישית ושלישית ב' התראות בהתראת דם צפרדע סגי. י"ל כל שלישית ושלישית מכות חדשות בפני עצמן לכך צריך לכל שלישית שתי התראות שפרעה היה סבור שלא ישובו עוד כיון שלא הוזהר פעם ראשונה. א"נ ג' ראשונות ע"י אהרן ג' שניות על ידי משה ג' שלישיות על ידי הקב"ה וא' ע"י כולם ועל שהיו חלוקות הוזקקו התראות חדשות על ידי הקב"ה דבר חשך מכת בכורות ע"י משה ערוב ברד ארבה דצ"ך ע"י אהרן שחין ע"י שלשתם. אותם דאהרן היו מן הארץ לפי שלא היה מעלתו כ"כ אותם דמשה מאויר אותם דהקב"ה משמים וארץ ומאויר שחין מכל. והמטה היה לתנין פרעה נקרא תנין שנא' התנין הגדול ומעץ

יבש נעשה תנין ובלע את המטות וחזר לעץ יבש כך בראתיך מאין והמלכתיך ואמרת לי יאורי ואני עשיתני ואתה עשית עצמך כתנין שדרכו לבלוע כך בלעת י"ב שבטים וזהו י"ב מטות כי מטה ושבט הכל דבר א' סופך להחזירם ולפולטם ואחזירך לתוהו ובוהו:

פרק ז

פסוק ט

תנו לכם מופת. פרש"י מופת אות להודיעם שיש צורך במי ששולח אתכם. פי' לפי' שיש צורך כלומר כח ויכולת במי ששולחם וכן יזבחו לשדים וכו' כתרגומו דלית בהון צרוך:

פרק ח

פסוק ה

התפאר עלי למתי אעתיר לך ויאמר למחר. י"ל דהכי פשטיה התפאר עלי למתי תרצה שיכרתו הצפרדעים ממך ומבתיך אעתיר לך מיד לאיזה זמן קצוב שתרצה ולנסותו שיעברו המכה למחר ויאמר כדבריך ועתה ניחא לי שלא היה יכול פרעה לומר זמן קצר מזה:

פסוק יד

גבי מכת כנים. אמר ולא יכלו החרטומים לעשות בלטיהם ופירש"י שאין שד שולט על בריה פחותה מכעדשה. ושמעתי טעם אחר לפי שאין מכשף יכול לעשות כשפים אם אינו עומד ברגליו על הארץ כמו שמצינו בתלמוד על אותו מעשה ר"ש בן שטח שתפש פ' כשפניות והכניס פ' תלמידים וכל א' וא' הגביה אחת מהן ולא יכולו לעשות דבר בשביל שלא היה רגליהם על הארץ כמו כן הכא העפר היה כנים ולפיכך לא יכלו החרטומים לעשות בלהטיהם כן:

תמצא שלא אמר למחר ברפואה אלא בערוב לפי שהיו חיות רעות ויש מהם הולכות לאט ולא יכלו לצאת חוץ מהמדינה עד יום שלם ואין ויצעק אלא בצפרדע לפי שתלה משה עליו השררה שאמר התפאר עלי לכך הוצרך להפציר בתפלה:

פרק ט

פסוק יד

על מכת ברד נאמר אני שולח את כל מגפותי. פירש"י למדנו מכאן שמכת בצורת שקולה כנגד כל המכות. ויש פירושים שכתוב בהם מכת בכורות ודוחקים עצמם בקריאת התיבה לקרות בכורות לשון ביכורים ובחנם דחקו כי כך הלשון בצורת. אי נמי יש לישב מכת בכורות ממש ששלח להם בסוף וה"פ נכון היה דבר מלפני בעצת פמלייא שלי לשלוח את כל מגפותי אל לבך דהיינו מכת בכורות שתבא עכשיו ולא אניחה לבסוף

כמו שהניחה בעבור תדע כי אין כמוני. ואך אותך ואת עמך בדבר כלומר להמית אותך ואת עמך. ואולם בעבור זאת העמדתיך ומשכתי את ידי מאותה מכה גדולה והנני ממטיר כעת מחר אם עודך מסתולל בעמי. כך פי' מורי ז"ל:

פרק י

פסוק ב

ולמען תספר באזני בנך ובן בנך. וא"ת משה היאך היה יודע שהקב"ה היה עתיד להביא עליהם מכת ארבה. וי"ל שהרגיש והתבונן בג"ש דתספר ספרו גבי יואל שיש ארבה בפי' וכל הנביאים ניתנו למשה על פה עד בא כל נביא ונביא לכך נקראו דברי קבלה שלא ניתנו ליכתב אלא בקבלה ואע"פי שאמרו אין דנין דברי תורה מדברי קבלה אם למדה משה רבינו א"כ דנין:

פסוק י

על הדם . פרש"י נהפך לדם מילה. וא"ת מנא ליה שהיה דם מילה והלא בעונותיהם רבים דמים נשפכו במדבר בעגל ובעדת קרח ובמרגלים מנא לן שלא היו רואים אותם דמים. וי"ל שמצרים חירפו את ישראל על שמלו את בניהם במצרים ולא במדבר וכתוב על המילה כי חרפה היא לנו גבי שכם ולכך נאמר על המילה היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם וזהו שפירש נהפך למילה דבליל פסח מלו כדמפורש לקמן בפרשה וזה הדם הראשון שהיה מסימן הכוכב:

יש לשאול מ"ש שמתו כל הרשעים בתוך ג' ימי אפלה ודתן ואבירם לא מתו שהיו רשעים גמורים. י"ל אע"פי שהיו רשעים לא נתייאשו מן הגאולה:

פרק יא

פסוק ב

וישאלו איש מאת רעהו. לשון מתנה כמו שאל ממני ואתנה גוים נחלתך שהוא שאלת מתנה:

פסוק ז

ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש ועד בהמה וכו'. יש לשאול ולהקשות מאי רבותא היא לא יחרץ כלב. וי"ל לפי שאחז"ל כשמלאך המות בא לעיר כלבים צועקים ובאותה הלילה בא מלאך המות בשביל מכת בכורות ואע"פ כן לא יחרץ כלב לשונו וזו היא רבותא:

פרק יב

פסוק ט

אל תאכלו ממנו נא. פשט מר' אברהם בן עזרא אל תדאגו ותאמרו נאכל הפסח נא כלומר שאינו מבושל כל צרכו מפני פחד מצרים לא תעשו כן ובשל מבושל במים ואל תאמרו נבשלנו בקדרה שלא ירגישו בנו המצרים שנאכל אלהיהם לא תעשו כן והוא כמו ולא בשל וכן תרגם אונקלוס ואף לא בשלא מבושל במייא. כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו וא"ת נחתוך הראש והאיברים והכרעים שלא יכירו שהוא תועבתם לא תעשו כן אלא על אפם ועל חמתם. יכירו וידעו שהוא תועבת מצרים אשר אתם זובחים ואוכלים ויחפרו ויאבדו וימותו בנפש מרה כי אלהים חי וקיים בחזק יבא וזרועו מושלה לו ועשה בהם שפטים:

איתא בתלמוד כתוב א' אומר ששת ימים תאכל מצות וכתוב א' אומר ז' ימים תאכל מצות ז' בכלל היה. וא"ת איך משמע שיצא ז' מן הכלל. ופרשב"ם שלהי פסחים דכתיב ששת ימים תאכל מצות וביום הז' עצרת בפרשת ראה ומשמע בהדייא דיצא מכלל אכילת מצה השביעי ולגופיה לא אצטריך שהרי כתיב בפרשת פינחס וביום הז' מקרא קדש:

פסוק טז

כל מלאכה לא יעשה לכם. פרש"י ע"י אחרים ור"ל גוים ואני הקשיתי למורי הרב ז"ל א"כ מצינו אמירה לגוי שבות מן התורה. ותירץ אחרים קטנים שכן גבי שבת הם מוזהרים בפסוק האבות על הבנים:

פסוק כט

וה' הכה כל בכור. כל מקום שנא' וה' הוא וב"ד ומתוך כך ניחא לן באיוב ה' נתן וה' לקח וכו' למה אמר וה' די לו לומר ה' נתן ה' לקח אלא כשעושה חסד ומתנת חנם עם בריותיו הקב"ה אינו נמלך עם פמלייא שלו אבל כשלוקח א' מהם או כשמביא יסורין עליהם הוא נמלך עם ב"ד ולכך נאמ' וה' הכה:

פסוק ל

כי אין בית אשר אין שם מת. לפי שהיו קוברים אותם בבתיהם והכלבים מחטטים ומוציאין ומוליכין אותם מבית לבית:

פסוק לט

כי לא חמץ כי גורשו ממצרים. וא"ת וכי אם לא גורשו ממצרים היו אוכלין חמץ. וי"ל כי גורשו קאי אדלעיל ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וכו' כלומר חוץ ממצרים וכן שמואל שוכב בהיכל ה' היכל ה' קאי לטרם יכבה שהרי אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד:

אז"ל פסח שיצאו יש' ממצרים חמישי בשבת היה ושבועות בשבת היה שכן אמרינן פרק ר' עקיבא דכ"ע סברי דבשבת ניתנה התורה ועתה בזמן הזה חל שבועות ביום ב' דפסח וסימן אתב"ש ומאי שנא. וי"ל דאמרינן התם פרק ר' עקיבא אייר דההיא שתא מליוה ונראה שחמשים וא' יום היה מפסח לעצרת שעדיין לא נצטוו על ספירת העומר והפסוק מדבר מן השנים הבאות שלעולם אייר חסר:

פסוק מו

ועצם לא תשברו בו. לשון התלמוד פרש"י יש בו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם. ור"ל הפשט מאזהרת השבירה לפי שיראה רעבתן אם שובר העצמות של פסח שהפסח נאכל על השבע אם כן כשאין עליו כזית בשר למה אין בו משום שבירת עצם והלא יותר יראה רעבתן. ושמעתי האי פירוש נמנו חבורה על הפסח והמה מרובים כל כך שלא הגיע לחלק אחת מהם כזית אך צריך לחזור על המוח מהעצם לשברו אין בו משום שבירת עצם אבל אם יש עליו כזית בשר עובר ועובר שיכול לצאת ידי חובה מכזית הבשר כך שמעתי אך לשון התלמוד לא משמע כן לפי':

פרק יג

פסוק טז

והיו לטוטפות בין עיניך. פירש"י לשון התלמוד טט בכתפי שתים פת באפריקי שתים. והם שתי מקומות ובתפלין של ראש ד' פרשיות כנגד ד' הרגשות שבראש ראייה שמיעה ריח דיבור אבל ביד אין בה כי אם בית א' כנגד המשמוש ולכך די בבית א' וכל המקיים א' מאלו ג' מצות כאילו קיים כל התורה וכולם נקראים אות כמו שפירשתי לעיל גבי מילה:

פסוק יז

ויהי בשלח פרעה את העם. מדרש כי קרוב הוא לשון קורבה ממש שכן תמצא פלשתים קרובים למצרים וכה"א ומצרים ילד את לודים ואת פתרוסים אשר יצאו משם פלשתים ובשביל אותה קורבה ולא נחם אלהים:

פרק יד

פסוק כ

ויאר את הלילה. פירוש ויחשיך לכן ולא קרב זה אל זה כל הלילה שאין אדם נלחם בלילה וכן לשון חז"ל אור לארבעה עשר:

פסוק כו

נטה את ידך על הים . שמעתי מפי אבא מרי ע"ה שקריעת ים סוף לא נעשית במטה והטעם לפי שהיו מלעיבים ומלעיגים על משה מלאך ה' צבאות והיו אומרים מה כוחו ומה טיבו של משה והלא הקטן ממנו אלו היה מטה האלהים בידו יעשה נסים ונפלאות

כמוהו אז ראה והשקיף אל קנא יושב בשמים וצוה למשה עבדו ואתה הרם את מטך פי' הפרישהו ממך לשון תרומה ונטה את ידך על הים ובקעהו וכן עשה וזהו שאמר הפסוק ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז הרגישו היכולת שהיה ביד משה בלתי מטה האלהים וחזרו והודו לראשונות. ואני מצאתי סעד לדברי אבא מרי ע"ה במדרש תהלים על מ"ש דוד הים ראה וינוס הירדן יסוב לאחור ואחר אמר מה לך הים כי תנוס משל למה הדבר דומה למלך שחלה אחד משריו וכאשר קם על רגליו נכספה נפשו לטייל באחד מהפרדסים בקש מאת המלך שימסור לו המפתח מהפרדס מסר לו טבעתו שיראה לו השומר הפרדס וינוח וישקוט שמה השר ההוא הלך אל השומר וימאן השומר ויאמר אליו סור מעלי כי כבר הזהיר בי המלך שלא לפתוח הגן נעול לשום אדם חזר בו השר בפחי נפש אל המלך ויגד לו את כל אשר קרהו וישנס מתניו המלך בעצמו וילך שם ויהי כאשר ראהו השומר רעדה אחזתהו אמר עתה יהרגני על אשר פיהו מריתי ולא עשיתי בעבור טבעתו מה עשה ברח מפניו ויהי כראות המלך את השומר בורח מפניו קרא אותו בקול גדול מה לך שומר כי תנוס הנך נאמן בכל ביתי כי שמרת מצותי ראשונה שצויתי לך על הגן לשומרו אך מעתה תעשה עבור זה עבדי אשר חפצתי ביקרו כמו שתעשה בשבילי גדולה וקטנה. כך משה רבינו הלך אל עוזא שרו של ים ומטה האלהים בידו אשר חקוק בו השם המפורש וימאן השר לפתוח לו מימיו א"ל לית אנא מתכביש מן קדם ילוד איתתא כדמפורש באגדת ויושע. לסוף נגלה הקב"ה בכבודו על הים אז ראה הים וינס מפניו ויקרא אליו מה לך הים כי תנוס אל תירא כי אתה שומר נאמן ושמרת דרך פקודי אשר הפקדתיך מששת ימי בראשית שלא לפתוח מימיך אכן לזה משרתי נאמן בכל ביתי שמור ואל תמר בו ואין צריך אות ומופת כי שמי בקרבו לעין כל הבקיע הים ויזובו מימיו מזה ומזה בידו החזקה:

שמעתי פי' נאה קפאו תהומות בלב ים. לבו של אדם בשליש הגוף כמו כן הים נבקע עד שלישו שהיה גדוש וגודשא תילתא ותחתיהם קפאו תהומות בלב ים וזה שאמר הכתוב דודי שלח ידו מן החור בשיר השירים פי' דודי זה הקב"ה ששלח ידו להעביר ולסעוד הזקנים שלא היו יכולין לעבור את המים שעדיין היה הטיט בהם למעלה לפי שלא קפאו רק עד שליש והתהום צף ועולה והיה רטוב מקום מעבר ואסמכוה רז"ל לעשות ציצית שליש גדיל ושני שלישי ענף ועל יציאת מצרים כתיב פרשת ציצית ושמנה חוטי ציצית כנגד שמנה ימים שיש מיום שחיטת הפסח עד ז' ימים של פסח שעברו הים:

פרק טו

פסוק יא

מי כמוכה. הראשון רפ"ה והשני דג"ש תיקון סופרים הוא דלא לישתמע בקריאת השי"ת מיכה ובשביל כך קורין מי כמוכה בד"גש:

פסוק יב

תבלעמו ארץ. שמעתי טעם מפני מה זכו לקבורה לפי שהמה נתעסקו בכבוד קבורת יעקב אבינו ומי שאינו מקפח שכר כל בריה לא קפח שכרם מדה כנגד מדה:

פסוק יג

נחית בחסדך עם זו גאלת. אסמכתא למה שאחז"ל. העולם עומד על ג' דברים על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים ושלשתן נרמזות בפסוק נחית בחסדך זו גמילות חסדים נהלת בעזך זו תורה שאין עוז אלא תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן. אל נוה קדשך זו עבודה אלו הקרבנות שנעשו בבהמ"ק:

פסוק כב

וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים. אין מים אלא תורה ולכן עזרא תיקן לקרוא בשבת ובשני ובחמישי בתורה שלא יהיו ג' ימים בלא תורה ולמה תיקן לקרוא במנחה בשבת שלא יהיה בין כהנים ולויים וישראל מריבה שלא היו שוים כהנים ולויים עם ישראל שישראל קורין חמשה בשבת שחרית ובשני ובחמישי שנים הרי שבעה וכהנים ולויים הם ו' לכך תיקנו מנחה בשבת ואז הם שמנה. אמרי' במס' חולין רמז להמן הרשע שנתלה בי"ו בניסן שנאמר וישבות המן ממחרת הפסח והיינו אותו יום עצמו:

פרק יז

פסוק יד

כי מחה אמחה את זכר עמלק. כתוב אחד אומר אמחה דמשמע דהוא בכבודו ימחה וכתוב א' אומר תמחה דמשמע שמצוה לישראל למחותו. לא קשייא כאן קודם שפשט ידו בזבול כאן לאחר שפשט ידו בזבול. כלומר קודם שיפשוט ידו להחריב בה"מק מצוה הקב"ה שימחו את זכר עמלק אבל לאחר שפשט ידו בבית המקדש הוא בכבודו ימחה וזהו שאמר כי מחה אמחה וכתיב כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור ויעשה מלחמה עמו בעד ישראל למען שמו אמן:

פרק יח

פסוק ב

אחר שלוחיה. אחר שנתן לה נדונייתה כמו ויתנה שלוחי' לבת פרעה נתן לה העיר בנדונייתה ונקראת כן שע"י כן משלחה מביתו לבית בעלה:

פסוק ד

ויצילני מחרב פרעה. וקשה דבתחלה היה ניצול מחרב פרעה ואחר כן היה גר בארץ ואם כן היה לו לקרות הראשון אליעזר. ויש לומר דעד שמתו המלשינים המבקשים את נפשו כלומר שירדו מנכסיהם כדפי' רש"י לעיל לא היתה הצלה גמורה שלעולם היה דואג ולפיכך קרא השני אליעזר ולא הראשון. על מה שהקשה רש"י איך היה יתרו במתן תורה והא כתיב לב יודע מרת נפשו וכו'. יש ליישב שלעולם אימא לך שבא קודם מתן תורה במצות מרה והדינין בכלל מתן תורה כי צריכים תמיד לדיני ממונות. וניחא מה שאמר נבול נבול גם אתה לרבות אהרן וחור שעדיין לא נהרג חור ומשה שלחו קודם מתן תורה שנא' וישלח משה את חתנו משום ובשמחתו לא יתערב זר ואמר משה לא יבוא אחר מתן תורה ובא ושוב לא חזר לעירו ושילוח זה אינו שילוח דגלים שבדגלים התחנן לו משה שישאר ועכבו אז שכן משמע הפרשה שמשלמת על העכבה וכשראה יתרו שהולכים לארץ ישראל וגם אין לו חלק בארץ רצה לחזור לעירו עד שנדר לו דושנה של יריחו ונתעכב ומה שפי' רש"י לא מצינו שחזר הא פי' לעיל לגבי בני חת ולא מצינו שפגעו בני חת לעפרון על אברהם וכן לא מצינו שפגעו מצרים לפרעה על קבורת יעקב וכן אחר שילוחיה לא מצינו ששלחה משה רבינו אלא על כרחין מצינן שחזר ונתן לו דושנה של יריחו ועוד כתיב ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה בת יתרו שפטם עגלים לע"ז בפ' יש נוחלין אלמא במחנה ישראל היה וכן חבר הקיני היה מבני חובב אלמא לא היה יתרו בהריגת מדין וכתיב תרעתים שמעתים סוכתים חובב. וקשה תרעתים דמשמע ששמע תרועה בסיני. ושמא עלו בני יתרו בגלות מצרים עם משה במרת נפש וראיה לזה דכתיב וילך לו אל ארצו פרש"י לגייר בני משפחתו והיכן מצינו שבאו אותם גרים עם ישראל אלא ודאי כדפרישית:

פסוק כא

ואתה תחזה מכל העם שונאי בצע. ששונאים ממונם בדין. כההיא דאמרינן כל דיינא דמפקי ממונא מיניה בדין לאו דיינא הוא כדמפרש"י. פי' לפי' יש מפרש שמיירי באדם אחר שהוא מחזיק עצמו בדיין ובא ראובן לתבוע לו מנה ומביאו לפני דיינים ויצא מבית דין חייב כיוצא בזה לאו דיינא הוא שאלו היה בקי בדינין היה לו לראות הדין קודם שיבואו לפני הדיינין. אכן זה הפירוש אינו כן שאין זה דומה לפי' הפסוק שפי' שונאים ממונם בדין ואין זה ממונם אדרבא ממון חביריהם הוא שהיו מחזיקין שלא כדין והכי פי' יש כאן דיין חכם ובקי נקי הדעת ובאין לפניו בעלי דינין האחד גברא אלמא ובא לאיים את הדיין ואומר לו אם לא תטה הדין בשבילי ותדיניני זכאי תדע כי אקוץ את אילנך ואשחית כרמך וזיתיך והדיין אשר רוח אלהים בו משיב לו חלילה לי מעשות

כדבר הזה לעות אדם בריבו וזהו מה שפירש רש"י שונאים ממונם בדין שאפי' ממונו ממש כרמיו וזיתיו שונא ורוצה להשחיתם המציק קודם שיעות הדין כהא דאמרינן כל דיינא דמפקין מיניה ממונא לאו דיינא הוא וכו' שאם חס ושלום לא יעשה כך ויעות את הדין מפני פחד ודאגת ממונו היום או למחר שכנגדו של האנס יקרא הדיין אל בית הוועד של חכמים ויכירו עוותו וישפטו המשפט לאמיתו שישלם מביתו אותו ממון שיאמר העשוק על פיו וזה ודאי לאו דיינא הוא ועתה ניחא דומה בדומה דמפקינן מיניה ממונא בדינא כלומר בדין גמור כשיראו חכמי יושר את אשר עוות יוציאו ממנו הממון אשר צוה לפרוע שלא כדין:

פרק יט

פסוק א

בחדש השלישי. מאי שנא בחדש הג' יותר משאר חדשים. י"ל לפי שאז"ל ניחא שאמרו הגיורת והשבויה שנתגיירו ושנפדו צריכות להמתין ג' חדשים ואז כנסת ישראל היתה גיורת ושבויה ומן הדין היה לה להמתין ג' חדשים שלימים אלא מתוך חיבתו של מקום ית' נתן להם התורה בו' לחדש הג':

פסוק יב

כל הנוגע בהר מות יומת לא תגע בו יד. וא"ת מה היה צריך עוד להזהיר לא תגע שכבר כתי' מות יומת וידוע הוא שהנוגע חייב מיתה. ושמעתי מפי ה"ר ברוך דה"פ כל הנוגע בהר מות יומת וא"ת כיון שנתחייב מיתה ניתן רשות לכל אדם ללכת שמה ולהביאו להמיתו לא תעשה כן לא תגע בו יד אל אותו המחוייב מיתה כי סקול יסקל או ירה יירה מרחוק הן באבנים והן בחיצים ובליסטראות הן ברמחים ובכידונים ועתה ניחא דהנוגע קאי להר ולא תגע בו יד קאי אל הנוגע בהר:

פסוק כא

ויאמר ה' אל משה רד העד בעם וכו'. ויאמר משה אל ה' לא יוכל העם לעלות אל הר סיני כי אתה וכו'. וא"ת מה היא התשובה אשר השיב משה וכי היה נאה לעבד להשיב דברי אדוניו בודאי אלו לא היה צריך לא היה מצוה הקב"ה למשה לעשותה. וי"ל שכל תשובתו של משה לא היתה כי אם לידע מחיצתו ואמר כך רבש"ע אין צריך לעשות בישראל האזהרה הזאת אחר אשר העדות בנו פי' בי ובאהרן אחי הגבל את ההר וקדשתו ואם העם ח"ו יהרסו לעלות אנחנו נזהיר בהם כי נהיה עמהם במחיצה אחת אז גילה לו הקב"ה וא"ל לך רד ועלית אתה ואהרן ולא תהיה במחיצת העם:

פסוק כד

והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה' וכולם היה להם מחיצות מחיצות:

פרק כ

פסוק א

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. בזה הפסוק יש ז' תיבות וכ"ח אותיות וכן בפ' א' של בראשית וכן במענה של קדיש (אמן) יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא. אסמכתא למה שארז"ל כל העונה אמן בכל כחו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית ובמתן תורה:

את כל הדברים האלה. מלמד שאמר הקב"ה יו"ד דברים בדיבור א' שא"א לאדם לומר כן א"כ מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך דמשמע דאלו שני דברים בלבד נאמרו מפי הגבורה ולא אחרים שהרי כלם לשון נוכח אנכי הוצאתיך על פני לאוהבי ולשומרי מצותי וכולם נאמרו בלשון נסתר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כבד את אביך ואת אמך וכן כולם מלמד שחזר ופירש על כל דבר ודבר לבדו לכך כדי לשכך את האזן כביכול דומיא דהרב עושה לתלמידיו ואז אחזתם רעדה וחלחלה לישראל ולא יכלו להתמהמה מלומר למשה דבר אתה עמנו ונשמעה. והרמ"בן ז"ל פי' שלפי' השני דברים ראשונים בלשון נוכח לפי שהם עיקר הראיה והכל תלוי בקבלת עול מלכות שזהו הדיבור הראשון וכן פי' אנכי ה' אני ה' חפץ שתקבלני עליך להיות אלהיך ועשיתי לך כך וכך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים והדיבור שני תועבת ע"ז ולכך היה נראה להם כאלו הדיבור עמהם פה אל פה אבל הדיבורים האחרים שלא היו כ"כ עיקר לא היה נראה להם כמו שהיה מדבר עמהם אלא כאדם השומע מפי הגבורה ולכך היה הדיבור בלשון נסתר:

פסוק ו

ולשומרי מצותי פי' רש"י מה שפי'. וי"א דאין פקידה גדולה רעה כזאת עד דור רביעי אלא דוקא כשאין בידו למחות בע"ז אבל בשאר עבירות איש בחטאו יומת כמש"ה בפסוק אחר לא יומתו אבות על בנים וזהו דוקא כשאין בידו למחות אבל ביש בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפס בעון זה וכל אנשי ביתו:

פסוק ז

לשוא לשוא תרי זימני. חד לשבועת שוא וחד לשבועת שקר ומה בין זה לזה שוא נשבע לשנות את הידוע לאדם כגון נשבע על איש שהוא אשה או הפכו וזהו דבר שאינו ניכר בשעה שיוצאה מפיו שבועה אם שקר אם אמת:

פסוק י

לא תעשה כל מלאכה וכו'. וגרך זה גר צדק שגר תושב אינו רק עושה דכתיב למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר. וא"ת והלא ישראל גמור הוא שהרי קבל עליו כל המצות. וי"ל דס"ד אמינא הואיל ומצות שבת חביבה היא על הקב"ה שקראה אות שלא

תהיה נוהגת אלא בישראל גמור שהורתו ולידתו בקדושה צריכא. ומה בין גר תושב לבן נח. י"ל גר תושב נקרא שקבל עליו בפני ב"ד שלא לעבוד ע"ז ועדיין אוכל נבלות ובן נח מצווה ועומד והקב"ה התיר להם כמו שדרשו רז"ל ראה ויתר גוים שלא יהיו מקבלים שכר כמצווה ועושה:

ובהמתך דרז"ל אזהרה למחמר אחר בהמתו בשבת שהרי במקום אחר צוה על בהמתו למען ינוח שורך וכו' אך מ"מ אין לוקה על מחמר שהרי ניתן לאזהרת מיתת ב"ד ואעג"ב דמחמר בפיו ליכא מיתה ביותר מ"מ מצואת לאו דמחמר שמעינן אזהרה לעושה מלאכה בשבת וכן אסור להשאיל בהמתו בשבת ואם השאילה מלפני השבת צריך להפקירה בשבת וא"צ הפקר רק בינו לבין עצמו ושאר כלים אסור ביום שבת מפני שנראה כשלוחו אך אם השאילם לפני שבת מותר לפי שאינו מצווה על שביתת כליו בבית הגוי בשבת:

פסוק יא

וינח ביום השביעי. פי' הרמ"בן ז"ל ויספיק וחביריו ויבואו עבדי דוד וידברו אל נבל כל הדברים האלה בשם דוד וינוחו שפי' ויספיקו:

פסוק יג

לא תנאף. אין ניאוף אלא באשת איש אבל בפנויה אין לו אלא לאו בעלמא לא תהיה קדשה ומ"מ אז"ל אם העלה לבו טינא יהרג ואל יעבור כדאשכחן בפ' בן סורר ומורה אדם א' נתן עיניו באשה אחת ועלה על לבו טינא וחלה ונטה למות שאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שתבעל לו אמרו חכמים ימות ואל תבעל לו תעמוד לפניו ערומה אמרו ימות ואל תעמוד לפניו ערומה יספר עמה מאחורי הגדר אמרו ימות ואל יספר עמה מאחורי הגדר א"ר פנויה היתה ומקשה התלמוד ולינסבה מינסב לא מתיישבא דעתיה דכתיב מים גנובים ימתקו. בא וראה כמה גדול עונש העריות שהרי כל כריתות ומיתות האמורות בתורה על העריות נכתבו ועוד הקדימו בכל מקום גילוי עריות לשפיכות דמים:

לא תגנוב. בגונב נפשות הכתוב מדבר דאלו גונב ממון מלא תגנובו נפקא ויש גנב שונא נפשו:

אנכי ה' לא תרצח לא יהיה לך לא תנאף לא תשא לא תגנוב זכור את לא תענה כבד את לא תחמוד אנכי לא תרצח כי ההורג נפש כביכול כאלו ממעט את הדמות. לא יהיה לך. לא תנאף. מי שעובד אלהים אחרים דומה לאשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים. לא תשא לא תגנוב כל מי שגנב סוף בא לידי שבועת שוא. לא תענה כנגד זכור. שכל מי שמחלל שבת מעיד עדות שקר באדון העולם שלא שבת בז'. ולכך תקנו לומר ויכולו מעומד כמו עדות דכתיב ועמדו שני האנשים. לא תחמוד כנגד כבד שכל החומד אשת חבירו לסוף מוליד ממזר ונמצא שאינו מכיר את אביו ואינו מכבדו ויום מתן

תורה היה לישראל כיום חתונת חתן וכלה שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה אל תקרי מורשה אלא מאורסה ועשרת דברים רמז ליו"ד אצבעות של כנסת יש' שקבלה הטבעת בי' אצבעות. לשון הפסוק על מה אדניה הוטבעו לפי שעל התורה הוסד העולם ובשעה שנתן להם הקב"ה את התורה שאל ערבים אמרו האבות יהיו ערבים א"ל אין בהם אחד שלא יהא חייב וכו' כדאי' במדרש לסוף נתנו יונקי שדיים ערבים הה"ד מפי עוללים ויונקים יסדת עז לכן יש לו לאדם להיות תמיד חרד וירא לקיים את התורה כי בעונותינו ממושכנים ומהורהנים מאדם הבנים הקטנים ואיש את רעהו יאמר חזק כי המלאכה לא היתה לעולם דיים ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים:

לא תענה ברעך פשטיה דקרא משמע על גוף רעך דבר הלמד מענייני חייב מיתה אך מ"מ כשתרד לתמצית פי' תמצא להעיד אפילו על ממונו וסהדי שקרי על אוגרייהו זילי התעיף עיניך בו ואיננו:

פסוק יד

וכל אשר לרעך. מאלף דאנכי עד לרעך יש תרי"ג אותיות כנגד תרי"ג מצות ומכאן אסמכתא למ"ד שה"ס שהיה נושא המלך בזרועו שלא היה כתוב בו רק עשרת הדברים בלבד ונקרא ס"ת לפי שיש בו אותיות כמנין המצות. תן לבך במערכת המערכת ה' דברים מול ה' דברים כזה:

פסוק טו

וכל העם רואים את הקולות. פי' נהנים מן הקולות וחבירו חמותי ראיתי אור שר"ל נהנה וכן כי ראה את ערותה שבראיה בעלמא לא יתחייב מיתה אלא פי' נהנה וניחא בזה מה שאז"ל שאפי' בהראה חייב י"מ הראה נשיקת עטרה וי"מ הכנסת עטרה תינח למ"ד הכנסת עטרה חסר כאן וחב"עד:

פרק כא

פסוק ג

תינח אשתו מוכח מזו הפרשה אבל בניו מנא ליה. ויש לומר דנפקא לן מקרא אחר דכתיב בפ' בהר סיני ויצא מעמך הוא ובניו עמו מפי מורי ה"ר ברוך הצרפתי נר"ו:

פסוק ו

ורצע אדוניו את אזנו במרצע ועבדו לעולם וכו'. גימ' של מרצע ד' מאות רמז לשעבוד ישראל שנגזר ארבע מאות שנה:

ועבדו. פירש"י אזן ששמעה בסיני כי לי בני ישראל עבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו תרצע. וא"ת לפי זאת הדרשה הי"ל להיות נרצע מיד שקנה אדון לעצמו דהיינו בשעת מכירה ראשונה ולא כשאמר אהבתי. וי"ל דבתחלה כשמוכר עצמו בשעת דוחקו אין

לו להיות לוקה דמה יעשה אין לו מנוס והמלטה אחרת אבל לסוף שש דמסתמא כיון שראה שרבו חייב במזונותיו ובמזונות אשתו ובניו ואי איפשר שלא קמץ וכינס מעט קט ממון ואעפ"ך אמר אהבתי את אדוני וקנה לו אדון לעצמו בדין הוא שילקה על קניית האדון ולא שם מבטחו אל הזן ומחיה לכל בריה:

ועבדו לעולם. פירש"י עד היובל ומצי' שחמשי' שנה קרויים עולם שכן גבי שמואל כתיב וישב שם עד עולם ימיו היו חמשים ושתים דל משנותיו שתי שנים שינק שדי אמו נשארו חמשים שנה וזהו מנין יובל:

פסוק ח

והפדה מלמד שמגרע פדיונה ויוצאה כפירש"י וכו'. וא"ת איזה גירעון הוא זה ומה סיוע עושה לה האדון כיון שהיא נותנת המותר מדמי קנייתה איזה חסרון יש לו. ויש לומר דודאי אעפ"ך יש חסרון שהרי כשנשאת היתה קטנה ותשת כח ועכשיו הולכת וגדלה ויש לה כח ועוצם יד לעשות מלאכה ואעפ"ך מגרע לה לפי הדמים אשר קנאה מכל שנה ושנה והיינו סיוע שעושה לה אדון ומלשון והפדה הוכיח שמסייע לה מדלא כתיב ונפדית דהיה משמע מאיליה:

פסוק יא

ואם שלש אלה לא יעשה לה. פירש"י שלא ייעדנה לו או לבנו ולא השיגה ידה לפדות את עצמה ויצאה חנם לשון התלמוד ואין לטעות לו' שלש אלה שארה כסותה ועונתה כדמשמע לשון הפסוק דקאי לאותן שלש דא"א לומר כן דאיך יאמר הפסוק ויצאה חנם אין כסף גיטא בעייא אם נתן לה קידושין כמו לאחרת אשתו גמורה צריכה גט דבשום יציאה אחרת אינה יכולה לצאת כיון שקדשה ולכך אין לטעות אותו פי' מוטעה:

פסוק טו

ומכה אביו ואמו. וא"ת אזהרת מכה אביו ואמו מנין בשלמא מקלל אזהרתו לא תקלל נמצא מדקאמר אלהים לא תקלל דמשמע הגדול שבקרב ישראל ובפ' אחר אומר לא תקלל חרש מיניה משמע כל מה שיש בין גדול שבישראל ובין קטן שבישראל אלא אזהרת מכה מנ"ל. וי"ל דנפקא לן מפ' אמור אל הכהנים דכתיב מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת וע"כ מיירי דמכה אביו דומייא דמכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת שפירוש הכאה בלא מיתה שהרי למעלה בפ' כתיב מכה בהמה ישלמנה ופי' הכאה שיש בה מיתה אבל זה פירש בלא מיתה אלא חבורה בעלמא ולא מצינו אדם אחר שיש מיתה בחבורה בעלמא אלא אביו וזו היא אזהרתו:

פסוק טז

וגונב איש ומכרו. וא"ת למה כתב וגונב איש בין מכה ובין מקלל. ויש לומר לפי שמתוך כך בא לעשות הרעה הגדולה שכשגונבים הנער הקטון ומגדלים אותו בין עם אחר מתנכר אל אביו ואמו ובא להכותם ולקללן:

פסוק יז

ומקלל אביו ואמו. וא"ת למה החמירה תורה במקלל יותר מבמכה שהרי מיתתו בסקילה ומכה בחנק. ויש לומר דבדין הוא להחמיר עליו שהרי שייך מקלל בין אביו ב"ו ובין אביו שבשמים אבל מכה שייך בו ולכך החמיר במקלל. ועי"ל לפי שמקלל יכול לעשות הרעה הזאת בין מחיים בין לאחר מיתה אבל מכה אינו אלא מחיים ולכך יש להחמיר על המקלל:

פסוק יט

ורפא ירפא. שאנ"ר בלע"ז וכן תרגום ואגר אסייא ישלם פי' יתן שכר הרופא:

פסוק כ

נקם ינקם. פי' מיתת האדון מכהו בסייף ומכאן מוכיחים רז"ל שרוצח מיתתו בסייף דהא אשכחן נקימה שפי' סיף דכתיב חרב נוקמת נקם ברית דא"א לומר דיפטר הרוצח במיתת חנק הקל דהשתא קטל עבדא בסיף קטל בן חורין בחנק אלא ודאי מיתתו בסיף:

פסוק כד

עין תחת עין. פי' ממון שאם תרצה לומר עין ממש אפשר לפעמים ימות האדם בנקירת העין לבד ותהיה נפש תחת עין. שן ועין דנקט ה"ה בכל כ"ד ראשי איברים ומה שאמר שן ועין מומין שבגלוי ואינם חוזרים אף כל וכו':

מדרש שן ועין דנקט. וה"ה בכל כ"ד אלא לפי שכשקלל נח את כנען בעבדות על ידי סבת שן ועין היה כלומר שן שחירק והעין שראה ערות אביו גרמה הקללה מהעבדות ולמה קללו בעבדות יותר מקללה אחרת. וי"ל דלשון הפסוק הוא בן יכבד אב ועבד אדוניו כלומר הבן יכבד האב ואם לאו יהיה עבד לאדוניו:

פסוק לז

כי יגנוב איש שור או שה. וטבחו או מכרו וכו' ה' בקר וד' צאן. בזאת הפרשה מפרש תשלומי כפל ארבעה וחמשה דכתיב ישלם שנים. וא"ת מפני מה הזהירה תורה על הגנב יותר מן הגזלן דכתיב והשיב את הגזלה. וי"ל דבדין הוא להכביד על הגנב יותר מן הגזלן לפי שגנב דעת המקום ב"ה ודעת הבריות שהלך במסתרים לעשות הגניבה ההיא אבל גזלן בפרהסייא עשה מה שעשה ולכך לא החמירה עליו רק להשיב את הגזילה:

פרק כב

פסוק יג

בעליו אין עמו שלם ישלם. פי' אם בעליו של שור אינו עם השואל במלאכתו שלם ישלם ואם בעליו עמו לא ישלם היה עמו בשעת שאלה א"צ להיות עמו בשעת שבורה ומתה פירש"י לשון התלמוד ממסכת מציעא פ' השואל ועוד האריך לשם אמר רבא האי מאן דבעי למשאל מידי דחבריה וליפטר נימא ליה אשקיין מייא ואי פקחא אידך נימא ליה שאיל ברישא והדר אשקייך ולשון המשנה כך הוא שאל את הפרה ושאל בעליה עמה שכר את הפרה ושכר בעלה עמה שאל את הבעלים או שכרן ואח"כ שכר או שאל את הפרה ומתה פטור שנאמר אם בעליו עמו לא ישלם עכ"ל המשנה ולשון הברייתא שאל את הפרה ושאל בעליה עמה שכרה ושכר בעליה עמם אעפ"י שהבעלים עושים במלאכה אחרת במקום אחר ומתה פטור משמע דלא שנא שאלה ולא שנא שכירות ואפי' פשיעה בבעלים פליג בה רב אחא ורבינא ח"א חייב וח"א פטור ובכ"מ דפליגי רבינא ורב אחא רב אחא לחומרא ורבינא לקולא והלכתא כרבינא לקולא וסימניך א"ח ור"ק ואלו הם דיניהם ש"ח נשבע על הכל ופטור לבד מפשיעה. שואל משלם את הכל לבד ממתה מחמת מלאכה נושא שכר והשוכר נשבעין על השבורה והשבויה והמתה ומשלמין גניבה ואבידה פי' פטורין על האונסין:

פסוק יז

מכשפה לא תחיה. דבר הכתוב בהווה שדרך האשה מכשפה על כן פי' הה"ר אברהם בן עזרא ז"ל שפירושו כמו מכשף והרבה יש במקרא:

פסוק כב

אם ענה תענה אותו. פירש"י גיזם ולא פירש עונשו כמו לכן כל הורג קין. וא"ת איך לא פירש עונשו והא כתיב וחרה אפי והרגתי אתכם וכו' ויש לומר דר"ל דלא פירש עונשו היכא דלא צעק המעונה ואותו עונש שפירש בפסוק זהו דוקא כשצועק. א"נ ה"פ לא פירש עונשו של צועק דוקא עונש איכא לצועק היכא דאיכא דיינא בארעא כדאמרינן בפ' החובל בחבירו והמוסר דין על חבירו נענש תחלה ולכך פירש"י לא פי' עונשו של צועק מפי מורי ה"ר שמואל הכהן:

פסוק כד

אם כסף תלוה את עמי. רי"ש אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה וזה א' מהם. וא"ת למה נכתב בלשון אם כיון שהוא חובה ופי' ר' יהודה מפרי"ש. לפי שיש הלואה שהיא רשות כגון לווה ולא ישלם דודאי אינו מחוייב לו:

פסוק כח

מלאתך ודמעך לא תאחר. פירש"י איני יודע הלשון. וי"ל פירושו פרי שלם במלואו וזהו לבכורים וכ"ה בפירש"י דתמורה ולכך כתיב בכור בניך תתן לי דמעך דבר הנוטף וצלול כדמעות העין וזו היא תרומת יין ושמן:

פרק כג

פסוק יט

לא תבשל גדי בחלב אמו. פי' רבינו סעדיה גאון ז"ל רמז למה שאמרו ז"ל לא ישא מניקת חבירו עד כ"ד חדשים תב"של בגימ' שני פעמים שס"ה חוץ מן הבי"ת וזהו שאמר חוץ מיום שמת בו ויום שנתארסה בו. פירש"י לכך נכתבו רגלים גבי שביעית לומר שלא יתסרסו בשביעית פי' לפי שפסח נקרא ראשון לרגלים סוכות נק' חג האסיף ובשביעית מאחר שאין חורשין וזורעין וקוצרין סד"א דלא ליחוש לסדרן:

פסוק כ

הנה אנכי שולח מלאך לפניך. פירש"י מה שפי' אבל שמעתי פשט נאה מפי הר"ר דן אשכנזי אותו מלאך ר"ל נביא ובכמה מקומות מצינו שנקראו הנביאים מלאכים שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים:

פסוק כא

השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו. כי ש"מי בקרבו ש"ונא מ"תנות י"חיה בקרבו אל תמר בו כלומר אל תאמר אחטא ואשיב לו שוחדים וישא לפשעי חס וחלילה לקבל שוחדים כי הוא האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב:

פרק כד

פסוק ה

וישלח את נערי בני ישראל שלוחי. וכן נער אלישע והושע בן נון נער ואף כי היה זקן ושני נעריו עמו דאברהם וישמעאל בן י"ג שנה לעקידה:

פסוק ו

ויקח משה חצי הדם וישם באגנות. פי' גבריאל חלקו וקשה הא שביד אדם אי' לצמצם כדאמרינן במסכת עירובין דמסיק פרוץ כעומד וברפ"ק דחולין מחצה על מחצה כרוב ומדאזלינן לקולא אלמא בידי אדם איפשר לצמצם דאל"כ היה אסור מספק וא"כ משה היה יכול לחלקו. יש לומר הכא כשמחלק מגוף בהמה אין בריה יכולה לשער אם חצי ממש נשאר בגוף:

פסוק ז
ויקח ספר הברית. זהו מבראשית ע"כ ונר' דאפי' למ"ד פ' הנזקין תורה חתומה ניתנה פי' לא נכתבה עד ערבות מואב ובעל פה קבלה משה רבינו ע"ה כל מ' שנה ממשפטים ואילך:

פסוק י
ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. מדרש בשעה שיש' היו שרוים בצער ובצרת עבודת השעבוד אשה א' הפילה מתוך העבודה שפיר מלא ובשעה שיש' הגיעו לים ורצה הקב"ה לטבוע המצריים בא שרו של מצריים וקרא תגר וכו' בא גבריאל והעלה אותו שפיר קמי הקב"ה וזהו כמעשה לבנת לבנת זכר ללבנים ספיר זכר לשפיר פי' העור שבו נולד הולד והיה תחת רגליו עד שעת החורבן אז השליכו ארצה וזהו שאמר הכתוב ולא זכר הדום רגליו ביום אפו:

פרק כה

פסוק ב
ויקחו לי תרומה זהב וכסף ונחושת. הצדקה נמשלת לאלו שלשה דברים כשנותן האדם צדקה בעושר בחיים בבריאות בכחו בגבורתו אז תחשב לו כזהב משל לאדם שמקדים לשאת פני מושל ונותן שוחד טרם יצטרך לו כביכול נמי שאין צורך. וכסף כשנפל למשכב ונותן צדקה הורע כחה של צדקתו כי כבר עלה עת הצורך כן נחשת כשנותנה מסוכן כשעולה לגרדום לידון והקולר תלוי ואינה נחשבת כ"כ אך מ"מ טוב לו לאדם לתת צדקה בכל עת ובכל שעה למען יזכר על טוב שמו כאשר הוא בעולמו שמה בעפר כי שם מקומו ותמצא מרגוע הנפש היגעה בימי הפקודה ובזכרון הרעה וזאת המנוחה וזאת המרגעה ואמר הוציאו לו זהב קודם לכפר על מעשה העגל:

פסוק כא
ואל הארון תתן את העדות. פי' קודם נתינת הכפורת תתן התורה בתוכו. וא"ת מאי צריכה למימר דבר פשוט הוא שבסתום איך יתן העדות שם. וי"ל שר"ל אפי' לכסותו אם הוא מיושב כראוי לא תכסהו קודם נתינת העדות:
זו היא צורת לחם הפנים כמין תיבה פרוצה שאחז"ל:

פסוק כב
מבין שני הכרובים ר"ת משה. שני הכרובים בגימ' אברהם יצחק ויעקב. את כל אשר אצוה אותך בגימ' תרי"ג מצות:

פסוק כז
השולחן של זה"ב טהור נוטריקון זן הארץ בונה ירושלם אלו מן התורה הטוב והמטיב ביבנה תיקנוה:

פסוק לא
תיעשה המנורה רמז לעשרה מנורות שעתיד שלמה לעשות ועשית מזבח נוטריקון מחילה זכות ברכה חיים:

פרק כז

פסוק כ
ואתה תצוה. יש לשאול שלמה המלך מפני מה שאל מאשמדאי השמיר ולא שאל אורים ותומים. יש לומר דאין מגלין מה שהאדם יכול לידע מאחר. ועי"ל משפסקו נביאים הראשונים שמואל ודוד פסקו אורים ותומים:
פירש"י הכא מיתה בידי שמים לשימוש מלא ימות ובפ' הנשרפין מפיק ליה מפרשה זו כהונה לחוקת עולם כהונת עולם כל זמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם ואי לא הו"ל זר ששימש במיתה בידי שמים מוהזר הקרב יומת כפירש"י בפ' במדבר סיני והזר הקרב יומת במיתה בידי שמים ולמה לא הביא מולא ימות כמו לעיל דאונן וטמא. וי"ל באונן וטמא צריכין להביא מכלל לאו הן שזהו ולא ימות שאין פסוק אחר ובמחוסר בגדים הביא הפסוק שפשוט יותר והזר הקרב. ורש"י לא פירש והזר הקרב מיירי בידי שמים דבפלוגתא לא קאי דפליגי התם בוהזר הקרב אם בידי אדם אם בידי שמים והביא הפסוק ממחוסר בגדים כי לכ"ע בידי שמים וסוגייא דהתם סבר דבידי שמים ורש"י נקט הא אליבא דכ"ע:
תמצא בכל הסדרים אשר בתורה משנולד משה עד משנה תורה שהוא נזכר מלבד זה הסדר ותימא הוא. ושמעתי מפי הר"ר דן אשכנזי ז"ל לפי שמשה אמר לפני הקב"ה על מחילת העגל דבר רע ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת ואז"ל קללת חכם אפילו על תנאי היא באה אמר הקב"ה אעשה לך לפנים משו"הד אמחה אותך מן הספר אשר כתבתי כלומ' מס' ואתה תצוה שכתבתי לפני כי תשא וזו היא הקללה שעשתה רושם שלא נקרא שם שמו ובשביל כך לא נזכר משה בזה הסדר: מדברי הרמב"ן ז"ל פירש"י לא בשבילי שלא לאורה אני צריך אלא בשבילכם משל לפקח שהוליך לסומא כל היום לערב אמר הפקח לסומא צא והדלק לנו נר אמר הסומא כל היום אתה מוליכנו ואפי' עצמך איני רואה עכשיו אתה אומר צא והדלק אמר לו הפקח לא בשבילי אני אומר אלא להנהיגך יפה כך הקב"ה הפקח שנאמר עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ הסומא אלו ישראל שנא' נגששה כעורים קיר וכל היום היה מוליך את ישראל שנאמר וה' הולך

לפניהם יומם ועכשיו הוא מצוה להדליק בלילה אמר לו הקב"ה לא בשבילי אני אומר אלא בשבילך ולפי שהיה אהרן מיצר על שלא היה לו חלק בקרבנות הנשיאים בחנוכת המזבח א"ל תטול חנוכת המנורה לבדך וזש"ה תאות עניים שמעת ה':

פסוק כא

מערב עד בוקר. פירש"י שתהא דולקת מערב עד בקר ושיערו ז"ל דהיינו חצי לוג לילות ארוכות של תקופת טבת ובלילות קצרות תמוז אם נשאר מן השמן אין בכך כלום ואין נראה זה לזרוק תמיד שמן הנותר. לכך פי' רי"בא שלפי קיצור הלילות היו עושין הפתילות גסות שלא ישאר מן השמן כלל למחר וכן משמע במנחות דמסיק בן ביבי היה ממונה על הפקיע והא לישנא במס' סוכה מבלאי מכנסי הכהנים ומהמייניהם היו מפקיעין לעשות פתילות למקדש:

פרק כט

פסוק א

לקח פר. איל מכאן ואיל מכאן ופר באמצע ולמה ג' כנגד ג' האבות פר כנגד אברהם אלים שנים כנגד יצחק ויעקב כנגד אברהם דכתיב ואל הבקר רץ אברהם ולחם מצות כנגד שרה שאמר לה אברהם לושי ועשי עוגות ועוד ג' מינים כנגד שלש סאים ולקמן כתיב וחלת לחם בשביל חלת הקרבנות מתברך הלחם דאמר רב הונא בר אבא בשעה שהקרבנות קרבים אדם מוליך סאה לטחון וכשמביאו מוציא ממנה סאה סולת סאה קמח סאה סובין אבל עתה אין מוציא ממנו כ"א סאה ויותר מעט ובזכות הנסכים היין מתברך ומעשה בתלמיד שיצא חוץ לירושלם והכירו בו שהוא ת"ח ואמרו לו טול עשרה זהובים ושב אצלנו אמר להם יש לי גפן אחת שחביבה עלי ביותר מכל מה שתתנו לי שהוא עושה לי ת"ר חביות יין בכל שנה ושנה ואני מוכרם בדמים יקרים וכן בזכות הביכורים הפירות מתברכים ומעשה ביהונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה ירד טל והוציא מהתאנים דבש עד שירד לארץ והרוח מגבלן בעפר ובאת עיזה לאכול מהן והיה דדיה יורד מהן חלב ומתערב החלב עם הדבש קרא לתלמידיו אמר להם בואו וראה לכם מעין הע"הב נתבטלו אלו נתבטל הכל שנא' זרעתם הרבה והבא מעט משבטלה החלה זרעתם הרבה ויצא מעט משבטלו המנחות אכול ואין לשובעה משבטלו הנסכים שתו ואין לשכרה משבטלו בגדי כהונה לבוש ואין לחום לו משבטלו הבכורים אין תאנים בתאנה כי תאנה לא תפרח משבטלו התמידים גזר ממכלא צאן משבטלו פרי החג אין בקר ברפתים ולעת"ל הקב"ה מחזיר הכל שנאמר ואתם הרי ישראל ענפיכם. תתנו ופריכן תשאו אל עמי ישראל כי קרבו לבוא:

פרק ל

פסוק א

ועשית מזבח. קטו"רת נוטריקון קדושה טהרה רחמים תקנה וזש"ה שמן וקטורת ישמח לב. זהו שכשנכנס כהן גדול לפני לפנים ביום הכפורים דכתיב וכסה ענן הקטרת אין וכסה אלא סליחה שנא' כסית כל חטאתם סלה כיון שענן הקטורת מתמר ועולה ופונה למעלה ונעשה אשכול היה ידוע שאינו מת שנא' וכסה ענן הקטורת וכתיב בתריה ולא ימות קרי ביה ולא יומת נמצא שכ"ג וישראל מרתתין בשעה שהוא נכנס להקטיר וכשיוצא בשלום הכל שמחים הוי שמן וקטרת ישמח לב וגם דהע"ה היה מתאוה לקטורת שנא' עולות מחים אעלה לך וכו' וגם מגפה נעצרה על ידי הקטורת להודיעך שקטורת חביב לפני הקב"ה וגם הנשיאים בחנוכת המזבח הקריבו כל א' כף א' מלאה קטורת וגם לע"תל מתכפרים בקטורת שנאמר עולות מחים אעלה וכו' וסלה משמע לע"תל. עכ"ל הרמ"בן ז"ל:

פסוק יב

כי תשא בכאן תמה רש"י על שני המניינים שנמצאו שוין והיה האחד סמוך ליום הכפורים והב' לאחר ניסן. ותימא דלענין שנות האנשים בשנה אחת. הקשה הרמ"בן ז"ל וכי לא מתו בנתים כמה וכמה ועוד כי הלוים נמנו עמהם בנדבת הקרבנות ולפי' היה מפרש כמו שמתו מהם היה במקומן הלוים שנמנו במנין שני ולא נמנו מנין ראשון והם כ"ב אלף ויש לתמוה על דבריו מה תיקון שעדיין יש תימא איך נתכון החשבון ועוד א"כ מתו מישראל בשנה ההיא קודם הגזירה יותר ממה שמתו לאחר הגזירה שהיו מתים בכל שנה ט"ו אלף:

פסוק יג

מחצית השקל בשקל הקדש. וא"ת למה צוה על מחצית השקל לא פחות ולא יותר. ויש לו' דה"ט לפי ששקל עולה בגימ' נפש והקב"ה ברחמיו מטה כלפי חסד ומכפר על עון חצי הנפש ואם כן היה מחצית השקל כופר פדיון על חצי הנפש:

פרק לא

פסוק יג

אך את שבתותי אע"פי שצויתי לכם על המשכן לא ניתנה שבת לדחות אצלה ומכאן יש ללמוד שכל מלאכות שבמשכן אסורות בשבת:

וביו"ם השביע"י שב"ת וינפ"ש קח ס"ת הללו ויהיו שת"ים לנפש יתרה:

פרק לב

פסוק א

קום עשה לנו אלהים. לא לשם ע"ז נתכוונו חס וחלילה כי אם להיות שופט במקומו של משה רבינו ע"ה וכן משמע מדקאמר כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ וכו' ומה שאמר דוד וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב שהמירו את משה שעשה הקב"ה נסים ע"י והא דכתיב וישתחוו לו לכבוד היה ולא לשם ע"ז וכן תוכל לפרש הפ' כולה במשה:

פסוק ב

פרקו נזמי הזהב. אהרן לש"ש נתכוון אמר אם אני או' להם כלב או נחשון יהי ראש כשיבא משה אם יורידוהו ירבה קטטה ביניהם ויבואו לידי שפיכות דמים ואם אני או' לא אתן עליכם ראש הם יתנוהו מעצמם וירבו קטטה ואם אני או' אהיה מלך שמא יקשה בעיני משה אעסיקם בדברים שאין בהם ממש לכך אמר פרקו נזמי הזהב לפי שהיה יודע שהנשים חסות על תכשיטיהם וישימו עיכוב בדבר:

פסוק ד

ויצר אותו בחרט. בור"י בלע"ז שהיה עושה בו צורות כדי לאחר ולהשהות עד שיבוא משה וכל כוונתו לא היתה אלא לש"ש כמו שמצינו שהכתוב משבחו כי שפתי כהן ישמרו דעת:

פסוק ז

כי שחת עמך. אז ירדו מלאכי ה' מלאכי חבלה להזיקם אף קצף חימה השמד משחית כשהזכיר משה את האבות עלו שלשה נשתיירו אף וחימה וזהו כי יגורתי מפני האף והחימה אמר משה לפני הקב"ה עמוד נגד האף שנא' קומה ה' באפך וכו' ואני אעמוד על החימה שנא' לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית ואמרו בנדרים משה הרגו:

בפ' ב' שעירים בג' נידונו וכו' פרש"י. קשה משמתו המשתחוים לעגל מהו אומר וביום פוקדי ופקדתי עליהם חטאתם ויש לומר על אותם שה"יל למחות. וקשה והלא הרגו לחור שמיחה בהם. וי"ל על אותם שאמרו אשר העלוך ולא השתחוו יש פקידה דאלו אמרו אשר העלוך כולם היו כלים מן העולם אך שתפו להקב"ה עם ההבל אוכל עשב שאמרו העלוך ואע"ג דמשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם מ"מ טוב היה להם משימותו כולם מיד וז"ש וביום פקדי:

פסוק יא
למה ה' יחרה אפך. כלומר בשביל חטא א' תהרגם אחרי אשר עשית להם כמה נסים. איתא במדרש שאמר משה אתה תשב רוח והוא יוריד גשם אמ' לו משה טעית שאין בו כח אמר לפניו א"כ למה יחרה אפך והלא אין גבור מתקנא אלא בגבור כמותו ומשה אמר במתכוין כך כדי שיבוא אל אותו דיבור:

פסוק יג
זכור לאברהם מדרש. לא היה זוית ברקיע שלא היה משה רבינו מתחבט עליו להתפלל ואומ' זכור לאברהם שמסר עצמו לשריפה על קדושת שמן ואם נתחייבו הריגה זכור ליצחק שמסר עצמו להריגה ואם נתחייבו גלות זכור ליעקב שגלה ואם אין אתה משגיח בכל אלה א"כ מה מועיל מה שאמרת לי ואעשה אותך וכו' ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד בפניך כסא של רגל א' לא כ"ש ועוד הם בטלו תחלת הדיבור דלא יהיו לך ואתה רוצה לבטל סוף הדיבור ועושה חסד לאלפים מיד וינחם ה':
אשר נשבעת בעקדה דכתיב בי נשבעתי נאום ה':

פסוק כו
ויאספו אליו כל בני לוי. היה בהם שבטים אחרים שלא השתחוו אבל לא כל השבט וזש"ה האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וכו' שאפי' אחד מהם לא פשע שנא' כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו ולכך האריך כ"כ:

פרק לג

פסוק ה
רגע אחד אעלה בקרבך. כמו ארד וכן יעלו בתוהו וכן הבית הזה עליון פי' ירוד:

פסוק ו
ויתנצלו בני ישראל. וא"ת והלא כתיב בפ' ולא שתו איש עדיו עליו וא"כ מהו ויתנצלו והלא לא היו מזויינים בעדיים. וי"ל דה"ף ולא שתו כלומר לא שתו על לב איש עדיו עליו שלא השגיחו להתאבל על הדבר הרע הזה:

פסוק יט
אני אעביר כל טובי לפניך. כמו אכריז כמו ויעבירו קול במחנה אתה אמרת ידעתיך בשם וכן אעשה וקראתי בשם ה' לפניך אלך עמך ושאמרת הראני נא את כבודך לא תוכל לראות את פני באספקלרייא המאירה והא דכתיב ותמונת ה' יביט בשאינה מאירה:

פסוק כב
בעבור כבודי. ושמתיך בנקרת הצור וא"ת אדרבא טרם יתרחק הי"ל להכניס עצמו שלא יראהו. י"ל בעבור לשון הכרזה:
ושכותי כפי. ענני כבוד זה הודי המבהיק:

פסוק כג
וראית את אחורי משל הוא דהא אין עורף אפי' במלאכים שנא' וד' פנים לאחד וד' כנפים ללכת אל ד' רוחות לכן לא יסבו בלכתן בשום רוח איש אל עבר פניו ילכו וכ"ש כלפי השכינה שאין לנו רשות לדבר אלא הפי' כשעבר מה שעבר והניח וזהו אויר העולם אחריו נקרא אחור ובלעז ארדימ"ני:

פרק לד

פסוק ח
וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו. יש לומר מיהר להתפלל קודם שיעבור במרוצה. שנאמר וכסופה מרכבותיו:

פסוק יד
ויאמר פני ילכו והנחותי לך וכו'. ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. וא"ת מה היתה שאלתו של משה אחר שאמר לו הקב"ה והניחותי לך. שמעתי פשט נאה שהבין משה מתוך דבריו של מקום שלא היה רוצה להניח אלא למשה לבדו אמר לפניו רבש"ע אינני חפץ בזה אם אין פניך הולכים אל תעלנו ביחד מזה:

פסוק יז
אלהי מסכה לא תעשה לך. את חג המצות תשמור כאשר צויתיך ולא כמו שאמרת אל העגל נבזה ונמאס חג לה' מחר:

פסוק כד
כי אוריש גוים מפניך. לכן לא יחמוד איש את ארצך שיאמרו ארץ שהחזקנו בה תמיד הורישם אלהיהם כ"ש שלא נוכל לכבוש את ארצם כשעושין מצותיו שעולין לרגל:
והרחבתי את גבולך. שאתן לך ארץ סיחון ועוג לירושה שלא נדרתי לאברהם:

פסוק כט
כי קרן עור פניו. לשון קרנים מידו לו פי' אור כשנעשה בקרנים הזהורים לעינים וכן אילת שחר שזריחת השמש בשחר נראית כקרני אילה מפוצלות ולפי שרצו להעמיד מנהיג זולתו והראם הקב"ה שאין מנהיג כמוהו בארץ. וי"א שזכה משה לקירון פניו לפי שבשעה שהיה כותב התורה היה מקנח הקולמוס בשערו ולכך נהגו העולם לקנח הקולמוס בשער שלהם:

פרק לה

פסוק ג
לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת. נחלקו רז"ל בהבערה י"א ללאו יצאת פי' שאין בה איסור מיתה וחיוב אלא איסור לאו בעלמא וי"א לחלק יצאת פי' מה ההבערה

שהיא אב מלאכה וחייבין עליה בפ"ע שאם עשה ב' אבות מלאכות או ג' בהדי הדדי בהעלם אחת חייב על כל א' וא' בשוגג חטאת:

פסוק כא

נשאו לבו על ענין החכמה לא אמר נדבו אלא נשאו שהיתה גדולה וגבהות לב שיאמר אני חכם שאוכל לעשות מלאכה כזאת וכזאת הרמב"ן ז"ל:

פסוק כב

תנופת זהב. מתוך חשיבות הזהב מראין אותו לעם ושוקלין אותו ביד לכבוד המתנדב והוא כענין תנופה:

ויבואו האנשים. כלו' לשלול תכשיטין שהיו על הנשים שהיו לוקחין תכשיטיהן כדכתי' חח ונזם ואעפ"ך היו הנשים שמחות וזהירות במלאכת שמים כדכתי' וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה לפיכך זכו הנשים שלא לעשות מלאכה בר"ח לפי שבמעשה העגל לוקח מהם תכשיטיהן בע"כ כדכתיב ויתפרקו נזמי הזהב דמשמע בע"כ ובמעשה המשכן שמחו בנתינה לפיכך נתן להם בר"ח כיו"ט. ונ"ל דזהו ר"ח ניסן שבו הוקם המשכן נתנו להם ליו"ט ואגב אותו ר"ח משמרות כל ראש חדשי השנה:

פסוק כז

והנשיאים הביאו. איתא ביומא נשיאים עננים ממש כשהיה המן יורד לישראל יורד עמו אבנים טובות ומרגליות וזש"ה והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר זה המן שכתוב בו בבוקר בבוקר ועוד א"ר יוחנן לב' בקרים הביאו כל נדבת המשכן והותירו:

את אבני השוהם הביאו כולם כל אחד אבן לכתוב כל א' וא' שמו על אבן שלו ושני אבני השוהם הביאו כולם וכן שמן המשחה:

פסוק ל

ראו קרא. מהו ראו לפי שכשאמר משה לישראל בצלאל יעשה את המשכן היו ישראל מרננין אחרי משה ואומרים כל הגדולה הוא נוטל לו ולמשפחתו א"ל משה לא מדעתי עשיתי זאת אלא מפי הגבורה ואף משה עצמו כשאמר לו הקב"ה על מלאכת המשכן היה סבור לעשות הכל הוא א"ל הקב"ה לא כמו שעולה על לבך אלא אותו צדיק שנהרג על העגל דהיינו חור יבוא בן בנו ויעשנו לכפר המשכן על אותו מעשה וז"ש לו הקב"ה ראה קראתי בשם וכשנברא העולם נברא בחכמה ותבונה ובדעת בחכמה שנאמר בחכמה יסד ארץ ובתבונה שנאמר כונן שמים בתבונה בדעת שנא' בדעתו תהומות נבקעו וכן בנין שלמה בג' דברים היה בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת וכן בנין העתיד דכתיב בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן. ובדעת חדרים ימלאו:

פסוק לא
וימלא אותו רוח אלהים בחכמה. שכבר היתה בו חכמה ללמדך שאין הקב"ה ממלא חכמה אלא למי שהיה בו כבר:

פרק לו

פסוק ח
שני כרובים ויריעות שש משזר הנראות תוך המשכן היה בהם ציורין לנוי אבל כשאינן נראות לא למעלה מפני עורות אלים מאודמים ולא למטה מפני היריעות משש לא היה בהם ציור:

פסוק יד
ויעש יריעות עזים. למה ראשונה לכל מלאכת המשכן כדי שיהיו מוכנות למלאכת המשכן מיד שיעשו הקרשים ולא יהיה אפי' שעה א' בלא כיסוי. ואחר ויעש את הקרשים כדי להכניס לתוכן מיד הארון שבו ניתנה התורה ולא יהיה שעה א' בחוץ:

פסוק כ
ויעש את הקרשים למשכן. מהו למשכן שאם יחטאו ויתחייבו כלייה יהא המשכן מתמשכן עליהם אמר משה להקב"ה רבש"ע בזמן שאין להם לא משכן ולא מקדש מה תהא עליהם א"ל צדיקים אני נוטל ויתמשכנו עליהם וזש"ה ויהרג כל מחמדי עין אלו הצדיקים ועוד כתיב מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל אם אהלך למה משכנותיך אמר לו הקב"ה למשה אמור להם לישראל שיעשו משכן שאם יחטאו שיתמשכן בשבילם תדע שכיון שחטאו מה כתיב שם לכן שמע ה' ויתעבר ויטש משכן שילה אהל שכן באדם זה משכן וכו':

פרק לז

פסוק א
ויעש בצלאל את הארון. הוא היה ראשון לכל כלי המשכן לפי שאמר הכתוב פתח דבריך יאיר שהאור נברא תחילה בעולם לכך הארון שבו ניתנה תורה שנק' אור שנאמ' כי נר מצוה ותורה אור נעשה תחלה ואי אתה מוצא שמו של בצלאל נזכר על שום כלי המשכן אלא על הארון לפי ששם שורה צל אל וזהו נוטרי' של בצלאל וז"ש חז"ל שמדעתו היתה העשיה שאמר ליה משה בצלאל עשית ארון:
עצי שיטים. לפי שעתידין ישראל לחטוא בשטים העמיד להם זה לכפר על מעשה שטים וברוך המקדים רפואה למכה:

פרק לח

פסוק ח

במראות הצובאות. שהיה נתון בין אהל מועד למזבח משוך קימעא כלפי הצפון כדי שיראו הנשי' אותו ויכירו שמשם סוטה שותה מים קדושים בכלי חרס ומתרגם מי כיור במאן דחסף ויוסרו הנשים על ידי כן:

פסוק כא

ואלה פקודי המשכן משכן העדות. שהוא עדות לישראל ולכל באי עולם שנתרצה הקב"ה לישראל כשעשו העגל א"ר לוי יסכר פיהם של או"ה שאו' שאין השכינה בישראל שנא' רבים אומרים לנפשי. למה אמר משכן ב"פ רמז לפי שעתיד שני פעמים להתמשכן חורבן בית א' ושני. ד"א העדות שהיה עדות למשה שבשעה שחשדוהו שלקח ט"ו אלף שקלים ממלאכת המשכן אמר לו משה חייך רוצה אני שיהיה המשכן עדות וחזרו ומנו ומצאו שהושמו ווים לעמודים שנא' והמלאכה היתה דים ר"ת ט"ו ומיד נתן משה ט"ו שבחות להקב"ה והן מישתבח עד סוף וכנגדן ט"ו ברוך בברוך שאמר וכנגדן ט"ו ווין באמת ויציב וכו':

ביד איתמר. אע"פ שמשה היה ממונה על הכל הוצרך למנות אחר עמו לפי שאין עושין שררה על הצבור פחות מב' בא וראה כמה חביב המשכן שהרי כנגד ברייתו של עולם כיצד ביום א' כתי' בראשית ברא אלהים וכתי' נוטה שמים כיריעה וכנגדן במשכן ועשית יריעות עזים. בשני יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים ובמשכן והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים בשלישי יקוו המים ובמשכן ועשית כיור נחושת ששם מים מכונסים. בד' יהי מאורות ברקיע השמים וכנגדן במשכן ועשית מנורת זהב טהור. בחמישי ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף ובמשכן והיו הכרובים פורשים כנפים למעלה ובשישי נברא אדם ובמשכן ואתה הקרב את אהרן אחיך בשבת ויכולו ובמשכן ותכל כל עבודת ולשם כתיב ויברך אותם אלהים וכתיב במשכן ויברך אותם משה ולשם כתיב וימשח אותו ויקדש אותו שם שמים וכנגדן בית קדש הקודשים ששם שכינת הקב"ה ולשם הארץ והכא העזרה שם פרי הארץ והכא השולחן ושני מערכות של לחם הפנים שש המערכת כנגד ו' עתים זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף והירח כנגד הכיור והמאורות כנגד המנורה ושלמה הע"ה עשה י' מנורות כנגד עשרה מאמרות וכנגדן עשרת הדברות וכנגדן בירך הקב"ה לאדם עשרה ברכות כדאמרינן פרו ורבו וכו' וכנגדן עשרה נסיונות דאברהם וכנגדן בירך יצחק את יעקב דכתיב ויתן האלהים מטל השמים וכו' וכנגדן התיר להם הקב"ה יו"ד בהמות ואלו הם שור עזים כבשים ואיל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר. ובד' מקומות נתברך יעקב

ואלו הן ויאמר ה' לה שני גויים בבטנך וכו' ויתן לך האלהים מטל השמים ואל שדי יברך אותך וירא אלהים אל יעקב בבואו מפדן ארם ויברך אותו והם כנגד ז' פסוקים שנא' בהם כי טוב במעשה בראשית וכן אברהם נתברך בשבע ברכות ואעשך לגוי גדול וכנגדן שבע מועדות בשנה. פסח שבועות ראש השנה יום כפור סוכות וחג ש"ע ושבעה כוכבים המשרתות שהם שצ"ם חנ"כל וז' שאינם רועים ושמם כסיל ושבעה כוכבים של כימה בעת שהיא שוקעת הגיע זמן הארץ לזרוע וכשהוא עולה הגיע זמן עת הקציר ואגב גררא אפרש שיש ד' קולות שיוצאות מסוף העולם ועד סופו ואין קולם נשמע ואלו הן עץ עושה פרי בעת שקוצצים אותו והנחש בעת שהוא פושט עורו ובשעה שהאשה מתגדלת (נ"א מתגרשת) ובשעה שהנשמה יוצאת מן הגוף ואינה יוצאת מן הגוף עד שתראה פני שכינה שנאמר כי לא יראני האדם וחי:

ויקרא

פרק א

פסוק א

ויקרא אל"ף קטנה לפי שהיה מקטין עצמו בכל דכתי' והאיש משה עניו מאד מכל האדם. ומפני מה לא אמר ויקרא ה' אל משה לפי דקאי לפסוק דלעיל וכבוד ה' מלא את ועל הדבור הזכיר ה' וידבר ה' אליו:

ויקרא מפני מה האל"ף קטנה. וי"ל מתוך ענותו של משה שהיה מקטין עצמו אמר לפניו רב"שע מפני מה כתבתני בתחלת ת"כ אמר לו מה אעשה אם אכתוב ויקר אלהים אל משה לשון מגונה הוא שכך כתבתי אל בלעם ויקר אלהים אל בלעם והוא לשון מקרה אמר לפניו בבקשה ממך שתעשה דבר שיכירו וידעו הדורות שקשה עלי הקריאה הזאת א"ל אעשה אל"ף קטנה שהקטנת עצמך:

אמרי' בפ' דיומא הקדים קריאה לדבור לו' שלא יאמר אדם לחבירו דבר אלא א"כ קורהו לאמר שהאו' דבר לחבירו ומזהיר בו אסור על שיצוהו ופירש"י ז"ל לכל הדברות ולכל האמירות ולכל הצווין קדמה קריאה וצ"ע בפ' אתה תצוה ובפ' ראשי המטות שלא מצינו שם קריאה וי"ל דויקרא דהכא בא ללמד על כולם דקריאה הוה בכולהו ואע"פ שאינה נזכרת בהם ועוד פירש"י יכול ישמעו את כל הקריאה ת"ל קול לו וקול אליו צריך פירוש לפירושו ונ"ל דהק"ל ת"ל וישמע את הקול מדבר אליו דכתיב בפרש' נשוא שהי"לל את הקול מדבר לו או עמו ומדכתב אליו משמע מיעוט כלו' משה שמע ואין ישראל שומעין ובמנחות מפיק ליה מדכתיב וישמע את הקול דמשמע שהוא שומע לבדו ופירש"י יכול

מפני שהיה הקול נמוך ת"ל כקול שדי וא"כ קשה מאחר שהיה הקול גבוה למה לא היו אחרים שומעין י"ל שכל דבור ודבור שיוצא מפי הקב"ה היה במשקל כדכתיב לעשות לרוח משקל ודרך לחזיז קולות ומלמד שעשה הקב"ה שביל לאותו הקול שילך למשה בלבד:

פסוק ב

מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן. בת"כ מסיק למדנו ענותנותו של הקב"ה שלא הטריח בניו להביא החיות מן היערות אלא מן הבהמות המצויות להם. מן הבקר ומן הצאן. דרז"ל מן הבקר להוציא את הנעבד ומן הצאן להוציא את המוקצה. וא"ת כיון שאסר אפי' המוקצה פי' בהקצאה בעלמא למה צריך מן הבקר להוציא את הנעבד כיון שנעבד פשיטא דהוא אסור. וי"ל דבפ' כל האסורין מפרש שאין מוקצה בלי מעשה וה"ט דאמרי' בפ' נגמר הדין ע"ז לא מסתרא בהזמנא בעלמא שאין הקדש לע"ז:

פסוק ג

אל פתח אהל מועד יקריב אותו שלא יאמר אדם לכהן לך וקח בהמה והקריב אותה שאין זה דרך כבוד של מעלה אלא בעל קרבן קונהו ומביאו עד לפני המלך:

גבי נשיא כתי' ה' אלהיו שאין נשיא על גביו אלא ה' למתבע חטאו לכך אין אחר מקריב קרבנו וכן למען ילמד ליראה ה' אלהיו:

כבר הסכימו כל חכמי ישראל התורניים כי הקרבנות אינם באים לצורך הקב"ה שהרי אין לפניו לא אכילה ולא שתיה אלא ברוך המקדים רפואה למכתינו שצוה להקריב הקרבנות לזכות בהם ישראל כי כשאדם חוטא ומקריב קרבן ומתכפר לו ויודע שהוא נקי מחטאו הוא נזהר מלחטוא ומלהיות בעבירות מלוכלך אבל אם לא היה מתכפר היה מוסיף לחטוא כמו שאז"ל כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר משל לאדם שיש לו בגדים צואים אינו משמרן מן הטיט אבל אדם שבגדיו נקיים משמרן מן הטיט ומן הטינוף ועל זה אמר שלמה בכל עת יהיו בגדיך לבנים וכן אמר ר"ח בן עקשיה רצה הקב"ה לזכות ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות ומע"ט שיעסקו בהם ישראל ולא יטנפו וגם צוה הרבה מצות שמן הדין היה עושה אותם אדם מעצמו וצוה אותן הקב"ה להרבות את שכרן של ישראל:

איתא בת"כ כל מקום שנזכר השם בקרבן אמור ביו"ד ה"א וא"ו ה"א שלא ליתן למינים מקום לרדות בנו פירוש לשלוט שאם יזכיר אלהים אולי יאמרו שתי רשויות הם:

פרק ב

פסוק ח

על מנחה האפויה במחבת ומרחשת כתיב והבאת את אשר יעשה מאלה לה' כלו' מגישה לקרן דרומית מערבית להראות שעיקר תיקונה לשמים כדי שלא יראה כמתקן לעצמו והשירים שולח מנות לגבוה אבל מנחה סולת לא כתיב לה' שאין צריך ליקרב שאינה מתוקנת כלל וכל מנחת כהן כליל תהיה שאם הוא עצמו אוכל השירים מה יהא בקומץ מועט אבל מנחת ישראל הקומץ לגבוה והשאר לכהנים משרתי ה' ולא דמי לחטאת כהן ואשמו שהחלב והאמורים נקטרים מלבד הדם והעור לאנשי משמר:

פרק ה

פסוק יט

אשם הוא. פירש"י להביא אשם שפחה חרופה שהוא איל בן שתי שנים יכול שאני מרבה אשם נזיר וכו' ת"ל הוא. וא"ת פשיטא שכל איל הוא בן שתי שנים. וי"ל דהגירסא כך בת"כ אשם שפחה חרופה שהוא בן שני שקלים ולא פח' משא"כ בשאר אשמות:

פרק ו

פסוק ב

צו את אהרן. איתא במדרש מפני מה לא הוזכר שם אהרן בפ' ויקרא שהיה נזוף על מעשה העגל רק בניו אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כלום בור שנוי ומימיו נאים והלא חסת על הזית והזהרת שלא לכרות עצי זית בשביל השמן שהיה צריך למאור ולמנחות כך בני אהרן חביבין לפניך ולא תחוס על כבוד אביהם אז הודה הרב לתלמיד ואמר צו את אהרן. וא"ת כיון שהיה שונא את האב מה אהבתן של בנים. י"ל משל לה"ד למלך שהיו משרתיו ושני בחוריו הולכים עמו גבורי כח יפי תואר והיה אביהם כפרי אמר המלך טוב שנעשה האב פרש למען יקראו הבנים בני פרשים אעפ"י שהאב נמאס בעיניו כך בני אהרן חביבים היו לפני המקום ית' ולכבודם קרא אביהם וצוה לו מה שצוה:

פרק ח

פסוק ב

קח את. פירש"י פרשה זו נאמרה ז' ימים קודם הקמת המשכן ואין מוקדם או מאוחר בתורה. צריך פי' לפי' זו לשל מילואים שבואתה תצוה נאמרה ז' ימים קודם הקמת המשכן ועתה ביום א' למלואים חזר הקב"ה וזרזן בשעת המעשה ואמר קח את אהרן עוד קח את אהרן כלו' בקח אתה עתיד לגדלו ואימתי בשעה שהיתה המגפה ביש' ואמר ליה קח את המחתה ותן עליה אש אמר לו אהרן למשה הלהורגני אתה בא שהרי בני

שהכניסו האש של הדיוט לפנים מתו ואני אוציא הקדש לחוץ א"ל עד שאתה משיח הם מתים אלא קח מהרה מה שאני או' לך וכפר עליהם כיון ששמע אהרן אמר אפי' אני מת על ישראל איני כדאי מיד ויקח אהרן כאשר דבר משה הרי שנתגדל בכך:

פסוק ג

ואת כל העדה הקהילו אל פתח אהל מועד א"ל משה והיכן אמר לו אל פתח אהל מועד אמר לו רבש"ע ששים רבוא אנשים וששים רבוא בחורים יכולים לעמוד במקום ההוא שאינו מחזיק אלא סאתים א"ל ועל דבר זה אתה תמה השמים הללו לא כדוק של עין היו והרחבתים מסוף העולם ועד סופו שנאמר הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת וגם לעת"ל כל אותם האוכלוסים שמאדם הראשון עד שיחיו המתים היכן הם עומדים והם עתידים לומר צר לי המקום גשה לי ואשבה מה אני עושה להם אני מרחיב להם המקום שנאמר הרחיבי מקום אהלך כן ארחיב להם מקום:

פסוק לג

ימלא את ידכם. כלו' ימלא את ידכם מהקרבנות. אל פתח אהל מועד ואע"ג דלא הוקם המשכן עד יום ח' של מילואים שהוא ר"ח ניסן מ"מ אמרינן בת"כ דכל ז' ימי המלואים היה משה מעמיד המשכן שחרית ומפרקו ערבית ובשמיני הקימו ולא פרקו ולכך נאמר הוקם המשכן:

פרק ט

פסוק א

ויהי ביום השמיני. מצי' קריאה לשובע ולרעב ולגדולה לשובע שנאמר וקראתי אל הדגן והרביתי אותו. לרעב שנא' קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ לגדולה שנא' קרא משה לאהרן ולבניו א"ל משה כך אמר לי הקב"ה למנות אותך כ"ג א"ל אתה יגעת במשכן ואני נעשה כ"ג א"ל אני שמח ממך כאלו אני נעשה וכמו ששמחת בגדולתי כדכתיב וראך ושמח בלבו כך אשמח בגדולתיך:

ולזקני ישראל כדי לגדלו בפניהם:

פסוק ב

קח לך עגל בן בקר ולמה נאמר עגל ולא פר לפי שע"י העגל ניטלה הכהונה ממנו וע"י העגל הוחזרה לו:

פסוק ג

קחו שעיר עזים ועגל וכבש בני שנה. כדי שידעו שנתכפר להם מעשה העגל כשאני מצוה לו להקריב עגל:

פסוק ד

כי היום ה' נראה אליכם. תמצא באלו שתי תיבות נר"אה אל"יכם אהרן מיכאל מלמד שלכבוד אהרן ולהראות לכל באי עולם שנתכפר להם אותו עון נראה השכינה בפומבי פי' בגלוי ועוד לכבודו הוקם על ישראל מיכאל השר הגדול העומד ללמד סניגורייא עלינו בשמים זש"ה כשמן הטוב על הראש שיורד על הזקן זקן אהרן למה נאמר שני פעמים זקן זקן אלא הב' המשוחים שנמשחו באותו שמן מיכאל למעלה ואהרן למטה:

פסוק ז

קרב אל המזבח. מדרש שהיה השטן מראה לו דמות העגל והיה אהרן מתירא שלא היה כדאי לאותה עבודה א"ל קרב אל המזבח ואל תירא כי בך בחר ה':

וכפר בעדך ובעד העם. צ"ע שהרי קרבן זה לא בא אלא בשביל אהרן וקרבן העם נאמר בסמוך כדכתי' ועשה את קרבן העם וכפר בעדם וא"כ למה נאמר כאן ובעד העם. ונ"ל שהי"ל ליתן טעם מפני מה היה מצוה להקריב קרבנו בתחלה קודם קורבן העם דרבים אלא כדי שיבוא זכאי ויכפר על החייב וה"ק לו משה וכפר בעדך ואז משתהיה זכאי תוכל לכפר על העם:

פרק י

פסוק ב

ותצא אש מלפני ה' ותא"כל או"תם וימו"תו. גימ' נפ"שם נשר"פה והגו"ף קיי"ם. וימותו לפי שעשו שלא כהוגן ואע"ג דאמרינן מצוה להביא מן ההדיוט כדכתי' ונתנו בני אהרן אש היינו לאחר שירדה אש מן השמים שאכלה העולה אבל בפעם ראשונה לא הי"ל להביא מן ההדיוט קודם שתרד אש מן השמים שממעטין בכבוד שמים שכולם יאמרו באש של הדיוט נאכל הקרבן ולכך כשהביאו אותה פגעה בהם אש היורדת מן השמים. וק"ל שהרי קודם לכן כתיב ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח מכלל דמתחי' ירדה להם אש מן השמים שתאכל העולה והשלמים ומיהו אמרי' במס' יומא שמתו לפי שהורו הוראה לפני רבן מדבר זה שדרשו בני אהרן ונתנו אע"ג שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט:

וימותו לפני ה'. פלוגתא בת"כ י"א שמתו בחוץ במקום שהלוים מותרים ליכנס שנאמר ויקרבו וישאום בכתונותם וא"כ מאי לפני ה' שנגפן המלאך והוציאן לחוץ רע"ק או' לא מתו אלא בפנים שנא' וימותו לפני ה' וא"כ מאי ויקרבו וישאום מלמד שנתנו חכה של ברזל לתוך פיהם וגררום והוציאום לחוץ ותימ' לדברי רע"ק א"כ נטמא המשכן שנק' אהל מטומאת המת וצריך הזאת ג' וז' פעמים ולא מצאנו שפסקו מעבודתם כלל שכן כתיב בפי' ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו דבשלמא לת"ק איכא למימר דחפן

המלאך והוציאן לחוץ קודם יציאת נשמתן אלא לרע"ק קשה וצ"ע. פירש"י גבי שעיר חטאת ההגדה שהיא בפסוק שני אחי אם שמעת בקדשי שעה אין להקל בקדשי דורות הודה ולא בוש לו' לא שמעתי כלו' משה הודה שלא שמע בקדשי דורות שמותרין לאונן אכן שמעתי פירושו כך הודה ולא בוש לו' לא שמעתי אלא אמר שמעתי ושכחתי פי' ודאי יש לחלק בקדשי שעה לבין קדשי דורות ותדע שכן הוא שאם לא כן היה לו למשה לו' עמוד ואשמעה מה ידבר שכך היה דרכו מתוך ענותו בכל דבר שהיה מסופק לו או שלא שמע מעולם לומר אלכה נא ואמלך בגבורה אלא ודאי מיד שהזכיר אהרן החילוק נזכר משמועתו שלמד מפי הגבורה:

פסוק יט

ואכלתי חטאת היום. פי' כבר אכלתי היום שני חטאות של נחשון ושל היום כבר אני שבע ותקרנה אותי כאלה בני שמתו שהיו מסייעין אותי לאכילה הייטב בעיני ה' לאכול חטאת א' ויבוא לידי נותר:

פרק יב

פסוק ב

אשה כי תזריע וילדה זכ"ר. גימ' בר"כה וז"ש רז"ל בא זכר בא ברכה כבודו עמו נק"בה גימ' נז"ק וז"ש נקבה נק בה כלומ' עד שתדע לשאול מזונותיה כדאיתא במס' נדה:

עוד אשה כי תזריע. פי' הראב"ע ז"ל שמצא בס' תולדות שיש ברחם של אשה ז' נקבים ג' מימין וג' משמאל וא' באמצע ואם נכנס הזרע באותן שבימין תלד זכר ואם נכנס באותן של שמאל תלד נקבה ואם באמצע תלד טומטום או אנדרוגינוס וכשהיא שוכבת על ימין נכנס הזרע באותן שבימין ותלד זכר וממהרת הטומאה לצאת ולפי' אינה טמאה כ"א ז' ימים וטהרתה ל"ג וכשהיא שוכבת על שמאל יולדת נקבה ואין טומאתה ממהרת לצאת ולכך טמאה שבועים וטהרתה ס"ו וזש"ה שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני. ולכך נסמכה פרשה זו לכאן לו' שבועה התינוק במעי אמו הקב"ה מצוהו וא"ל מזה אכול ומזה לא תאכל ולאחר שקבל עליו המצות הוא נולד ובשעה שכורעת האשה לילד נעשו שתי ירכותיה כשני אבנים כדי שיהא בה כח לקבל הילד שנא' וראיתם על האבנים קרי ביה אבנים דברי ר"י בר סימון וכמה נסים עושה הקב"ה עם התינוק שהרי אדם נותנין אותו יום א' בבור תחת הארץ או אסור במקום צר נפשו מצרת עליו והתינוק סגור במעי אמו שהוא חם באמבטי והקב"ה משמרו ועוד עד שלא נולד אמו מושכת דמיו לאחר שנוצר הדמים נעכרים ונעשים חלב לינק מהם. ועוד כלי מלא פירות ופיו למטה הפירות נופלין והאשה פיה למטה והקב"ה משמרו ועל זה אמר איוב מי יתנני כירחי קדם ולואי

שהייתי כאותן הימים שהייתי במעי אמי כימי אלוה ישמרני מלמד שהולד שמור במעי אמו. בהלו נרו עלי ראשי לאורו אלך מכאן אתה למד שהאורה לתינוק כשהוא במעי אמו בסוד אלוה עלי אהלי כשם שהתינוק מלוכלך ומלא רירין ומלא דם והם מחבבין אותו וכ"ש אם הוא זכר ועל זה אמר איוב אשא דעי למרחוק:

פרק יג

פסוק ט

נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן מתחיל בנו"ן ומסיים בנו"ן שאל ר' אליהו ז"ל למה צוה אלישע לנעמן לטבול בירדן משאר נהרים ואמ' שמצא שם נעמן מתחיל בנו"ן ומסיים בנו"ן דכתיב נביא מקרבך וכו' אליו תשמעון ושאל לו מה יעשה בנגע צרעת שמתחיל ומסיים בנו"ן. והשיב לו נחנו נעבור חלוצים וכו' מעבר לירדן:
והובא אל הכהן קרי ביה והוא בא שא"לכ מי יביאנו והלא הכל בדלין הימנו:

פרק יד

פסוק ב

זאת תהיה תורת המצורע. מפני מה אמר הכתו' במצורע בדד ישב מחוץ למחנה מושבו שהרי טמ' נפש שהוא טמא אמרי' שהותר לישב במחנה שכינה וכו' וכ"ש במחנה לויה ובמחנה ישראל שמותר. וזב מותר במחנה לויה וכ"ש בישראל אבל בשכינה לא אבל מצורע מה נשתנה שלא מבעייא במחנה שכינה ובמחנה לויה אלא אפי' במחנה ישראל אמרה תורה בדד ישב מחוץ למחנה אלא כך אמרה תורה הוא הבדיל בין איש לאשתו בין איש לרעהו ברכילות דמפטפט בפיו מדבר מדנים לפיכך בדד ישב:
ילמדנו רבינו כמה בני אדם אין להם חלק לעוה"ב. כך שנו רז"ל ג' מלכים אין להם חלק לעוה"ב וד' הדיוטות. ג' מלכים ירבעם אחאב מנשה אר"י בר שלום בקשו חכמים לשנות ד' מלכים עם שלמה אלא שיצאת ב"ק ואמרה אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו אעפ"כ חזרו יום א' ובקשו לשנות שלמה עמהם אלא שבאה אש מן השמים ולחכה בספסליהם וחזרה ואמרה המעמך ישלמנה כי מאסת כי אתה תבחר ולא אני ומה ידעת דבר כל כך למה היו שונים מפני שאמר הכתוב והמלך שלמה אהב נשים נכריות. הדיוטות בלעם דואג אחיתופל גיחזי אתה מוצא שהללו מפני דבור פיהם נלכדו בלעם ע"י לשונו נדחף לגהינם שנא' מן ארם ינחני ואין ינחני אלא גהינם שנא' ינחני במעגלי צדק למען שמו שהיה דוד מתפלל שלא ינחני לגהינם וכן דואג מפני לשונו נטרד אימתי בשעה שברח דוד מפני שאול ובא לבית אחימלך הכהן לנוב וקבלו ונתן לו לחם לאכול וחרב לחגור והלך דואג שהיה שם וספר לשאול לשון הרע על אחימלך שנא' ויען דואג האדומי ועל

ידו נהרגו פ"ה כהנים נושאי אפוד בד ואחימלך כהן גדול שנא' ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב וכן אחיתופל נטרד על לשונו אימתי כשנתן עצה לאבשלום היאך ילך לאביו ויהרגהו ובא חושי הארכי ונתן לו עצה אחרת ונתגלגל הדבר וניצול דוד וכל האנשים אשר עמו וכשראה אחיתופל שלא נעשית את עצתו נחנק שנא' ואחיתופל ראה כי לו נעשתה עצתו ויצו לביתו ויחנק וגיחזי על לשונו נטרד ונצטרע בשעה שנתרפא נעמן ע"י אלישע התחיל נעמן ליתן זהב וכסף לאלישע ולא רצה לקבל היה גיחזי משמש לפני אלישע ראה את הכסף ואת הזהב אמר הנה חשך אדוני את נעמן שיתן לו דבר אלך ואקח ממנו הלך ולקח ממנו ממונו כשראה אלישע שלקח ממונו הלקה אותו בצרעת שנא' וצרעת נעמן תדבק בך למה לפי שכתוב ולא ידבק בידך מאומה מן החרם והיה המלך ארם ונעמן שר צבאו עובדי ע"ז וכתיב ולא תביא תועבה אל ביתך א"ר פדת ברית כרותה להקב"ה שכל מי שמספר לה"ר על חבירו ילקה בצרעת מנין ממה שקראו בענין זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע:

ביום טהרתו. מפני מה נשתנה קרבנו מכל הקרבנות על שספר לשון הרע לפי' אמ' הכתו' בקרבנו שתי צפורים שכולן מצפצפין ועץ ארז אין גבוה ממנו ולפי שזה הגביה את עצמו בא עליו צרעת א"ר לוי בשעה שהיו אבותינו במצרים לא היו רואות דם נדה מפני שאימת המצריים עליהם ואף כשישבו במדבר לא היו רואות דם נדה שהיתה שכינה עמהם והנשים קבלו את התורה שנא' כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל לבית יעקב אלו הנשים ועליהם הוא אומר איומה כנדגלות ועליהם נאמר גן נעול מעין חתום אמר הקב"ה בעולם הזה הייתם מטהרים וחוזרים ומטמאים אבל לעת"ל אני אטהר אתכם טהרה עולמית שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם:

פרק טז

פסוק ג

בזאת יבוא אהרן. מנין בז"את ת"י שנה שעמד בית ראשון ובית שני עמד ת"כ: גרסינן התם תנא בשם ר' אליעזר לא מתו נדב ואביהוא אלא על שהורו הלכה לפני רבן מעשה בתלמיד א' שהיה יושב והורה הלכה לפני ר' אליעזר רבו ואמר לאימא שלום אשתו זה אינו מוציא שנתו וכן היה לא הוציא שנתו עד שמת אמרו לו תלמידיו רבינו נביא אתה אמר להם לא נביא אנכי ולא בן נביא כך מקובלני מרבותי כל המורה הלכה לפני רבו חייב מיתה תניא אסור לתלמיד להורו' הלכה לפני רבו עד שיהיה רחוק ממנו ג' פרסאות כנגד מחנה ישראל הה"ד ויחנו עד הירדן מבית הישימות עד אבל השיטים.

ר"א המודעי בא וראה כמה קשה מיתתן של בני אהרן לפני הקב"ה שבכל מקום שהוא מזכיר מיתתם מזכיר סרחונם וכל כך למה שלא ליתן פתחון פה לכל באי עולם שלא יאמרו שמעשים מקולקלים היה להם בסתר ולפי' מתו. אר"י וכי לפני ה' מתו אלא מלמד שהוא קשה לפני הקב"ה בשעה שבניהם של צדיקים נפטרים מעוה"ז בחייהם ורב נחמן דמן יפה בעא דיליה קמיה דר' פינחס בשם ר' סימון הכא אמר לפני ה' ולהלן או' לפני אביהם אלא מלמד שהיה קשה לפני הקב"ה שמהר סיני ניטלו אפופסין שלהם למיתה. משל למלך שהיה משיא בתו ונמצא בשושבין שלו דבר של זמה אמר המלך אם אני הורגו אני מעכב שמחת בתי למחר היא באה שמחתי ואני הורגו מוטב בשמחתי ולא בשמחת בתי וכן אמר הקב"ה אם אני הורגן עכשיו אני מעכב שמחת התורה הה"ד הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש א"ר אבא בר אבינא מפני מה נסמכה פרשת מיתת מרים לפרשת אפר פרה אלא מלמד שכשם שאפר פרה מכפר כך מיתת מרים מכפרת וא"ר יודן מפני מה נסמכה פרשת מיתת אהרן לשבירת הלוחות אלא מלמד שהקשה מיתת אהרן לשבירת הלוחות וא"ר חייא בר אבא בא' בניסן מתו בניו של אהרן מפני מה מזכיר מיתתן ביו"הך אלא מלמד שכשם שיוה"ך מכפר כך מיתתן של צדיקים מכפרת:

פסוק ח

עזאזל פי' הר קשה. ועוד שמעתי פי' אחר עזאזל כלו' השעיר שהוא מן העזים הולך להר:

פסוק כב

ונשא השעיר עליו את כל עונותם אל ארץ גזירה. פשט ונשא השעיר פי' עשו נקרא איש השעיר את כל עונותם פי' עונות יעקב שנקרא איש תם אל ארץ גזירה. ועוד לשון ושעירים ירקדו שם ופי' לשון שדים משל לה"ד לאדם ששוכב על כרים וכסתות ואין שער בראשו ומתוך כך אין הנוצה מסכסכת בראשו אבל כשאדם בעל שער שוכב עליהם הנוצה מסכסכת בראשו וכמו כן העונות נתפשים בעשו שהוא בעל השער אבל ביעקב שהוא איש חלק אין נדבקין כלל פירא"בע בהיותך בן ל"ג תדענו פי' לפי' לסוף ל"ג פסוקי' תמצא פירושו דכתי' ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים ועוד משמע אבל עכשיו היה נראה כמי שזובחין להם ופי' הרמ"בן ואני הרכיל אגלה סודו דע אתה אחי יחנך אלהים. בב"ר איתא פי' בהדייא ח"ו שלא היו עובדין ע"ז ולא היו זובחים לשעירים ולא תהיה כזאת בישראל אלא הענין כך הוא כעבד המקבל פרס מרבו היה נוטל סמ"אל אותו היום והיה מלמד סניגורייא על ישראל ואומר רבש"ע יש עם אחד בארץ שדומין למה"ש המה מלובשין ומעוטפין לבנים ועומדין יחפים ומעונים גדולים וקטנים בלי עון בניך הם ומי כעמך כישראל אמר הקב"ה אתה מלמד סניגורייא על בני חייך שאתה תטול פרס ותהנה מסעודתי יתנו לך שעיר אחד אבל לא יעשו בו זביחה והקטרה זריקה וקבלת דמים ככל

עבודת קרבן ה' חלילה ואין מקום לרדות בנו המינים כי שום דבר מעבודת הקרבנות לא נעשה באותו שעיר ואותו היום לא היה יכולת בידו לקטרג וזש"ה יגער ה' בך השטן ויגער בך בגימ' שס"ד כמנין ימות החמה שבכל השנה לבד יום א' וזהו יום כפור שאין בו יכולת לקטרג יסכר פיו באותו פרס שנוטל משולחן גבוה כדפירשנו ועוד פי' הרמב"ן ז"ל כי השדים מורכבים בשתי היסודות מאש ומרוח וכשיכלו ב' היסודות הם מתים כבני אדם וזהו שאמרו חז"ל בג' דברים דומין לב"א פרין ורבין ואוכלים ושותים הרוח ליבש המים האש אוכל את הכל ומתין כבני אדם ובג' כמלאכים רואים ואינם נראים לדקות שתי היסודות טסים כמלאכים לקלות שתי היסודות ויודעין מה שעתיד להיות ששומעין כשטסי' למרחוק את העתיד להיות הלא תראה דעוף לקלות יסודותיו פורח באויר ע"כ ואני שמעתי חידוש נאה למה צוה הקב"ה שיהיו מוליכים אותו לארץ גזירה יותר ממקום אחר והטעם כדי לכפר על הולכי דרכים שאינם מביאים קרבנות לכפר על נפשם לכך אמרה תורה להוליך אותו אל ארץ גזרה אל מקום המדבר ומתכפרים בשעיר המשתלח לעזאזל והאי לעזאזל ר"ל לכוכב מאדים שמגן גבורתו מאדם שהוא א' משבעה המשרתים זה עולם השפל וזה כוכב מאדים גורם מכת חרב והרג לפי שינצלו הולכי דרכים ממיתת חרב והרג בלא עדים ולא יצטרכו לעגלה ערופה לכך אמרה תורה ליתן השוחד לזה הכוכב שלא יכה אותנו שלא יהי גורם דבר כזה ותן לחכם ויחכם עוד:

על מה שמונין ומביישין אותנו האומות איך אנו נושאים קרובותינו בנות אחינו ובנות אחיותינו. יש תשובה נצחת להשיב להם הלא צוה הקב"ה לבנות צלפחד שינשאו לבני דודיהם גם בנביאים מצי' שכלב נתן בתו לעתניאל אחיו ויש תימא איך הותר לקחת קרובתו והלא הזהיר רחמנא שלא לקחת את דודתו ומה לי האי ומה לי האי והנה הוא דודה ומה הפרש ביניהם. וי"ל שנתנה האשה לאיש לשרתו ואם ישמש בדודתו יפגום כבוד אביו ואמו ולכך הזהיר עליו לבלתי יקח דודתו אבל עליה לא הזהיר שלא לקחת דוד' כי הוא לא ניתן לשמש אשתו:

פרק יח

פסוק כח

ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה. פי' ולא תקיא הארץ אתכם בנחת ובענין טוב כמו הגוים אשר טמאו אותה אדרבה בענין רע מהם למה כי אתם נכנסים במסורת הברית ואם ח"ו תטמאו הארץ יש להפרע מכם כפלים ואף כי עדיין לא כבשוה מה שנדר הקב"ה הרי הוא כעשוי שנא' ויאמר לאברהם לזרעך נתתי את הארץ הזאת ועדיין לא נתן והי"ל לו' נדרתי:

ולא תקיא הארץ אתכם אמר הרמב"ן ז"ל כי כל הארץ נתן השם לשרים של מעלה שנא' אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים אבל ארץ ישראל לא ניתנה לשום שר שבעולם כי ביד השם היא לעולם שנאמר תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה ואע"פ שאמר הכתוב כי אם מיכאל שרכם לא שימשול על ארץ ישראל אלא מלמד זכות על ישראל ולפיכך כשמזכיר על או"ה דינן מזכיר ע"ז שהרי בענין האדונות כיון שנתן האדונות ביד אדונים שרי מעלה הם יקנאו לכבודם וזהו שאין ארץ ישראל מקבלת אומה אחרת שנאמר ויורם את משפט אלהי הארץ וכן נאמר ושממו עליה אויביכם היושבים בה שתהא לעולם חרבה ושממה בידם עד שתחזור לנו יהי רצון שיבנה במהרה בימינו:

מה שאנו קורים בעריות במנחת יוה"ך לפי שנפשו של אדם היא מעונה ביום כפור בעת ההיא בעת המנחה וגם ביום הכפורים יש הרבה נשים שהם מתקשטות לכבוד היום והם נכשלים בהם כל ימות השנה וגם נכשלו בעריות לפיכך קורין בהם כדי להשיב לב לחזור בתשובה:

פרק יט

פסוק ב

קדושים כתיב ויגבה ה' צבאות במשפט אימתי נעשה הקב"ה בעולמו גבוה כשיעשה המשפט באו"ה שנא' נצב לריב ה' אמר הקב"ה עד שלא בראתי את עולמי היו מה"ש מקלסין אותי בישראל ומקדשים אותי בכם והם אומרים ברוך ה' אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם כיון שנברא אדם אמרו המלאכים רש"ע וזהו שאנו מקלסין אותך בשמו א"ל לאו גנב הוא שנאמר ותאכל מן העץ אשר צויתיך לאמר וכשבא נח אמרו לפניו זהו אמר להם זה שכור שנאמר וישת מן היין וישכר עמד אברהם אמרו לו זהו אמר להם לאו זה אוהב לשונאי וכן ליצחק עד שבא יעקב אמרו לפניו זהו אמר להם הן וכה"א לא יקרא שמך עוד יעקב כ"א ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל ויקראו כל ישראל על שמו שנא' ישראל אשר בך אתפאר וא"ל הקב"ה לישראל הואיל והתקדשתם בשמי עד שלא נברא העולם היו קדושים כמו שאני קדוש. משל למלך שקדש אשה א"ל הואיל ונתקדשת לשמי אני מלך ואת מלכה כך הקב"ה אמר למשה לך קדש את העם למה כי קדוש אני:

דבר אל כל עדת בני ישראל א"ל הקב"ה זכיתם אתם נקראים עדת קדושים לא זכיתם אתם נקראים עדה רעה שנא' עד מתי לעדה הרעה ומה ראה לו' הפרשה זו לכל העדה למה לא דבר להם כשאר פרשיו' לפי שבזאת הפרשה כלולות כל הדברות כתי' אנכי ה'

אלהיך וכתי' אני ה' אלהיכם כתוב בדברות לא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכאן אל תפנו אל האלילים לא תשא לא תשבעו בשמי לשקר שמור את יום השבת לקדשו את שבתותי תשמורו כבד איש אמו ואביו תיראו. לא תרצח. לא תעמוד על דם רעך לא תנאף מות יומת הנואף והנואפת לא תגנוב לא תגנובו לא תענה לא תלך רכיל לא תחמוד לא תעשוק הרי כל הדברות כלולות ולפי' כתיב אל כל עדת בני ישראל:

שאלו המינים את ר' שמלאי מהו שאמר הפסוק כי אלהים קדושים הוא ואיך אתם אומרין שהוא רשות א' הרי שתי רשויות מן הפסוק הזה א"ל שוטים שבעולם אלו אמר כי אלהים קדושים הם יפה אתם אומרים ומהו שאמר כי אלהים קדושים הוא א"ר ברכיה בר' ישעיה שהוא קדוש בכל מיני קדושות וכל מעשיו בקדושה דיבורו בקדושה שנאמר אלהים דבר בקדשו דרכיו בקדושה שנאמר אלהים בקדש דרכך הליכותיו בקדושה שנא' הליכות אלי מלכי בקדש חשיפת זרועו בקדשה חשף ה' את זרוע קדשו קילוסו בקדושה שנא' מי כמוך באלים ה' מי כמוך נאדר בקדש קדוש בכל מיני קדושות:

פסוק כג

וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל מעשה באנדרינוס שהלך למלחמה והלך עם גייסות שלו להלחם על מדינה א' שמרדה עליו מצא שם זקן א' בדרך שהוא נוטע תאנים א"ל אנדרינוס המלך אתה זקן ומתיגע לאחרים א"ל אדוני המלך אם אזכה אוכל מנטיעותי ומן הפירות וא"ל יאכלו בני עשה ג' שנים במלחמה וחזר לאחר ג' שנים מצא אותו זקן שם מה עשה אותו זקן נטל כלכלה ומילא אותה תאנים יפות והושיבה לפני המלך א"ל אדוני המלך אכול אני הוא הזקן שמצאת בהליכתך שהייתי מצטער והרי כבר זכני המקום לאכול מפירות נטיעותי ואלו הן אמ' אנדרינוס לעבדיו טלו אותה ממנו ומלאוה זהובים והלך הזקן לביתו ומשבח בביתו לאשתו ובניו והיתה שכנתו עומדת שם שמעה הדברי' אמרה לבעלה כל בני אדם הולכים והקב"ה מזמן להם טובות ואתה יושב בבית חשוך באופל והרי השכן שלנו כבד את המלך בכלכלה של תאנים ומלא אותו לו זהובים ועכשיו טול סל גדול ומלא אותו מכל מיני מגדים ואמור לו אדוני המלך שמעתי שאתה אוהב את הפירות ובאתי לכבדך בזה הסל אמר המלך לסרדיוסטין שלו טולו אותו ממנו וטפחו לו על פניו עמדו והפשיטוהו ערום והתחילו טופחין אותו בפניו עד שנפחו פניו ושברו את גופו ועשאוהו דוגמא והלך לביתו בוכה ואשתו סבורה שהוא בא בסל מלא זהובים עד שראתה עיניו נפוחות וגופו נשבר ובוכה וספר לאשתו המעשה כמו שאירע לו ללמדך שהנשים הרעות מפילות את בעליהן ברעה ולפי' אל יתבטל אדם מן

הנטיעות אלא כשם שמצא עוד יוסיף נטע אפי' הוא זקן אמ' הקב"ה למדו ממני כביכול ראה מה כתיב ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם וכו':

פרק כא

פסוק ב

כי אם לשארו הקרוב אליו לאמו ולאביו וגבי כ"ג כתי' ועל כל נפשות מת לא יבוא לאמו ולאביו לא יטמא וא"ת מאי שנא דגבי כהן גדול כתיב ועל כל נפשות מת לא יבוא לאביו ולאמו לא יטמא ומאי שנא דגבי כהן הדיוט הקדים לאמו קודם אביו וי"ל דה"פ דבתחלה גבי כהן הדיוט כתיב לא יטמא כי אם לשארו לא מבעייא לאמו שהיא ודאית שיצא מבטנה ואיכא סהדי ודאי שיטמא אלא אפי' אביו שהוא ספק דשמא זינתה אפ"ה יטמא שאין קדושתו רבה וגבי כ"ג אמ' לא יבא לא מיבעייא לאביו שהוא ספק שלא יבא ליטמא אלא אפי' אמו שהיא ודאית לא יבא וניחא:

פרק כב

פסוק כד

ובארצכם לא תעשו. וא"ת איך הותר לאכול כבשים סריסים וברבורים אבוסים והלא הם בכלל שתעבתי לך הרי הוא בבל תאכל וזה תיעב לנו לעשות גם הזהיר לא תקריבו וי"ל מדאסר רחמנא לגבוה מכלל דהדיוט שרי שהרי שלא להקריב קרבן לגבו' משמע דוק' לגבוה אסרם אבל להדיוט שרי:

פרק כג

פסוק טז

עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמשים יום והקרבתם וכו' י"ל והלא אין הספירה חמשים יום רק מ"ט יום לבד וי"ל דה"פ ממחרת השבת השביעית פי' השבוע שביעי תספרו חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה וזהו יום עצרת שהוא יום שבועות תדע שה"פ שהרי יש טר"חא בתספרו דמשמע דקאי לראש הפסוק ולא לחמשים יום דא"כ הנגיגה דינה להיות מק"פ שהוא משמע שיחבר אותה תיבה מתספרו לחמשים יום אלא ודאי כדפי'. וא"ת מפני מה אינה מברכת הזבה או הזב לספירת ז' ימים שמצוה הכתוב שיספרו וי"ל לפי שאין הדבר מסויים שלז' ימים סותרת מנינה כשהיא רואה בנתים וחוזרת לחשבון ראש מנינה ולפיכך אינה מברכת לספירתה אבל ספירת העומר מכוון החשבון וצריך לברך הברכה מעומד דילפינן מדכתי' מהחל חרמש בקמה אל תיקרי בקמה אלא בקומה וכן ברכת ציצית וכן ברכת לולב דילפי' ג"ש לכם דבכולם כתיב לכם

כתי' הכא וספרתם לכם וכתיב התם ולקחתם לכם בלולב ובציצית והיה לכם מלמד שיהיה מעומד:

פסוק מ

ולקחתם לכם ביום הראשון וכי ראשון הוא והלא ט"ו הוא אלא א' לחשבון עונות ר' מני ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי משל למדינה שחייבת מס למלך והיה המלך משלח לגבותה ולא היו נותנין מה עשה המלך אמר לבני פלטרין שלו עמדו ונלך עליהם למלחמה עד שהם הולכים כמה מילין שמעו בני המדינה מה עשו התחילו יוצאין לאיפטי של מלך א"ל מי אתם אמרו לו בני המדינה פ' אנו ששלחת לגבותינו אמר להם ומה אתם מבקשים אמרו לו בבקשה ממך עשה עמנו חסד שאין לנו במה לפרוע אמר להם בשביל כבודכם אני מניח שליש עד שהוא בא יצאו כל העיר א"ל מי אתם אמרו לו בני המדינה שבאת לגבותינו ואין לנו כח לפרוע אלא בבקשה ממך שתרחם עלינו אמר להם מה אתם מבקשים כבר הנחתי מחצה על מחצה ובשבילכם אני מניח את הכל אלא מכאן ואילך ראשי חשבון הם כך מ"מה הקב"ה בני מדינה אלו ישראל שמסגלין עונות כל השנה מה הקב"ה עושה להם אמר להם עשו תשו' והם נכנעים ובאים ביו"הך ומתענין ועושין תשובה והקב"ה מוחל להם ומה הם עושים גדולי הדור ערב ר"ה מתענים ומותר השליש בעשרת ימי תשובה האמצעי' מתענין ומוחל להם שני שלישים ביום הכפורים הכל מתענין ומבקשים רחמים אנשים ונשים וטף והקב"ה מוחל את הכל מה עושים ישראל נוטלים לולביהן בחג הסוכות ומהללין להקב"ה והוא מתרצה להם ומוחל ומעכשיו הוא ראשון לחשבון עונות ולכך כתיב ולקחתם לכם ביום הראשון אמר הקב"ה בעוה"ז אמרתי לכם שתעשו לי סוכה לשלם לי גמולי אשר גמלתי אתכם במדבר אבל לעת"ל אני אופיע במלכותי ואגן עליכם כסוכה שנא' וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר:

פרק כד

פסוק י

ויצא בן אשה ישראלית מהיכן יצא ר' יוסי אומר מעולמו יצא ר' ברכיה אומר מפרשה של מעלה יצא ואמר ביום השבת יערכנו דרך המלך לאכול פת חמה בכל יום שמא פת צוננת של ט' ימים בתמיה פירש"י לשון תנחומא. פי' לפי' דרכו של מלך לאכול פת חמה בכל יום שמא פת צוננת פירש אי נמי צוננת מיום א' או מיומים אבל אין דרכו לאכול פת מתשעה ימים וזו היא התימא ויש מי שאמר שמא פת צוננת של ט' ימים אין כאן ספק שודאי היתה צוננת גמורה ולגלג אותו בן אשה ישראלית שהרי לחם

הפנים היו אופין בע"ש זה ומעריכין אותו בשבת ובשבת אחרת היו נוטלין אותו ואוכלים אותו הכהנים וזהו לט' ימים ר' חמא בר חנינא אמר מפרשת יוחסין יצא ליטע אהלו וכן פירש"י ושמעתי ששאל אותו מגדף מה היה מאביו שאתם אומרים שהיה מצרי אמרו לו נהרג ומי הרגו אמרו לו משה א"ל ובמה הרגת אותו בשם המפורש כדכתיב הלהרגני אתה אומר כששמע אותו נבל כן התחיל לחרף ולגדף:

פסוק יב

לפרוש להם על פי וכו'. וא"ת איך היו מסופקים אם חייב מיתה והלא מצינו גבי מקלל אביו שהוא חייב סקילה כ"ש וכ"ש אביו שבשמים מלך מלכי המלכים הקב"ה וי"ל דלא היו מסופקים אם חייב מיתה דדבר פשוט הוא להם שחייב מיתה אבל המה אמרו מה לנו להמיתו כל כך העון גדול שלא תהיה מיתתו כפרתו עכ"ז מחל כבודו מי שהענוה והגדולה לפניו והשוה כבודו לכבוד ב"ו וצוה רגום ירגמו באבן כמו מקלל אביו ולא עוד: כתוב א' אומר מכה בהמה ישלמנה וכתוב א' או' מכה נפש בהמה וה"פ שהורגה ישלמנה נפש תחת נפש ומכה בהמה ר"ל שעשה בה חבורה לבד ותדע שהרי מסיים הפ' ואו' ומכה אדם יומת פירש אביו יומת ואינו ר"ל הכאה בלא חבורה שיהא חייב מיתה אלא ר"ל מכה אביו ועשה חבורה והוכחה שאמר למעלה נפש תחת נפש משמע שהרגה ממש והכא לא עשה כ"א חבורה לבד:

פרק כה

פסוק א

בהר סיני. פירש"י מה ענין שמיטה לענין הר סיני והלא כל המצות נאמרו בסיני אלא מה שמטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני כך שנויה בת"כ ונ"ל שכך פירושה לפי שלא מצינו שמיטת קרקעות שנשנת בערבות מואב למדנו שכללותיה ופרטיה כולן נאמרו בסיני ובא הכתוב ולמד על כל דבור ודבור שנדבר למשה שמסיני נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן וחזרו ונשנו בערבות מואב עכ"ל רש"י והרמ"בן ז"ל פירש לפי ששמיטה נאמרו כלליה בפ' ואלה המשפטים ובסיני נאמר כדאמרי' ואלה מוסיף על הראשונים ובזאת הפ' נאמרו פרטיה של שמיטה ואמר בהר סיני ללמדנו כמו שנאמרו כללותיה בסיני כך נאמרו פרטיה ודקדוקיה בסיני ובסוף הספר או' אלה המצות אשר צוה ה' אל בני ישראל להקיש כל המצות לשמיטה לומר לך מה שמיטה נאמרו כלליה ופרטיה בסיני אף כל המצות נאמרו בסיני עם כללותיהם ופרטיהם ואמר עוד כי על הסדר נכתבו אלו הפרשיות כי בדברות הראשונות נצטוה משה על הקרבנות ועל המשכן ועל השמיטה וכיון שחטאו חשב משה שכל הציוויין נתבטלו ושבר הלוחות וכשנתרצה

להם הקב"ה צוה משה לישראל מלאכת המשכן מסברת עצמו כיון שנמחל להם ואחר מלאכה המשכן הוצרך לבאר ענין הקרבנות להקריב פתח אהל מועד ואחר חזר לענין השמיטה שנצטוה מסיני כדכתבינן ע"כ:

פסוק י

דרור לשון נקי כמו מר דרור כתרגומו מירא דכייא וכן כאן נקי מבלי שעבוד שיהיה כלו' בני חורין כענין ובעל השור נקי כן כתב הרמב"ן ז"ל ופי' הראב"ע ז"ל כי נקרא כן העוף הקטן המקנן בבתים דרור כל זמן שהוא ברשותו מנגן ואם הוא ברשות אדם אינו אוכל עד שימות:

פסוק כ

וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתינו פשט וכי תאמרו בשנה השביעי' מה נאכל מכאן ואילך:

כל הפרשיות של מעלה מהספר ע"כ נאמרו באהל מועד וכולהו שייכי באהל מועד כמו קורבנות ומצורעים ובעלי קריין ויולדות ומלואים וכל הענין אבל הללו שתי פרשיות בהר סיני ובחוקותי לא שייכי כל כך באהל מועד ולא בכהנים לכך נאמר בהר סיני ומ"מ כתבינהו בת"כ לפי שמדברת בשביעית וביובל וחרמין וערכין דשייכי בכהנים דמקדשי בשנים וביובל וגם מעריכים וגם כתיב והעברת שופר תרועה וכתיב במקום אחר ובני אהרן יתקעו ולפיכך הן נצטרכו בת"כ ומשום דלא תיסק אדעתין שנאמרו באהל מועד כתיב בהו בהר סיני:

פסוק לח

לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. מדרש גרסי' בשלהי כתובות ת"ר לעולם ידור אדם בא"י ואפי' בעיר שכולה גוים שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בח"ל דומה כמי שאין לו אלוה שנא' להיות לכם לאלהים וכן בדוד הוא אומר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים וכי מי אמר לדוד לך עבוד אלהים אחרים אלא לומר לך שכל הדר בחוצה לארץ כמו שעובד ע"ז א"ר אלעזר מתי ח"ל אינן חיים שנא' ונתתי צבי בארץ החיים ארץ שצביוני בה מיתיה חיים ארץ שאין צביוני בה אין מיתיה חיים והא דכתיב יחיו מתיך נבלתי יקומון מוקי לא בנפלים פי' ובארץ ישראל וכן כתי' הנותן נשמה לעם עליה ור' אבהו דורש מהאי קרא דאפי' עבד או שפחה שבא"י מובטח להם שהם בני העוה"ב כתי' הכא נותן נשמה לעם עליה וכתיב שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור וא"ר חייא אמר ר' יוחנן כל ההולך ד"א בא"י מובטח לו שהוא בן עוה"ב שנא' ורוח להולכים בה ולר' אלעזר צדיקים שבח"ל אינם חיים אלא ע"י גלגול מחילות ופריך והא צער הוא להם אמר אביי מחילות נעשים להם

תחת הקרקע והולכים בלא גלגול ולכך הטריח יעקב לבניו לישאנו לארץ החיים שמא לא יזכה למחילות וכן יוסף לאחיו וא"ר ענן כל הקבור בא"י כאלו קבור תחת המזבח כתיב הכא מזבח אדמה תעשה לי וכתיב וכפר אדמתו עמו. מעשה בא' שבקש לעלות לא"י א"ל אם אתה עולה לא"י אל תרבה בישיבה שקשה לתחתונים ואל תרבה עמידה שקשה ללב ואל תרבה בהליכה שקשה לעיניים אלא שליש מכל א' וכל ישיבה שאין סמיכה עמה עמידה נוחה הימנה וא"ר הושעייא עמי הארץ איני חיים שנא' מתים בל יחיו רפאים בל יקומו לא אמרתי אלא במי שידיו רפויות מן התורה וכן כתיב הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל כל המשתמש באורה של תורה טל מחייהו ולא אחר וא"ר חייא בר יוסף עתידין ישראל שמבצבצין ועולין היינו כשיגיעו המתים לשם ע"י מחילות אז יבצבצו ויעלו שנא' ויציצו מעיר כעשב הארץ ואין עיר אלא ירושלים שנא' העיר אשר בחרתי בה ועוד אמר עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן ק"ו מחטה. ועתידה חטה שתתמר ועולה כדקל ושמא תאמר יש כח לקוצרה ת"ל ירעש כלבנון פריו שהקב"ה מוציא רוח מבית גנזיו ומשיר לארץ את הסלת ואדם יוצא ומביא ממנו פסת ידו ומפרנס כל ביתו ועוד אמרו עתידה א"י שתוציא גלוסקאות בכל יום ושמא היינו בכה"ג דלעיל ועתידה חטה להיות ככליות של שור הגדול שנא' עם חלב כליות חטה ולעו"הב יוצא לשדה ומביא ענבה בקרון ובספינה ומניחה בזוית ביתו ומסתפק ממנו בסיפוק גדול והגרעינה מסיק תחת תבשילו וכל ענבה יהא בה גרבי יין שנאמר ודם ענב תשתה חמר קרי ביה חומר כור:

פסוק מא

ויצא מעמך הוא ובניו. מכאן אחז"ל שאדם שקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו אשתו אתייא מלמעלה פ' משפטים שנא' ויצאה אשתו עמו ומהכא נפקא לן בניו:

פרק כו

פסוק ח

ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו וא"ת אין זה לפי החשבון ופירש"י ז"ל מה שפי' אכן פי' רבינו תם ומאה מכם כלו' מאה חמשיות מכם מאה פעמים ה' עולין ה' למאה וזהו מכוון רבבה ודוק ותשכח. וקשה שהרי בכאן שהיא מדה טובה אומר ורדפו ה' מאה ובמדת הפורענות בפ' האזינו או' איכה ירדוף א' אלף ושנים יניסו רבבה ומצינו מרובה מדה טובה על מדת הפורענות על א' חמש מאות דכתיב פוקד עון אבות על שלשים ועל רבעים וכתיב ועושה חסד לאלפים וי"ל דבכאן כתיב ורדפו ונפלו אויבכם לפניכם לפי חרב אבל במדת פורענות כתיב איכא ירדוף א' אלף כלו' רדיפה בעלמא

ואולי ינצלו בנתים וניחא ופירש רמב"ן ורדפו מכם ה' מאה וא"ת מ"ק שהרי אין חשבון זה מכוון דה' למאה הרי א' שרודף כ' ומאה לרבבה הרי א' שרודף מאה. וי"ל דתפלת צבור עדיפה א"נ ה"ק ומנינם של מאה ה' פעמים רבבה ירדופו דהיינו מאה מכם והיינו אחד לעשרים ומיהו אותו חשבון דפ' האזינו דכתיב איכה ירדוף אינו מכוון דמעיקרא קאמר דאחד ירדוף אלף ושנים רבבה ירדופו דהיינו א' רודף ה' אלפים ועוד מאה דמדה טובה מרובה על מדת פורענות ולכאורה התם דהיא מדת פורענות דא' מן האומות ירדוף אלף מישראל ושנים יניסו רבבה והכא גבי מדה טובה לא קאמר אלא א' מישראל ירדוף עשרים וי"ל דהתם נמי בעי לפרש שהרודפים ישראל והנרדפין גויים ואידך לעיל קאי לו חכמו ישכילו יבינו לאחריתם איכא היה שירדוף א' מישראל אלף גויים דהיינו שמשון שהרג אלף פלשתים כדאמר בלחי החמור הכיתי אלף ושנים יניסו רבבה זה יונתן ונערו אם לא כי צורם מכרם צורם של ישראל זה הקב"ה שמכרם ביד אלו וה' הסגירם וא"כ היה להם להבין שה' פעל כל זאת. א"נ י"ל הה' למאה רודפים והורגים קאמ' כדכתי' ונפלו אויביכם לפניכם לחרב אבל הכא כתי' ושנים יניסו ולא הורגים וכו' ולכאורה נר' דחשבון דהכא ורדפו מכם ה' מאה ומאה מכם רבבה ירדופו מכוון עם חשבון דהתם דהאזינו דאיכה ירדוף. דהכא והתם חשבון ב' דאיתוסף על חשבון א' ד' ידות שהם ה' ידות בכלן אלא דחשבון דהאזינו מרובה בגופו מחשבון דהכא ודוק ותשכח:

פסוק מא

או אז יכנע בעון חלול שבת שהוא ז' מנין א"ו ובעון ברית מילה שנתנה לח' כמנין א"ז:

פרק כז

פסוק ב

איש כי יפליא נדר האומות אומ' במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום וכו' ובפסוק א' או' הירצה ה' באלפי אלים ברבבות נחלי שמן אמר להם הקב"ה בני אתם מבקשים להקריב לפני קרבן לא בניכם ולא בנותיכם וקרבנותיכם אני מבקש אלא לבני נתתי פ' קרבנות ופ' ערכים שקרבנותיהם חביבים עלי וכה"א טוב מעט לצדיק מהמון רשעי' רבים תדע לך מתחלתו של ספר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש כי יפליא נדר וכה"א מגיד דבריו ליעקב ומשפטיו לישראל אמר הקב"ה בעוה"ז בזכות שאתם מעלים נפשותיכם לי אני מציל אתכם לעת"ל מחבלו של משיח ומעריכת גהינם שנא' כי ערוך מאתמול תפתה ולעת"ל אערוך שולחן לפניכם כמו שאמר נעים זמירות ישראל דהע"ה תערוך לפני שולחן:

במדבר

פרק א

פסוק א

במדבר סיני באהל מועד משל לאדם שנשא אשה ראשונה ולא כת' לה כתובה גרשה ולא כתב לה גט וכן שנית וכן שלישית לסוף ראה אשה בת טובים בקש לנושאה אמר לשושביניו איני עושה לה כמו לראשונות אלא אכתוב לה כתובה באיזה אפרכייא באיזה יום באיזה חדש באיזה שנה כך הקב"ה ברא עולמו וברא דור המבול ודור הפלגה ואנשי סדום ולא פירש זמן בריאתם וזמן העברתם כשעמדו ישראל אמר הקב"ה למשה הם אינם כראשונים שהם בני אברהם יצחק ויעקב לכך כתיב באיזה יום באחד לחדש הב' באיזה חדש באיזה שנה בשנה הב'. ז' שמות נקראו להר סיני כדפי' בפ' ואלה שמות ורז"ל שנו בג' דברים נתנה התורה ליש' באש ובמים ובמדבר באש דכתיב אשר ירד עליו ה' באש ובמים דכתי' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו מים ובמדבר סיני לו' לך מה ג' דברים הללו הפקר אף ד"ת הפקר:

פסוק כ

ויהיו בני ראובן לפי שבנסיעה היה יהודה ראשון נותן כאן טעם למה נמנה כאן ראובן ראשון לפי שהיה בכור ישראל:

במספר שמות לגולגלותם למה נאמר לגולגלותם בראובן ושמעון יותר מבשאר שבטים לפי שקנטרן יעקב כאשר בירך בניו והוצרכו לכפרה וגבי השקלים הבאים לכפרה כתיב בקע לגולגלת:

פסוק מט

אך את מטה לוי לא תפקוד להוציאם מן הגזירה אמר כן לפי שצפה הקב"ה שעתידין ישראל להכעיס לפניו ולומר להם במדבר הזה יפלו פגריכם לפי' לא רצה הקב"ה למנותם עם יש' לפי שהם לגיון שלו שנא' והיו לי הלוים וכל מי שמקריב עצמו מעט מקרבין לו הרבה הן קרבו כשאמר להם משה מי לה' אלי לפי' הקריבם הקב"ה הרבה ואומר איני מאמין קדושת ביתי כי אם להם ולכך נאמר מיד ואתה הפקד את הלוים והלוים למטה אבותם לפי שלא היה מנינם שוה לפי שישראל נמנין מבן עשרים והם נמנים מבן חדש וכו' ומבן שלשים כדלקמן:

פרק ב

פסוק ב

איש על דגלו באותות מה תלמוד לו' באותות זה שאמר הכתוב אשא דעי למרחוק בשעה שנפטר יעקב אבינו מן העולם אמר לבניו ושכבתי עם אבותי חזר על כולם וברכן וצוה כשנטלו אותו שיטלו אותו ביראה ובכבוד ואל יגע במטתי לא מצרי ולא א' מבניכם לפי שהיה בהם שנשאו נשים כנעניות וכן עשו שנא' ויעשו לו בניו כן כאשר צום בניו ולא בני בניו והיאך צום אמר להם ישששכר זבולון יהודה ישאו מן המזרח. ראובן שמעון גד ישאו מן הדרום אפרים ומנשה ובנימין ישאו מן המערב. דן אשר ונפתלי ישאו מן הצפון יוסף אל ישא לפי שהוא מלך לוי שהוא עתיד לשאת ארון הקדש לא ישא וכשם שאני מצוה אתכם עכשיו כך הקב"ה עתיד להשרות אתכם דגלים ויעשו בניו לו כאשר צום וכיון שיצאו ממצרים הרי באה השעה שיעשו דגלים כמו שבשרן אביהם הצדיק מיד אמר למשה עשה אותן דגלים לשמי התחיל משה מצטער ואמר עכשיו יכנס מחלוקת ביניהם שאם אני או' להם פלוני ופלוני תהא במזרח יאמר אי אפשי אלא בדרום אמר לו הקב"ה למשה משה אינם צריכים לך בדבר הזה שמעצמן הם מכירים דירתם לפי שצואת אביהם בידיהם וזהו אשא דעי למרחוק ואמר ראב"ע כי סימנין היו בכל דגל ודגל ראובן צורת אדם והטעם הדודאים ובדגל יהודה צורת אריה כי בו המשילו אביהם ובדגל אפרים צורת שור והטעם בכור שורו הדר לו. ובדגל דן צורת נשר עד שידמו לחיות הקדש שראה יחזקאל הנביא ע"ה:

פסוק ג

והחונים קדמה בכל מקום אתה מוצא יהודה בתחלה לקרבנות שנא' ויהי המקריב קרבנו ביום הראשון נחשון בן עמינדב למטה יהודה למלחמה מנין שנא' מי יעלה לנו בתחלה ויאמר ה' יהודה יעלה ואף כשיבוא המבשר יהודה מתבשר תחלה שנא' מה נאוו על ההרים רגלי מבשר חגי יהודה חגיך שלמי נדריך ואמר להם הקב"ה ליש' בעוה"ז נתאויתם לדגלים ולע"ת בזכות הדגלים אני גואל אתכם שנא' קול דודי וכו' מדלג על ההרים מדלג לשון דגלים וזש"ה ודגלו עלי אהבה וכיצד היו שרויים הלויים יחנו סביב למשכן העדות משה ואהרן ובניו שנא' והחונים לפני המשכן וסמוכים להם יהודה וישששכר וזבולון מכאן אמרו טוב לצדיק וטוב לשכנו הם שהיו סמוכין למשה ואהרן נעשו גדולים בתורה שהרי כתיב לא יסור שבט מיהודה וישששכר כתי' ומבני יששכר יודעי בינה לעתים זבולון נמי כתיב ומזבולון מושכים בשבט סופר שנעשו כולן בני תורה ומן הדרום בני קהת שנאמר ממשפחות בני הקהתי יחנו על ירך המשכן וסמוך להם ראובן ושמעון וגד ומכאן אמרו אוי לרשע ואוי לשכנו אלו ג' שבטים שהיו שכנים לקרח

והיו עמו במחלוקת שנא' ואון בן פלת בני ראובן. בני גרשון מן המערב שנא' משפחות בני הגרשוני אחרי המשכן יחנו וסמוכים להם אפרים ומנשה ובנימין בני מררי מן הצפון וסמוכים להם דן אשר ונפתלי וז' ענני כבוד מקיפין אותם ובעת נסיעתם למשה היה סי' בענן אימתי היה מסתלק כיון שרואה שבא להסתלק היה או' קומה ה' ומסתלק נסתלק הענן היו כולם מתקנין ליסע ומי שהיה לו בהמה נותן כליו עליו והענן נושא השאר ומי שאין לו בהמה הענן נושא הכל כשתקנו כל מסעו תקעו בחצוצרות שנא' והיה לך למקרא העדה ולמסע את המחנות ונסע יהודה ודגלו תחלה ונשיאו ושבטו אחריו וסימן לכל נשיא ונשיא מפה תקועה ברומח ומהם למדו המלכים לעשות בנדי"רה בלע"ז וכל מפה ומפה צבועה צבע אבנו שהיה בחשן ואחרי כן נסע דגל ראובן ואחר כן נסע אהל מועד בתוך המחנות ואחר דגל דן נסעו כל העננים היו על גביהן כמין קורה היו יוצאים מן הענן היודעים לאיזה רוח נוסעין גמרו להלוך עד מקום שהקב"ה צוה לחנותן היה אותו הענן שהיה כמין קורה היה כנוס בעצמו לפניהם והיו יודעין שבאותו מקום יהיה חנייתן עמדו להם ענני כבוד התחילו מתישבין באהליהם והשכינה שהיה על גבי המשכן היה מהלך על גבי מחנה הלויים שהיה באמצע המחנות ובאים הקהתים בני לוי והיו מעמידים המשכן קודם לכל המחנות עד שהיו באים שנא' והקימו את המשכן עד בואם משהוקם המשכן היו חונין כל א' במקומו וענני כבוד היו עומדין על גביהם זו היתה גדולה ביד משה שלא היה יורד ענן השכינה למשכן עד שהוא או' שובה ה' רבבות אלפי ישראל וע"ז אמר שהע"ה יפה את רעיתי כתרצה ברצון שאני מתרצה לכם:

פרק ג

פסוק מ

פקוד כל בכור זכר אמר הקב"ה לישראל בשביל חבתכם שניתי סדרו של עולם שהרי כתבתי ופטר חמור תפדה בשה ואני פדיתי שה בחמור שה זה ישראל שנא' שה פזורה ישראל חמור אלו מצרים שנא' בהם אשר בשר חמורים בשרם והרגתי בכורי מצרים והקדשתי לי כל בכור בבני ישראל:

פסוק מז

ולקחת חמשת שקלים וכן לדורות וא"ת ולמה אין פודים הלויים בכוריהם הנולדים מכאן ולהבא כמו בכורות ישראל שפודים בכוריהם וי"ל דכל הלוים הנולדים הם מאלו שפדו כבר הבכורות אבל בכורות ישראל אינם נולדים מן הבכורות שנפדו אלא מכל ישראל שלא נפדו ואותם שנולדו מן הבכורות אינם יודעים אם הם לויים או בכורות ישראל לפיכך צוה לפדות כל הבכורות שנולדו מכאן ולהבא:

פסוק מט
מאת העודפים והם רע"ג ופליגי בזה ר' נחמיה ור' יהודה ר' יהודה אומר כך עשה משה לקח כ"ב אלף פתקין וכתב עליהם חמשת שקלים ונתנם בקלפי והיה אביו של בכור פושט ידו בקלפי אם עולה בידו חמשת שקלים נותן חמשת שקלים בפדיון בנו ור' נחמיה אומר עדיין מחלוקת בדבר אלא כך היה המעשה משה נטל פתקין כנגד כל הבכורות כתב בהם בני לוי ועוד לקח פתקין אחרים כנגד כולם וכתב עליהם חמשת שקלים ואם עלה בידו חמשת שקלים נותן והממונה או' לו הרי שם פתק שכתוב בו בן לוי אלא שאינך ראוי ליפדות ע"י בן לוי וא"ת עדיין יש קושייא שמאחר שר' נחמיא אומר שנטל פתקין כנגד כל הבכורות יטול פתקין אחרים ויכתוב בהם חמשת שקלים עדיין יש קושייא כי היה שיטלו כולם בן לוי או כולם חמשת שקלים אלא י"ל שע"י נס היה שנטלו רע"ג פתקין של חמשת שקלים. ד"א יש פקידה לבכורות הא דאמרנו ויש פקידה לבנים שנא' וה' פקד את שרה כאשר אמר פקידה לשמירה שנא' ופקודתך שמרה רוחי פקידה לשלום שנא' ושמתי פקודתך שלום ונוגשיך צדקה וכו':

פרק ד

פסוק כב
נשא את ראש לפי שבמנין דלעיל דמבן חדש ומעלה נמנו בני גרשון תחלה לפי שהיה גדול מבני לוי שנא' ובני לוי גרשון וקהת ומררי ובמנין זה דשלשים ומעלה נמנו בני קהת תחלה לפי שעיקר העבודה עליהם הארון והשולחן והמזבחות לכך הזכיר על בני גרשון גם הם כלו' שאע"פ שלהם צויתי למנות בני קהת תחלה לא להניח בני גרשון שלא למנות לגמרי אלא גם הם תמנה:

פסוק לז
על פי ה' ביד משה . י"ל בבני קהת ומררי נאמר ביד משה ובבני גרשון לא נאמר אלא על פי ה'. ויש להשיב שלפי שבפרשה של מעלה דאל תכריתו כתי' וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר לפיכך פירש כאן דגבי קהת משה עיקר ומפי הגבורה נאמ' למשה ובבני מררי לא כתי' בהו וידבר ה' אל משה מה כתי' בהו אלה בני מררי למשפחותם פי' בסוף הפרשה דעל פי ה' ביד משה היה אבל גבי בני גרשון כתיב לעיל וידבר ה' אל משה אבל אהרן אינו נזכר כלל לפי' לא הוצרך למכתב ביד משה:

פסוק מז
עבודת עבודה. שחיטה הפשט וניתוח שהם עבודת הכהנים וזה היה עושים הלוים כדכתיב בעזרא ובדברי הימים וגבי פסחו של חזקיהו שהלויים היו מפשיטים וכו':

פרק ה

פסוק יב

איש איש כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל מה ת"ל איש איש מלמד שמועלת בהקב"ה שנקרא איש ובבעלה א"ל הקב"ה באישך תוכל לשקר משל ללסטים שהיה תוך ב' בתים זו לפנים מזו והיו שם שני שומרים א' מבפנים וא' מבחוץ פתח הפנימי ויצא ולא הרגיש בו שומר שבפנים בא לצאת מן החיצון הרגיש בו שומר שבחוץ ותפסו וא"ל לאותו שבפנים שחקת אבל בי אין אתה שוחק כך אמר הקב"ה באישך אתה שוקר אבל בי אין אתה שוקר:

כי תשטה תטה מדרכי צניעות ותחשד בעיניו כמו שטה מעליו ועבור אל ישט אל דרכיה לבך מה כתיב למעלה מן הענין ואיש את קדשיו כלו' אם אתה מעכב מתנותי להביאם סוף תצטרך להביא אצלו את הסוטה:

ושכב איש פרט לקטן. שכבת זרע שכיבה של זרע פוסלתה ואין שכיבה אחרת פוסלה ומעשה בשני אחיות דומות זו לזו האחד נשואה בעיר והאחרת נשואה בעיר אחרת בקש בעלה לקנא בה ולהשקותה בירושלים הלכו דרך העיר שהאחרת נשואה שם אמרה לאחותה בעלי רוצה להשקות לי לכי תחתי שאת נקיה לבשה בגדי אחותה והלכה לירושלים ושתת מי המרים ונמצאת טהורה ויצאה אחותה לקראתה בשמחה וחבקה לה ונשקה באותה נשיקה הריחה במים מיד מתה לקיים מה שנאמר אין שלטון ביום המות ולא ימלט רשע את בעליו לשון תנחומא:

איש כי תשטה אשתו ת"ר כיצד עושה לה מוליכה לב"ד של אותה העיר ומוסרין לו ב' ת"ח שמא יבוא עליה בדרך ר' יהודה או' בעלה נאמן עליה הוליכוה לב"ד הגדול שבירושלים ומאיימין אותה כדרך שמאיימין על עידי נפשות ואו' לה בתי הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה הרבה ילדות עושה הרבה שכנים עושים עשה למען שם הגדול הנכתב בקדושה שלא ימחה על המים ואו' לפניה דברי' שאינה כדאי לשומען היא וכל משפחת בית אביה אם אמרה טמאה אני קורעין כתובתה ויוצאה ואם אמרה טהורה אני מעלין אותה לשער ניקנור ששם משקין הסוטות ומטהרין את היולדות והמצורעין וכהן אוחז בבגדיה אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו עד שמגלה לבה במדה שאדם מודד בה מודדין לו היא קשטה עצמה לעבירה המקום מנוולה היא גלתה עצמה המקום מגלה אותה הירך התחילה בעבירה תחלה ואח"כ הבטן לפי' תלקה הירך תחלה ואח"כ הבטן ושאר הגוף לא פלט היא עמדה על פתח ביתה לפי' כ"ג מעמידה בשער ניקנור ומראה קלונה לכל היא פירשה סודרין נאין על ראשה לפי' כ"ג מסיר כיפה מעל ראשה ומניחה

תחת רגליו היא קשטה לו פנים לפי' פניה מוריקות היא כחלה לו עיניה לפי' בולטות היא קלעה את שערה לפי' כ"ג סותר את שערה היא מראה לו באצבעותיה לפי' צפורניה נושרות היא חגרה לו בצלצול מצרי לפי' כ"ג מביא חבל מצרי וקושר למעלה מדדיה היא פשטה לו ירכה לפיכך ירכה נופלת היא קבלתו על כריסה לפי' בטנה צבה היא האכילתו מעדנים לפי' קרבנה מאכל בהמה היא השקתו יין משובח בכוסות משובחים לפי' כהן משקה אותה מים המרים בקדרה של חרס היא עשתה בסתר יושב בסתר עליון שם בה פנים שנא' ועין נואף שמרה נשף וכו' ד"א היא עשתה בסתר המקום מפרסמה בגלוי שנא' תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל:

פרק ז

פסוק יב

ויהי המקריב משמע שאע"פי שאינו מן הדין להקריב ראשון שאינו גדול שבשבטים שראובן ושמעון גדולים ממנו אלא שהוא תחלה כדפירש"י לעיל א"נ לפי שהיה גיסו של אהרן כ"ג ביום הראשון בא' בניסן היה וקרבנו בוא"ו לפי שעתידין לצאת מנחשון ו' צדיקים דוד חנניה מישאל ועזריה ודניאל ומלך המשיח שהוא מתברך בשש ברכות כד"א ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה וכו' קערת כסף א' ל' ומאה משקלה כנגד יובכד שהיתה בת ק"ל שנה כשילדה את משה רבינו מזרק א' כסף שבעים שקל כנגד משה ששקול כנגד שבעים זקנים כף אחת עשרה זהב מלאה קטורת כנגד י' הדברות פר א' כנגד אברהם שנא' ואל הבקר רץ אברהם איל כנגד יצחק שנאמר וירא והנה איל. כבש א' כנגד יעקב שנאמר והכשבים הפריד יעקב שעיר עזים כנגד עשו אמרו מה"ש לפני הקב"ה למה יזכר עשו עם אלו הצדיקים דבל למד צדק אמר להם יזכר בזכות אבותיו הצדיקים אמר להם יזכר אף לחטאת ושעיר עזים זה עשו דכתיב איש שעיר ויהא נושא כל חטאת עונות אבותיו שנא' ונשא השעיר עליו את כל עונותם:

מבין שני הכרובים לפי הפשט כשהיה משה מבחוץ היה נר' לו שבא לו הקול מבין שני הכרובים וכן דרך ארץ כשאדם חוץ לבית וקול יוצא מתוכה אינו מבין מאיזה מקום בא הקול:

פרק ט

פסוק ז

למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה'. וא"ת מה ראו לו' זה ואיך יעלה על לבם שיקריבו הפסח ויעשוהו בטומאה וי"ל דבזה טעו שהיו סבורים כיון דלעיל גבי הפסח כתיב במועדו דרשינן אפי' בטומאה ואינו כן דאפי' טומאה דחויה דוקא בצבור אבל ביחיד

לא וזה שאמר הכתוב איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחוקה לכם ודרשינן איש נדחה ואין צבור נדחין לפי שטומאה דחויה בצבור ויש אומרי' הותרה בצבור לפי וכו':

פרק י

פסוק לה

ויהי בנסוע הארון. פירש"י עשה לו סמניות מלפניו ומאחריו לו' אין זה מקומו ולמה נכתב כאן כדי להפסיק בין פורענות לפורענות וא"ת מה היה הפורענות הא' כי לא מצינו קודם לכן בפרשה הזאת שום פורענות אחרת אלא במתאוננים י"ל כי הפורענות הא' הוא ויסעו מהר ה' כלו' מאחרי ה' כתינוק הבורח מבית הספר כך עשו ישראל אמרו שמא רוצה להרבות לנו תורה אחרת ומצוה אחרת מה עשו חזרו לאחוריהם שמנה מסעות והקב"ה נפרע מהם ומתו מהם הרבה וזהו הפורענו' שכתב מורה צדק להפסיק בין פורענות לפורענות:

פרק יא

פסוק טו

ואם ככה את עושה. פירש"י תשש כחו כנקבה פי' לפי' כאשר הנקבה קצרת רוח ולפעמים מתוך התשות כח אינה יכולה לגמור דיבורה כך אירע למר"עה שהיל"ל אתה ומתוך תשות הכח שהיה בו לא היה יכול לגמור דיבורו לו' אתה:

פסוק כב

הצאן ובקר ישחט להם ושמעתי תיקון לשון על משה חס וחלילה שלא היה מדבר כנגד השכינה אך אמר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם והלא הזהרת לנו שלא לשחוט שחוטי חוץ כדכתיב ואל פתח אהל מועד לא הביאו ונכרתה והיה צריך להביא הדם והאמורים על גבי המזבח לצורך גבוה וא"כ כל צאן ובקר שהיו אוכלים במדבר היה צריך אהרן ובניו הכהנים לעשות צרכי גבוה מזריקה ואילך ולפי' אמר בתמיה הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם איך יספיקו אהרן ובניו לעשות כל הצורך אך אם כל דגי הים יאסף להם ומצא להם בניחותא בהם אין צורך רק אסיפה ולא שום טורח אחר:

פסוק כז

אלדד ומידד. אחי משה היו אלא שכשנתנה תורה ונאספו כל העריות פירשו כלם שנא' וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו ודרשינן על עסקי משפחות וגם עמרם אבי משה פירש מיוכבד דודתו שהיתה אשתו ונשא אשה אחרת והוליד ממנה אלדד ומידד ומצאתי שהובאו קונדריסין אל רב עמרם גאון הגולה מר' הלל שהיה מארץ ישראל אני הלל ראיתי קברי אלדד ומידד אחי אהרן מן האב ולא מן האם ויש אומרי' אלדד ומידד אלידד בן כסלון מידד הוא קמואל בן שפטן ותימא היאך מצי' למימר שהיו אחי משה

והלא מצינו אלידד בן כסלון שהוא ממטה בנימין וקמואל בן שפטן שהוא ממטה אפרים וצ"ל דמאן דאית ליה הא לית ליה הא:

פסוק כח

ויאמר אדוני משה כלאם פירש"י לשון כלם מן העולם שמעתי פשט שאמר יהושע למשה נביאי שקר הם כי ע"ב הם והקב"ה לא אמר אלא ע' איש שנא' ואצלתי מן הרוח אשר עליך ועל זה השיב משה העניו ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם כי על שבעים אמר כי יאצל מרוחי עליהם וזש"ה ויתנבאו ולא יספו ולא פסקו לשון אונקלוס וכן פירשו רז"ל יש מהם מתנבאים במחנה מה היו אומרים פי' רז"ל משה מת ויהושע מכניס לארץ ושמעתי פי' נכבד מנין להם לרז"ל זה י"ל מנוטריקון של מתנבאים משה תנוח נפשו בעדן אז יהושע מכניס זאת היתה נבואה. הר"א ז"ל:

פרק יב

פסוק ג

והאיש משה ענו מכל האדם אשר על פני האדמה חסר יו"ד שמעתי שהיה קשה בעיניו לכתו' על עצמו לשון ענוה ודלג הי"וד להראות לעולם שהיה רע בעיניו לשון ענוה לכותבו א"ל הוא ית' למשה מה כתבת הלא חסרת י"וד א' מכבודך חייך שתכתו' מאד להוסיף כבוד על כבודך ומפיק מדרש זה ממדרש אחר ששמעתי כי נחסרה היו"ד לפי שחסר יו"ד אחר מכבוד מלכות אל עולם ית' כשאמר המן הסלע הזה נוציא לכם מים ותלה הכבוד והיכולת על עצמו ועל אהרן והיה לו לומר יוציא לכם מים והמדרש ידרש וכפטיש יפוצץ סלע:

פסוק יב

אל נא תהי כמת. פירש"י לשון ב' וכהן אחר אין בעולם וז"ש אשר בצאתו מרחם אמו פי' לפי' לא תמצא לה תקנה לעולם כמצורע שיצא מרחם אמו מצורע שאין לו תקנה בהסגר כלל מ"מ:

פסוק יד

ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים פירש"י ק"ו לשכינה י"ד אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון. וא"ת אין זה ק"ו והלא ראוי לשכינה אלף אלפים מאביה ויש לפרש ע"פ שאחז"ל במס' נדה פ' המפלת פירש"י מה שפי' והכי איתא לשם ת"ר ג' שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו אביו מזריע לובן שממנו עצמות וגידים וצפרנים מה שבראש לובן שבעין הרי ה' דברים הבאים מכח האב אמו מזרעת אודם שממנו עור ובשר ושער ושחור שבעין הרי ה' דברים והקב"ה נותן בו רוח נשמה קלסתר פנים ראית העין שמיעת האוזן דבור שפתים הלוך הרגלים דעה ובינה והשכל הרי עשרה דברים כפלים מן האב

ולפי' אמרו ק"ו לשכינה ארבעה עשר ימים ומי שמלא כל הארץ כבודו מוחל כבודו ליריאיו לדרוש מה שדרשו ולכך אמר דיו לבא מן הדין להיות כנדון:

פרק יג

פסוק ב

שלח לך אנשים. משל למלך שהיה לו כרם ומסרו לאריס כשעושה יין טוב אומר המלך הכניסוהו לביתי כך אמר הקב"ה למשה גבי סנהדרין אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגבי מרגלים או' שלח לך ועליהם נאמר שולח דברים ביד כסיל וכי כסילים היו והלא כבר נאמר אנשים ואין אנשים אלא צדיקים כדכתיב במלחמת עמלק בחר לנו אנשים וכן הוא אומר והאיש בימי שאול בא באנשים אלא לפי שהוציאו דבה נקראו כסילים כד"א ומוציא דבה הוא כסיל ואע"פי שגדולים היו באותה שעה וגם ע"פי הקב"ה נשתלחו שנא' וישלח אותם משה ממדבר פארן ע"פ ה' אפי"ה לסוף מ' ימים נהפכו לרעה ועליהם נאמר כי דור תהפוכות המה ולכך נסמכה פ' מרגלים לפ' מרים כדי שיראו זאת הצדקת שלקתה ע"י לה"ר ויסתכלו ולא יוציאה דבה ואעפ"ך לא הבינו ממנה ועליהם הכתוב אומר לא ידעו ולא יבינו בחשיכה וכו' ולכן אמר הקב"ה למשה שלח מרגלים שלא האמינו בהקב"ה שאמר להם אל ארץ טובה ורחבה והם אמרו נשלחה אנשים לפנינו כדכתי' לקמן והקב"ה אמר אם אני מעכב בידם יאמרו שאינה טובה משל למלך שזימן לבנו אשה נאה ובת טובים שאין כמותה בעולם ואו' לו בקשתי לך אשה שאין כמוה בעולם אמר לו הבן איה היא אמר אביו בלבו אם אני מעכב מלראותה יאמר שהיא כעורה אמר לו לך לראותה ותדע שאמת אמרתי לך אבל בשביל שלא האמנת לי לא תראנה בביתיך אלא לבניך אני נותנה:

פסוק טז

ויקרא משה להושע בן נון יהושע מה ראה משה לקרותו יהושע אלא ראה שכלב עתיד ליטול חלקו ושכרו בארץ דכתי' ויבוא עד חברון וכתי' במקום אחר ויתנו לכלב את חברון ויהושע שעתיד ליטול שכר י' שבטים של מרגלים לפיכך הוסיף אות אחת בשמו שעולה עשר שקראה תגר כשנטלה משמה של שרה נפרע לה בכאן וי"א שנחלקה לשתים ה"א של שרה וה"א של אברהם ובפ' אלו נאמרין מסיק שהטעם שהוסיף לו י' משום שא"ל יה יושיעך מעצת מרגלים:

פסוק כג

וישאוהו במוט בשנים ממשמע שנא' וישאוהו במוט איני יודע שהוא בשנים ומה ת"ל בשנים בשני מוטות. א"ר יצחק טורטני וטורטני דטורטני הא כיצד שמנה נטלו אשכול. ול"נ דנפקא ליה משום דהוה מצי למימר וישאוהו בשני מוטות והו"א דלא היו כ"א ד'

לישא אותו א' לכל ראשי המוטות אלא מדכתיב במוט בשנים לומ' דבכל ראשי המוטות שהיו ד' היה להם מוט אחד כזה וזהו טורטני וטורטני דטורטני וי"א שזו היא צורתה לרש"י נמצא לפי פירושו שהיה משוי האשכול תתק"ס סאים כזה לפי השוויית האבנים שהרימו בגלגל איש אבן אחת על שכמו ושקלום רז"ל משקל כל אחד ואחד מ' סאה וגמירי שכל משאוי שנושא אדם על שכמו אינו אלא שליש משאוי במשא שמסייעין אותו להרים:

ה' ארך אפים כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וכותב ארך אפים אמר ליה אף לרשעים בתמיה רשעים יאבדו א"ל חייך שתצטרך לדבר כשחטאו בעגל ובמרגלים נתפלל לפניו בארך אפים א"ל הקב"ה והלא אמרת לצדיקים א"ל משה והלא אמרת כי אף לרשעים:

פרק יד

פסוק כ

ויאמר ה' סלחתי כדבריך ולכן הוקבע אותו היום למחילה ולכפרה לדורות ומקשים היכן מצינו שאמר הקב"ה סלחתי כדבריך במעשה העגל והרי לא מצינו אלא כאן במרגלים וי"ל דהאי קרא אדלעיל קאי וה"ק וכאשר נשאת לעם הזה ואז אמרת סלחתי וכן סלח נא עד עתה ועי"ל כדברך משמע כמו שבקשת ממני שאסלח להם עתה כמו שנשאת להם ביציאת מצרים במעשה העגל וא"כ אמר לשם ג"כ סלחתי:

פסוק כד

ועבדי כלב כשבאו המרגלים אמרו נאמן עלינו כלב מיד עמד על הספסל ושתקו כל ישראל שמצוחין על משה ואמר אם חפץ בנו כך האומות אומרים לנו מעשינו יפים והקב"ה חפץ בנו ואנו אומרים יבוא הבקר לעתיד ותראו במי חפץ וז"ש אמר שומר אתה בקר וגם לילה זה העו"הב שהוא בקר לצדיקים ולילה לרשעים וזהו ושבתם וראיתם אך הבל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות. א"ר חייא בשם ר' לוי כל הבלים וכל כזבים שישראל עושים כל השנה הקב"ה מוחל להם בחדש תשרי שמזל מאזנים עולה בו וביום הכפורים שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם:

פרק טו

פסוק ב

כי תבואו אל ארץ מושבותיכם למה זכה כנען שנקראת א"י על שמו אלא לפי שכששמעו שישראל באין פינה הארץ א"ל הקב"ה אתה פנית הארץ תקרא על שמך ואתן לך ארץ יפה כמעט כמותה ואי זו אפריקה ולכך נסמכה פ' זו לפ' מרגלים לפי שכששמעו ישראל

גזרתו של הקב"ה אמרו אוי לנו כי לעולם לא נכנס לארץ כי לסוף מ' שנה אם הם חוטאים יגזור גזירה אחרת עליהם וא"כ אין לדבר סוף א"ל הקב"ה בודאי לאחר מ' שנה תבואו אל הארץ אמר ר"י בר חנינא למה נסמכה פ' זו של חלה לפ' נסכים שנא' ויין לנסך וכתיב בתריה והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה' פ' חלה למטה ופ' נסכים למעלה וז"שה לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך שהקרבת נסכים ופסוק זה נאמ' לשלמה כשבנה הבית ועשה ז' ימי חנוכה ואח"כ ז' ימי הסוכות ואכלו ביוה"ך והיו מצירין ועצבים יצתה בת קול ואמר לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך:

פסוק לב

ויהיו בני ישראל במדבר ארז"ל אלו שמרו בני ישראל שבת שנייה לא שלטה בהם אומה ולשון וא"ת מנ"ל שהיא היתה שבת שנייה וי"ל מדכתי' ויהיו וימצאו דוימצאו הי"לל אלא מלמד שתכף להווייה שנצטוו במצות שבת מצאו המקושש ואמרו שזה היה צלפחד ומנ"ל דכתיב מקושש עצים ביום השבת וגורעין ב' דביום ומוסיפין על עצים ועולה גימ' צלפ"חד ולמה נסמכה פ' מקושש לפ' ציצית לפי שבשעה שחלל המקושש שבת אמר משה להקב"ה רבש"ע כתו' בתפלין למען תהיה תורת ה' בפיך וצוית שלא לנשאם בשבת ואלו היה נושאם היה נזכר ולא היה בא לידי חלול שבת אמר הקב"ה אני קובע להם מצוה אחרת שע"י יהיו נזכרים מן המצות כמו על ידי תפלין ואיזו זו מצות ציצית שנוהגת אפילו בשבת:

פסוק לח

ועשו להם ציצית וזכרתם את כל מצות ה' פירש"י לפי שח' חוטין וה' קשרים וציצ"ית עולה בגימ' תרי"ג מצות ושמעתי שאע"פ שבציצית חסר י"וד שנייה י"ל דג' ציצית כתיבי והל' משמשת במקום הג' יודין החסרות ועוד שמעתי שיש שעושין חוליות וכריכות עד שעולין כל הכריכות והחוליות והחוטין והקשרים מכל הד' ציציות תרי"ג ושיעור חולייא בפ' התכלת כדי שיכרוך וישנה וישלש ותניא הפוחת לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים והמוסיף לא יוסיף מי"ג כנגד ז' רקיעים וו' אוירים. ואני שמעתי שיהיו הכריכות של כל כנף ג' מתשעה תשעה והאחרונות י"ב כריכות ג' פעמים ט' וא' י"ב הרי כאן ט"ל כמנין ה' א' ועוד שמעתי שיש בכל הכריכו' והחוליות והקשרים והחוטין רמ"ח כמנין איבריו של אדם ודוק ותשכח אם בעל מספר אתה וד' ט"ל קנ"ו וה' קשרים וד' חוליות וח' חוטין הרי כאן כ"ג א"כ תמנה ד' פעמים כ"ג ותמצא החשבון מכוון א"ל הקב"ה לישראל בעוה"ז ע"י יצה"ר אתם פורשים מן המצות אבל לעתיד לבוא אני עוקרו מכם שנא' והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר:

פרק טז

פסוק א

ויקח קרח. פשט וא"ת מה עלה בדעתו של קרח להשתרר על הקהל ולהיות קופץ בראש י"ל שהשגיח קרח והביט כי היה בן יצהר ולשון יצהר שמן פי' והשמן ראש על כל המשקין ותתן טפה א' של שמן באחד מכל המשקין לעולם יעלה למעלה השמן אמ' בלבו קרח מזלי ושמי עולה על גביהן ובשביל כך נכנס בתגר ויהבל אחרי ההבל וינידוהו מתבל:

פסוק ב

אשר נקבו בשמות אע"פ שלא פרסם הכתוב מי הם הקב"ה נתן סימניהם ומתוך המקראות אתה מבין אותם מלה"ד לבן טובים שנמצא גונב כלים מבית המרחץ ולא היה רוצה בעל הגנבה לפרסמו התחיל נותן סימנין א"ל מי גנב כליך א"ל אותו בן טובים שבעל קומה הוא שיניו נאות בעל שער שחור חוטמו נאה משהכירו בסימניו ידעו מי הוא ואף כאן אע"פ שסתמן הכתוב לא פי' בסימן שמותם ידעו מי הם נאמ' כאן נשיאי עדה ונאמ' להלן אלה קריאי העדה:

פסוק כה

ויקם משה וילך. א"ר שמואל בר נחמני מכאן שאין מחזיקים במחלוקת ואמר רב חסדא כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנא' ולא יהיה כקרח וכעדתו ור' אסי אמר ראוי הוא ליצטרע כתיב הכא כאשר דבר ה' ביד משה וכתיב התם והנה ידו מצורעת כשלג וא"ר חסדא כל החולק על רבו כאלו חולק עם השכינה שנא' בהצותם על ה' וא"ר חמא בר חנינא כל העושה מריבה עם רבו כאלו מתרע' עם השכינה שנא' לא עלינו תלונותיכם כי על ה'. דרש רבא מ"ד ואם בריאה יברא ה' אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם בראת גיהנם מוטב ואם לאו יברא ה' למאי אלימא למברייה ממש והא כתיב אין כל חדש תחת השמש אלא לקרובי פתחא:

ובני קרח לא מתו. תנא משם רבינו הקדוש מקום נתבצר להם הוא שהיו תלמידיו של מרע"ה ולא רצו להיות עם אביהם במחלוקת כי הם ידעו כי מר"עה לא היה עושה דבר כ"א על פי ה'. אמר רבה בר בר חנה זימנ' חדא הוה אזילנ' באורחא במדברא א"ל ההוא טייע' אחזי לך בלועי דקרח חזאי תרי בזעי דקא נפיק קוטרא מינייהו שקלי גבבא דעמרא ואטייה במייא ואותביה בריש רומח' עייליה ואחרך ונפל א"ל אצית מה שמעת שמעתי דהוו קאמרי משה אמת ותורתו אמת ואנחנו בדאין א"ל כל תלתין יומין מהדרי להו כבשרא בקלחת ואמרי הכי משה אמת ותורתו אמת ואנחנו בדאין ולעת"ל הקב"ה עתיד להוציאם ועליהם אמרה חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל. נאם הגבר הוקם ע"ל

מאה ברכות בכל יום היו מתים מאה אנשים בא דוד ותקן להם מאה ברכות וכיון שתקנם נעצרה המגפה. על עולה של תורה ועולה של תשובה. שני בני היצהר אלו דוד ואהרן שנמשחו בשמן המשחה שמשיחתם לדורות באהרן כתיב והיתה לו ולזרעו אחריו בדוד כתיב נשיא להם לעולם. כל תשא עון וקח טוב אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע בזמן שבית המקדש קיים היינו מקריבים לפניך קרבן ומתכפר ועכשיו אין בידינו אלא תפלה שהוא טוב:

פרק יט

פסוק ב

מדרש ילמדנו זאת חקת התורה . זש"ה מי יתן טהור מטמא לא א' כגון אברהם מתרח חזקיהו מאחז יאשיהו מאמון מרדכי משמעי ישראל מאו"ה עוה"ב מהעוה"ז מי גזר כן מעשה קול יחידו של עולם יען לא האמנתם בי ולפי' לא תביאו את הקהל הזה משל לשתי נשים שלוקות בב"ד אחת קלקלה וא' אכלה פירות שביעית אמרה להם בבקשה מכם הודיעו לבריות על מה אני לוקה שלא יאמרו אף זו קלקלה היו מכריזים זו קלקלה ולקתה וזו אכלה פירות שביעית אף כן משה אמר הרי גזרת עלי למות במדבר עם הדור הרע הזה שהכעיסו שנאמר כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו וכו' ועכשיו יאמרו הדורות אני שוה להם יכתב להם מה שעשיתי ולפי' כתב יען לא האמנתם בי להקדישני:

פרה אדומה. תמימה תמימה באדמימות שאפי' שתי שערות שחורות או לבנות פוסלות בה אשר אין בה מום כל מום כמו קרבן דהא חטאת קרייה רחמנא:

פסוק ג

ונתתם אותה אל אלעזר הכהן. לפי שהיה סגן ולא באהרן שהיה כ"ג מפני שהיה לו שותפות במעשה העגל:

פסוק כב

וכל אשר יגע בו הטמא יטמא. משמע בין נפש בין בכל דבר ועוד הרי כתיב בפרשה שלמעלה כל הנוגע במת בנפש האדם אשר ימות יטמא שבעת ימים והנפש הנוגעת באותו אשר נגע במת לאחר שיפרד ממנו תטמא עד הערב לבדו איכא מאן דדריש הכי פ' אין מעמידין ושפיר נאה ואיכא דרשות אחרות וכפטיש יפוצץ סלע:

פרק כ

פסוק י

שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים. פירש"י שכעסו משה ואהרן על אשר הכו הסלע והקב"ה אמר להם ודברתם אל הסלע וזש"ה יען לא האמנתם בי להקדישני שהיה קידוש ה' הרבה אלו לא היו עושים מעשה רק דיבור לבד אל הסלע. אכן שמעתי

מפי הרב ר' דן אשכנזי ז"ל פי' ודברתם ר"ל והכיתם וכן ותדבר את כל זרע המלוכה שפי' ותכה וכן צוה לו הקב"ה כמו בפעם א' דחורב ועוד מצינו הכאה שפי' דבור על משיח שיב"ב והכה ארץ בשבט פיו ור"ל בדבור בעלמא אעפ"ך נפרש הפכו ודברתם והכיתם. וא"ת א"כ על מה נענשו י"ל על שאמרו נוציא לכם מים והיה להם לו' יוציא ותלו הכבוד בעצמם כמו שפי' לעיל בפ' בהעלותך גבי והאיש משה עניו מאד וזהו לשון הרב ז"ל איש כמוהו כמרע"ה שהיה רגיל תדיר אצלה בורא ית' והיה זריז ונשכר איך היה טועה בלשון למודים אשר היתה שגורה בפיו אלא ודאי כדפי':

פסוק יד

את כל התלאה אמרו לו אתה ידעת כשאמ' הקב"ה לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך אנחנו נשתעבדנו ואתה בן חורין:

פסוק טו

וירדו אבותינו מצרימה ונשב במצרים. וכל הענין משל לב' אחים שיצא שט"ח על זקנם ופרע אותו א' מהם התחיל לשאול חפץ מאחיו וא"ל אתה ידעת שאותו חוב על שנינו היה ואני פרעתיו ולא אחזיק אותו חפץ:

וירדו אבותינו מצרימה ומה טיבן של אבות כאן שנאמר וירעו לנו המצריים ולאבותינו ללמדך שכל זמן שישראל בצרה אף הם בצרה:

פרק כא

פסוק ח

ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף. ואחר כתיב ויעש משה נחש נחושת וא"ת ולמה שינה לשון הקב"ה וי"ל הקב"ה שלח בעם שתי מכות בנשיכות שרפים ונחשים כדכתיב וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו לכך אמר הבורא ית' המקנא לכבוד יראיו בקנאו את קנאתם עשה לך שרף פי' לך בשבילך כמו אמרי לי בשבילי כלו' בשביל שדברו בך שלא כראוי ויכירו כי חסתי על כבודך כי שלחתי בהם מכת נשיכת שרף וישמעו ויראו ולא יזידון לדבר בך עוד. ועל דיבור וביום פקדי ופקדתי עליהם מכה עד שיזכרו זאת מעונם וימקו מעונם ע"כ המנהיג הנאמן הרגיש והשגיח ומחל על כבודו לישראל ועשה נחש נחושת להזכיר כי מעלו באביהם שבשמים:

פסוק ט

והביט אל נחש הנחושת וחי. אחז"ל וכי נחש ממית ומחיה אלא כדי שיהיו מסתכלים למעלה ומשעבדים לבם לאביהם שבשמים והיו מתרפאים. שע"ך:

פסוק טז

ומשם בארה. וכי משם היתה והלא מתחלת מ' שנה היה להם אלא שירדה לפרסם להם את הנסים והיו ישראל עומדים על הנחלים ואומרים לה עלי באר ענו לה ואמרו שירה עליו שנא' אז ישיר ישראל ומפני מה לא נזכר משה שם מפני שנענש על המים ואין אדם מקלס לאספליטור שלו ולמה לא נזכר שמו של הקב"ה לפי שלא נזכר שמו של משה:

פסוק יח

באר חפרוה שרים. וכי חפירה היתה שם אלא שניתנה בזכות אבות שנקראו שרים שנא' פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר וכו' אברהם עבדו:

וממדבר מתנה. למה נתנה תורה במדבר שאלו ניתנה להם בארץ היה כל שבט רוצה שיתנה בחלקו ואו' אני קודם בה לפי' נתן מתנה במדבר שיהיו הכל שוים בה. ד"א כשם שהמדבר לא נזרע ולא נעבד כך המקבל עליו עול תורה פורקין ממנו עול מלכות ועול ד"א וכשם שהמדבר מעלה ארנון כך בני תורה בני חורין:

פסוק לד

אל תירא אותו. שלא עמד גבור קשה ממנו שנא' כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים וא"ל הקב"ה אל תירא אותו אתה בידך תהרגנו:

פסוק לה

ויכו אותו ואת בניו ואת כל עמו. בנו כתיב חסר יו"ד שהיה לו בן קשה ממנו אמר הקב"ה למשה בעו"הז מכלים את האומות קימעא קימעא אבל לעת"ל אני מבערן מן העולם בבת אחת שנאמר ויהיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים וכו':

פרק כב

פסוק ו

ועתה לכה ארה לי את העם הזה. וא"ת למה אמר לי קבה לי ארה לי וכי לא היה מספיק שיאמר ארה את העם הזה או קבה. וי"ל דה"ק בלק יודע אני בעצמי שהקללה תחול עלי שהרי כבר הבטיחם אביהם שבשמים אורריך ארור ואעפ"כ תמות נפשי עם פלשתים תאור את העם ואני עמהם כי כ"כ היו לשכים בעיניו ולכך אמר בכל פעם ופעם:

פסוק כב

ויחר אף אלהים כי הולך הוא. וא"ת מפני מה חרה לו אחר שאמר לו קום לך אתם. ויש לומר חורי האף הגדול הזה בדין היה כי הרשע בלעם כאשר ספר המענה אל עבדי בלק הוא קיצר מהמענה שא"ל השכינה שאלו היה מספר להם מה שאמ' ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה לא היו משגיחים להוליך הרשע הקוסם כי אחרי ששמעו בפעם ראשונה שא"ל האלהים לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא ועתה

הוא מוסיף להזהיר ואך את הדבר ודאי חכמים המה להרע השרים כאלו דאין רצון קמי קב"ה שיקלל רק שלא ילך ולפיכך חרה לו ויתיצב לשטן לו הרמ"בן ז"ל:

פסוק כו

ויוסף מלאך ה' עבור. מדרש תנחומא מה ראה לעמוד בג' מקומות סימני אבות הראהו כדפירש"י ז"ל וצריך פי' לפי' בראשונה עמד במקום שיש ריוח מכאן ומכאן ותט האתון מן הדרך בשנייה לא זזה רק בצד א' בשלישית אין דרך לנטות ימין ושמאל ומה היו הסימנים הללו אלו בקש לקלל בניו של אברהם היה מוצא מכאן ומכאן בני ישמעאל ובני קטורה. אם בקש לקלל בני יצחק היה צד א' בני עשו ובקש לקלל בני יעקב לא מצא בהם פסולת ליגע בהם ולפי' כתב בג' במקום צר זה יעקב שנא' ויירא יעקב מאד ויצר לו וזהו סימני אבות:

פסוק לג

גם אותך הרגתי. פירש"י הרי זה מקרא מסורס והוא כמו הרגתי אותך פי' לפי' גם אותך הרגתי היה משמע שגם בא לרבות הריגה אחרת ומי היה באותו מעמד ליהרג האתון לבד וא"א לומר כך שהרי אמר ואותה החייתי לכך המורה דעה אמר מקרא מסורס כמו גם הרגתי אותך כלומר עם הצער שעשיתי לך עם העכבה שעכבתיך בדרך הייתי הורגך ועתה ניחא דגם לא בא על ההריגה אלא קאי אעכבה כלומר עכבה בדרך והריגה. ועוד פירש"י ז"ל מפני שדברה והוכיחתו ואינו יכול לעמוד בתוכחתה כמו שנא' לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך שלא יאמרו זו ששתקה את בלעם בתוכחתה כשאמרה לו ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא השיב בלעם לא נמצא שהודה לדברי האתון ונסתלק ונבהל להשיב כי חס המקום על כבוד הבריות. בכל יום דכתיב ואל זועם בכל יום כדאי' בפ"ק דע"ז ומקשים כיון דאמרינן כמה זעמו רגע וכמה רגע כמימריה פי' שיעור אשר יוכל האדם להוציא מפיו רגע לבד א"כ איזו קללה היה יכול הרשע לקלל בשעה קטנה והלא אין שהות לומר רק תיבה אחת משלש אותיות. וי"ל אעפ"ך היה יכול להוציא מפיו כלם ונהפכה לברכה ותרועת מל"ך בו פי' מריעות וחברת מלכו של עולם בו:

פסוק מא

ויקח בלק את בלעם ויעלהו במות בעל. ובמקום אחר ויקח בלק את בלעם ראש הפעור מה ראה לעמוד בשלש מקומות ובכל מקום ז' מזבחות ובכל מזבח פר ואיל הוא הקים כ"א מזבחות ומ"ב פרים ואלים. שמעתי כי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה שבזכות מ"ב פרים ואלים נגזרה גזירה שימותו מ"ב אנשים מישראל והמנהיג הנאמן בקש רחמים שלא ימותו בימיו ומסרו בקבלה לפנחס ופנחס לעלי ועלי לשמואל ושמואל לדוד ודוד לאליהו דור אחר דור ואליהו לאלישע הנביא ופעם א' הלך אלישע ליריחו וא"ל אנשי

העיר הנה נא מושב הארץ טוב והמים רעים והארץ משכלת. ויאמר אלישע תנו צלוחית של מים ושל מלח וישליכם אל המים וימתקו נס בתוך נס כמו מי מרה ויהיו שם אנשים שלא היה פרנסתם אלא שמביאים מים ממקום אחר שהם מתוקים. ובשעה שהמתיק אלישע המים הלכו אחריו ואמרו עלה קרח עלה קרח שהקרחת עלינו את המקום מיד ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה'. ואמרינן בגמרא מאי ויראם ראה שלא היה בהם לחלוחית של מצוה ושנתעברה מהם אמם ביום הכפורי' אמר עד מתי תהיה הגזירה הזאת תלויה ועומדת תתקיים באלו מיד בקש רחמים ונתקיימה בהם מיד ותצאן שתים דובים מן היער ויהרגום:

פרק כד

פסוק יד

לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך. פ' חלק מקשין אשר יעשה עמך לעם הזה מיבעי ליה שהרי עצה רעה היה יועץ אל בלק היאך יכשילו עמו את עם אחר על ענין הזמה כי הושיב זקנה ונערה יפה בחנות הנערה מבפנים והזקנה לפתח האהל ומוכרת כלי פשתן נחמדים ויקרים הזקנה הארורה היתה מעלה בדמים יקרים לכלי פשתן. וכאשר היתה הנערה שומעת סוררת וממארת את קול הישראלי וצרצור יין עמוני מונח אצלה שעדיין לא נאסר יין עמוני והיתה באה מקושטת ובשפתי חלקות מדברת עמו משיוויי המקח וקוראה לו ובא אליה ומחבקת ומנשקת אותו ונצבה לימינו וא"ל למה אנו אוהביכם ואתם שונאים אותנו הלא כולנו בני איש א' בני תרח אבי אברהם ואבי נחור ומוציאה מחיקה דמות פעור ובטרם תהיה חפצה לעשות שאלתו שהיה טועה בה היה אוכל מזבחה ומודה לעבודה זרה ארורה ובסוף בעונותינו נכשלו ישראל ונפל ממנו רב וזו היא העצה רעה אשר יעץ השונא אוהב זמה על שונאי ישראל:

מדרש ילמדנו:

הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט לא הניח הקב"ה פתחון פה לאו"ה לעת"ל לו' שאתה ריחקתנו ולא נתת לנו תורה ונביאים כמו שנתת לישראל מה עשה הקב"ה כמו שהעמיד מלכים חכמים ונבונים לישראל כך העמיד לאו"ה העמיד שלמה מלך על כל הארץ כן עשה לנבוכדנצר שכתוב בו וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו. זה בנה בהמ"ק ואמר כמה רננות ותחנונים וזה החריבו וחירף וגידף ואמר אעלה על במותי עב אדמה לעליון. נתן לדוד עושר ולקח הבית לשמו. ונתן להמן עושר ורצה אומה שלימה לטבוח כיוצא בו העמיד משה לישראל שהיה מנהיג עמו והיה מדבר עמו כל זמן שירצה והעמיד

בלעם לאומות העולם. ובא וראה מה בין ישראל ונביאים שלהם לנביאי או"ה. נביאי ישראל מזהירים את האומות על העבירות ונביאי האומות מעמידין להם וכן עשה בלעם:

פרק כה

פסוק א

וישב ישראל בשיטים. ילמדנו רבינו בזכות כמה דברים נגאלו אבותינו ממצרים בשביל שלא שינו את שמותם ולא שינו את לשונם שנאמר כי פי המדבר אליכם שהיו מספרים בלה"ק ולא גילו מסתורים שלהם שנא' ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב והיה הדבר הזה מופקד אצלם מפי משה י"ב חדשים ולא נפרצו בעריות. לא שינו שמותם ראובן שמעון ירדו ראובן שמעון עלו. ולא נפרצו בעריות שכן כתוב גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום מעין חתום אלו הבתולות תדע לך שהרי אחת היתה ופרסמה הכתוב ויצא בן אשה ישראלית וכל אותם ארבעים שנה שהיו במדבר לא סרחו בערוה עד שבאו לשטים שנאמר וישב ישראל בשטים שטים שעשו שטות שנאמר נואף אשה חסר לב. ויחל העם יש מעינות שמגדלים בחורים ויש גבורים ויש חלשים ויש נאים ויש מכוערים ויש צנועים ויש שטופים בזנות ומעין שטים של זנות היה והוא היה משקה סדום אשר אמרו הוצא האנשים אשר באו אליך הלילה הוציאם אלינו ונדעה אותם ולפי שנתקללו באותו מעין עתיד הקב"ה ליבשו שנא' ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השיטים. מימי אברהם לא נפרץ א' מהם בזנות שנא' ויחל העם לזנות. ויחל העם כל מקום שנא' העם לשון גנאי הוא וכל מקום שנא' ישראל לשון שבח הוא. ויהי העם כמתאוננים. וידבר העם באלהים ובמשה מה אעשה לעם הזה. וירא משה את העם כי פרוע הוא:

פסוק ז

וירא פנחס בן אלעזר. וכולם לא ראו והלא לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל אלא ראה מעשה ונזכר הלכה שהבא על ארמית קנאים פוגעים בו א"ל משה קריינא דאגרתא איהו להוי פרוונקא מיד ויקם מתוך העדה מהיכן עמד אלא שהיו נושאים ונותנים בדבר אם הוא חייב מיתה אם לא עמד מתוך העדה ונתנדב ויקח רומח בידו נטל שוט של ברזל בידו והניחו בחיקו והתחיל מסתמך על העץ במקל שנתייירא מבני שבטו שהקיפו אצלו א"ל למה באת א"ל אף אני לעשות צרכי הניחוהו ונכנס שאלמלא כן לא הניחוהו:

פסוק ח

ויבא אחר איש ישראל. דקר שניהם זה על זה לתוך טומאת שניהם שלא יהיו ישראל אומרי' לא היתה שם טומאה בא וראה כמה נסים נעשו שם נתן כח בזרועו לסובלן וכח ברומח לעמוד בהם וגדלה הפתח שיצאו משם שניהם תלויים לעין כל כשיצאו עמדו

בני שבטו לפגוע בו ירד המלאך ונגף לפניו כאשר ראה פינחס שמבקש לכלותן חבטן בקרקע ועמד והתפלל שנא' ויעמוד פנחס ויפלל שהיה עושה דין שאין ויפלל אלא דין שנא' ונתן בפלילים:

פסוק ט

ויהיו המתים במגפה. משל לזאב שנפל על הצאן אמר בעל הצאן לרועה מנה אותן לדעת כמה חסרו להודיעך כמה רע עושה הזנות שזה יחידי היה ונפלו ע"י כ"ד אלף אמר הקב"ה בעוה"ז ע"י יצ"הר הייתם נמנים אבל לעת"ל אמר והיה מספר בני ישראל כחול הים וכו' והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי:

פסוק יא

פינחס בן אלעזר. מקשים העולם איך טימא עצמו פינחס בהריגת זמרי וי"ל שלא נתכהן פנחס עד שהרג לזמרי ומשם ואילך הוקם לכהן. אבל קשה והרי אביו כהן ולכל הפחות כהן הדיוט הוא והוא מוזהר על טומאת מת וי"ל שעדיין כשהסיר ידיו מעליהן היה גוסס ומפרכס ולא היה מטמא לא הוא ולא האשה:

פסוק יב

לכן אמור לבני ישראל. שעדיין הוא קיים וכד"א בריתי היתה אתו החיים:

פסוק יג

והיתה לו ולזרעו וכו' ויכפר על בני ישראל וכי קרבן הקריב שנא' בו כפרה אלא ללמדך שכל השופך דמן של רשעים כאלו הקריב קרבן:

פרק כח

פסוק ב

צו את בני ישראל. זש"ה שדי לא מצאנוהו שגיא כח וכתוב א' או' הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה. כיצד יתקיימו ב' מקראות הללו אלא כשהוא נותן לישראל נותן להם כפי כחו וכשהוא מבקש מהם אינו מבקש מהם אלא כפי כחם ראה מה כתיב את המשכן תעשה עשר יריעות ולפי' כתי' שדי לא מצאנוהו שגיא כח. וכשהוא נותן להם כפי כחו שעתיד הקב"ה לעשות לכל צדיק וצדיק חופה שנא' וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם וכו' כי על כל כבוד חופה:

פסוק ט

וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים. יש תימא מפני מה קרבן שבת מועט מכל הקרבנות והלא שבת חביבה עליו יותר מכל המועדים וי"ל דרצה הקב"ה שלא להטריח את בניו להקריב אלא שנים לפי שכל מעשה שבת ועונשיה ואזהרותיה ותענוגיה כפולים הם שבת שבתון מחלליה מות יומת זכור ושמור לחם משנה וקראת לשבת עונג ולקדוש

ה' מכובד לפיכך הקרבן שנים. וא"ת מפני מה לא תיקן משה ועזרא לקרות בתורה בקרבן שבת כמו שתיקנו במועדים ובר"ח וא"ת מפני שאין בו עשרה פסוקים והלא בר"ח חוזרים הפסוקים דואמרת כדי להשלים החשבון וג"כ היה לנו לעשות בקריאת קרבן שבת ולהוסיף על הפרשה מלמעלה או מלמטה. וי"ל דיש אסמכתא בהמועדות אחרים בקריאתם דכתיב אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם במועדם פי' לשון קריאה ממש קריאת התורה ואפי' ר"ח קרוי מועד שנאמר קרא עלי מועד לשבור בחורי ודרשו רבותינו תמוז דההיא שתא מלויי מליוה כדי שאירע אותו הלילה שבכו המרגלים בליל ט' באב שהשלימו מ' יום:

גבי קרבנות סוכות. יש סי' לדעת באיזה מהם כתי' שעיר עזים והסי' אב"ד עזים פי' ביום הראשון ושעיר עזים א' לחטאת וכן בב' ובד' וזה הכלל ימים ופרים לעולם שוים ופרים י"ג ביום שני פרים י"ב הרי ימים ופרים י"ד וכן כולם ודוק ותשכח:

ביום העצרת אמרו רבותינו שהוא רגל בפ"ע וחלוק משאר הימים לענין פז"ר קש"ב פי' פייס בפ"ע זמן בפ"ע שצריך לברך שהחיינו רגל בפני עצמו לגבי אבל ערב סוכות וסוכות עולין לו לי"ד יום וש"ע לז' הרי כ"א יום ואחר הרגל מונה ז' הרי שלשים יום קרבן בפ"ע שהוא חלוק משאר הימים. שיר בפ"ע ללויים לענין המזמורים. ברכה בפ"ע שצריך להזכיר בבה"מז את יום שמיני חג עצרת הזה כמו שמזכירין כל הרגלים אחרים. השע"ך:

מדרש ילמדנו רבינו הרואה בני אדם משונים כיצד הוא מברך כך שנו רבותינו הרואה את הכושי ואת הקפח ואת הבוהקנין ואת הבוסי או' ברוך משנה הבריות והרואה בריות טובות אומר ברוך שככה לו בעולמו כשם שאין פרצופותיהן דומות זו לזו כך אין דעתם שוה אלא כל א' וא' יש לו דעת בפ"ע תדע לך שהרי משה בקש מהקב"ה בשעת מיתה ואמר לפניו רב"שע גלוי וידוע לפניך דעתם של כל א' וא' מהם ואין דעת שאר בניך דומה זה לזה ובשעה שאני מסתלק מהם בבקשה ממך אם בקשת למנות עליהם מנהיג מנה עליהם אדם שיהא סובל כל א' וא' כפי דעתו מנין ממה שקראו בענין יפקוד ה' אלהי הרוחות. זהו שאמר הכתוב האותיות שאלוני על בני ועל פועל ידי תצוני מלה"ד למלך שנשא אשה והיה לו שושבין כל זמן שהמלך כועס על אשתו היה השושבין מפייס על אשתו בא שושבין למות התחיל מבקש מן המלך א"ל בבקשה ממך תן דעתך על אשתך א"ל המלך עד שאתה מצוני על אשתי צוה את אשתי עלי שתהיה זהירה בכבודי כביכול כך אמר לו הקב"ה עד שאתה מצוני עליהם צוה אותם עלי שיהיו זהירין בכבודי מה כתיב למטה צו את בני ישראל ואמרת אליהם:

פרק ל

פסוק ב

ראשי המטות. שאלו לרשב"ם ז"ל היכן נצטוה משה פ' נדרים דהא לא מצינו שצוה לו הקב"ה והשיב להם ז"ל בפ' שלמעלה שהיא פ' פנחס כתיב אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם ונדבותיכם נדריכם הכל משמע מן הקרבנות שנדר האיש או האשה הם ביטוי שפתים ככל היוצא מפיכם תעשו וכן מוכח שכתו' לעולותיכם ולמנחותיכם ולזבחי שלמיכם מה היה צריך לכתוב עוד זבחיכם מנחותיכם כיון שאמר נדריכם ונדבותיכם אלא ודאי כדפירשתי:

פרק לא

פסוק ח

ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב. שמעתי שאותו חרב הוא אשר נעץ יעקב אבינו בגל אצל המצבה שעשו ביניהם הוא ולבן הארמי אמרו מי שיעבור את הברית הזאת איש על רעהו ידקר בחרב ויסקל באבני הגל וזש"ה ותלחץ רגל בלעם אל הקיר כלומר אל האבנים. ועובר הברית אז התחיל ליסקל באבנים ולסוף נהרג בחרב דכתיב ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב הידועה והמבוררת וז"ש הכתו' יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ואמרי' בלעם הוא לבן ואולי נאמר כי היה ממשפחתו ונכון:

פסוק יז

וכל אשה יודעת איש למשכב זכר הרוגו. למה חזר ואמר להפסיק הענין דברי רי"ש שאם אני קורא בה הרגו כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש וכל הטף בנשים החיו לכם וכל אשה יודעת איש איני יודע אם להרוג אם להחיות לכך נאמ' הרוגו בסוף הפסוק עכ"ל רש"י ז"ל. אבל קשה לשתוק קרא מהרגו ראשון ולכתוב ועתה כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש למשכב זכר הרגו ועוד קשה לשתוק מכל הטף בנשים ואנא ידענא מדכתיב להרוג טף זכרים הא טף נשים החיו. וי"ל קושיא א' שהקשה לשתוק מהרגו ראשון בא להראות לנו עיקר מצות טף מהזכרים ואפי' הטף שלא הגיעו לעונת עונשים בעונות אבותם ימקו וכן משמע מדקאמר להחיות טף בנקבות עשה עיקר הריגת זכר מצוה ראשונה והרוגו דבסוף הפסוק ואמר אבל אשה יודעת איש. והקו' ב' שהקשה לשתוק מכל אשה יודעת איש ויאמר וכל הטף החיו משמע הא אשה יודעת הרוגו י"ל דאין עונשין מן הדין לא עונש ולא מיתה ולא מלקות אם אינה כתובה בהדייא וקושיא ג' לשתוק מהרגו כל זכר אצטריך דאלו היה שותק ממנו הייתי סבור למילף ממנו טף טף בג"ש טף זכר מטף נשים להחיותם והייתי מיקל. עליהם כיון שעדיין לא באו לכלל עונשין. קושיא ד' לשתוק מכל הטף בנשים אצטריך דאל"כ הייתי יליף בג"ש טף נשים

מטף זכר ליהרג ואין זה עונשין מן הדין כיון שהיא ג"ש דאין אדם ג"ש מעצמו אלא אם כן קבלה מרבותיו ורבותיו מרבותיהם עד הלכה למשה מסיני ושמא לומדה הלכה אצטריכו:

פסוק כג

כל דבר אשר יבא באש תעבירו. יש להקשות למה הצריכ' התורה הזאה וטבילה והגעלה במלחמ' מדין יותר ממלחמת סיחון ועוג. י"מ לפי שמלחמת סיחון ועוג היתה בשדות וביערות ולא שללו בביזה הכלים של תשמיש ומ"מ קשה דהא הם מעצמם היו הגויים מטמאים במגע ובמשא דאפי' למ"ד דאינם מטמאין באהל משום דישראל קרויים אדם ואין הגויים קרויים אדם שנאמר ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם וגבי טומאת אהל כתיב אדם כי ימות באהל מ"מ במגע ובמשא הם מטמאים למה לא הוצרכו הזאה וטבילה. י"ל דמלחמת סיחון ועוג היתה כאחת ממלחמות א"י שהותר לישראל דבר טומאה ואפי' קדלי דחזירי כמו שדרז"ל ובתים מלאים כל טוב א"ר אבא בר כהנא ואפי' קדלי דחזירי ומדלא הוזהרו מכל מאכל טמא ומבישולי גוים כך לא הוזהרו מטומאה שלהם וכן משמע מתוך פירש"י גבי אחרי הכותו את סיחון בפ' אלה הדברים דפי' לפיכך המתין עד שתפול ארץ סיחון ועוג לפניהם והורישם את הארץ ואח"כ הוכיחן אבל במלחמת מדין עדיין לא נכנסו בארץ ולא הותרה בהם שום טומאה:

פרק לב

פסוק מב

ויקרא לה נובח בשמו. פירש"י בשם ר' משה הדרשן לפי שהוא כמו לא שלא נתקיים לה שם זה ותימא דמה נדרוש בלה הדומים לזה לבנות לה ולא בנה. ויאמר לה בועז. י"מ שאמר לה ע"י שליח ולא הוא בעצמו. אך ראיתי בפי' הרב ר"מ הדרשן ז"ל שלפי' רפייא אות הה"א שפי' לא שרות אמרה ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך ויאמר לא כשאת אומרת שתהיה שפחתי אלא גבירה תהיה כאשה כבודה משכלת. וניחא דפי' הוי לא כמו האחרים:

פרק לג

פסוק א

ואלה מסעי. נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן נחי"ת לשון נוטריקון ר"א או' נסים עשית להם חיים נתת להם. ים סוף קרעת להם. תורה נתת להם. ר' יהושע אומר נפלאות עשית להם. חירות נתת להם. ידך הושע להם. תלוי ראש נתת להם ביד משה ואהרן. כצאן מה הוא כצאן מה צאן אין מכניסין אותו לצל קורה אף ישראל כשהיו במדבר לא נכנסו לצל

קורה מ' שנה. מה הצאן אין כונסין לה אוצרות אלא רועה במדבר כך היו יש' מ' שנה במדבר וניזונין בלא אוצרות ומה הצאן כל מקום שהרועה מנהיגה היא נמשכת אחריו כך ישראל כל מקום שהיו משה ואהרן מסיעין אותם נוסעין לאחריהם לקיים מה שנא' נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן:

פרק לד

פסוק ב

צו את בני ישראל כי אתם באים אל הארץ כנען. ילמדנו רבינו עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון. כך שנו רבותינו עד שלא נכנסו לארץ היו מברכין ברכה א' הזן את הכל ומשנכנסו היו מברכין על הארץ. משחרבה ירושלם הוסיפו בונה ירושלים ומשנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה ואין לך חביב מכולם יותר מברכת הארץ והמזון שכך ארז"ל כל מי שלא הזכיר בברכת המזון ארץ וכו' ארץ חמדה ברית תורה וחיים ומזון לא י"ח אמר הקב"ה חביבה עלי א"י יותר מהכל למה שאני הוא שתרתי אותה וכה"א ביום ההוא נשאתי להוציאם מארץ מצרים אל ארץ אשר תרתי להם זבת חלב ודבש אתה מוצא כשהרג יהושע אותם מלכים א"ר ינאי הכהן ס"ב מלכים היו ל"א מלכים ביריחו ול"א בימי סיסרא כשבא להלחם ביש' נהרגו אף הם עמו למה שהיו מתאוים מים מיש' ובקשו מסיסרא ואמרו בבקשה ממך נבוא עמך למלחמה כל מלך שהיה מבקש לילך את המלחמה היה משלח ושוכר מלכים שיעזרו אותו א"ל לסיסרא אין אנו מבקשין ממך כלום אלא נבא עמך בחנם שאנו מתאוים למלחמה של אותה העיר שנא' באו מלכים נלחמו להודיעך שאין חביבה מא"י א"ל הקב"ה למשה הארץ הזאת חביבה עלי שנאמר ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה עיני ה' אלהיך בה וישראל חביבין עלי שנא' כי מאהבת ה' אתכם אמר הקב"ה אני מכניס בני שחביבין עלי לארץ שחביבה עלי מנין ממה שקראו בענין כי אתם באים אל ארץ כנען אמר הקב"ה בעוה"ז ע"י עונות גלו ישראל משערי הארץ אבל לעת"ל אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך וכתי' ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה:

דברים

פרק א

פסוק א

אלה הדברים אשר דבר משה. זש"ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון מוכיח זה משה שהוכיח יש'. אחרי אחר שהוכיחן הקב"ה ומפני שהוכיחן חן ימצא שנא' במשה וגם מצאתי חן בעיניך. ממחליק לשון זה בלעם שדבר להם חלקלקות ואמר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל משל דמשה ובלעם למה"ד לבן מלך שיש לו ב' שרים א' אוהבו וא' שונאו האוהב אומר לו בני הזהר שלא תעשה עבירה שאביך מלך ודיין ואם ישמע שתעבור לא יחוס עליך אלא יהרגך והשונא אומר לו עשה כל תאות נפשך כי אביך מלך ואינך ירא משום דבר כך משה רבינו האוהב אמר לישראל השמרו לכם וכו' אבל בלעם השונא אמר מה טובו אהליך יעקב עשו כל תאות לבכם כי לאומות יעשה מה שגזר עליהם שנא' לא איש אל ויכזב אבל בכם שאתם בניו ההוא אמר ולא יעשה ועליהם אמר שהע"ה נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא וגם על משה נאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב עליו לא נאמר אלא עליהם על המוכיח ועל המתוכח ולכך הוכיח משה לדורו ובשביל שקבלו ממנו נטלו זכות ברכות שנא' יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים:

פסוק ב

אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר. כלומר אין מחורב עד קדש ברנע רק מהלך י"א ימים אם היו הולכים דרך הישר דרך הר שעיר אך ארכו וסיבבו אותו כדכתיב ונסב את הר שעיר ימים רבים:

פסוק ג

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש בא' לחדש. והיינו באחד לחדש שבט דזהו ל"ז ימים קודם מיתתו שהרי בז' באדר מת משה:

פסוק כא

ראה נתן ה' אלהינו לפנינו את הארץ. במה שעברת במקום נחש שרף ועקרב ולא הזיקו יכול אתה לראות שרוצה ליתן לך את הארץ:

ותרגנו באהליכם ותאמרו קרי ביה תר גנו תרתם גנות הארץ שקראה הקב"ה אבן טובה מלה"ד למלך שיש לו אוהב ובירר מנה יפה ליתן לו ועמד אחר ואמר לאוהבו שהיא רעה נמצא כאו' למלך לא כבדת אוהבך יפה:

פסוק לז

בגללכם. לפי שאתם מקטני אמנה כי כשאמרנו המן הסלע הזה נוציא לכם מים חשבתם שלא יצאו ומקרה היה מפעם ראשונה שיצאו והיה לי לפרש יוציא לכם הקב"ה ולכך כעס עלי וזהו בגללכם:

פסוק מא

ותהינו לעלות ההרה. שהיו אומרים מטפה נתמלא הין וה"פ בשביל דבר מועט נתמלא סאתינו כלומ' בשביל דבר מועט כעס ה' עלינו. כתוב א' או' ותזידו וכתוב א' אומר ותהינו כלומר שהזידו על חניותיו של מקום:

פסוק מד

כאשר תעשינה הדבורים פי' שעוקצין מכאן ומכאן ואינם ממיתין כך ויכום ויכתום שרדפו אחריהם בהכה ופצוע אבל לא הרגום כדי שלא יגדילו פיהם עליהם ונמצא ש"ש מתחלל ותמצא שלא מנה שם הנופלים במלחמה כדרך שמנה בשאר מלחמות:

פרק ב

פסוק ג

רב לכם סוב את ההר הזה. בלשון שדבר עשו ליעקב שאמר יש לי רב אחי יהי לך וכו' נשתלם לו שכרו. ד"א הרבה מכבד עשו את הוריו דאמר ר"ש בא וראה כמה היה עשו מכבד אביו שהיה לעשו כלים שהיה לובש בחוץ וכאשר היה משרת את אביו פושטם ולובש בגדים נאים שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות ולכך נאמר אל תתגרו בם עד מדרך כף רגל ר' מאיר או' עד שיעמדו רגליו של הקב"ה על הר הזתים ר"ש בר נחמני או' עד שיבוא אותו שכתוב בו דרך כוכב מיעקב דהיינו מלך המשיח אז ועלו מושיעים בהר ציון וכו' את הר עשו:

פסוק ט

אל תצר את מואב. על שלש אומות הללו שעיר עמון ומואב הוצרך הכתוב להזהיר את ישראל שהיו סבורין שהוא אותו חוי שנתן להם הקב"ה בירושה ולכך כתיב ובשעיר ישבו החורים לפנים כלו' אין עיקר שמם חוי ואינם מן העוים והא דקרו להו חוי הוי כדאמרו רבותינו שהיו מריחים את הארץ כחוייא ולקמן מפרש החוי שנתן הקב"ה לישראל וכן מעמון ומואב היו סבורים שהיא ארץ רפאים ואינו כן כי אם המואבים קראו להם אימים על שאימתן מוטלת על הבריות ואין לכם דין בארצם ובעמון כתי' ארץ רפאים תחשב גם היא כלו' אף היא סבורין בני אדם שהיא ארץ רפאים ואינו כן כי אם העמונים יקראו להם זמזומים על שם שהיו בעלי מחשבות ותחבולות וכל אלו עם רם וגדול ורם כענקים ולפי שבטחו בחכמתם ובגבורתם היו מורדים בהקב"ה והוא השמידם

ומסרן ביד חלשים מהם אבל שאר האומות שלא היה לישראל שום טענה עליהם לא היה צריך להזהירם עליהם:

פסוק כג

והעוים היושבים בחצרים עד עזה. עתה מפרש היכן החוי. העוים כמו החוים עי"ן וחי"ת מתחלפות וה"ק והחוים אם תרצו לידע היכן הם בחצרים הם יושבים כי לא חשו לישב בערי החומה לפי שהם גבורים וארץ רפאים היא ממלכת עוג כדכתי' ההוא יקרא ארץ רפאים וכתיב בעוג נשאר מיתר הרפאים כלומר ההיא ארץ עוג היא ארץ רפאים היא שנתתי לאברהם אביכם ובואו ורשו אותה אבל ארץ מואב שנטלו מן האימים שהם גדולים כענקים ורפאים יחשבו אינם אותם רפאים שנתתי לאברהם כי המואבים יקראו להם אימים וכן ארץ עמון שלקחו מן הזמזומים לאו אותן רפאים כי העמונים יקראו להם זמזומים ולא נקראו רפאים אלא מפני שרפאים לפנים ישבו בה:

פסוק כו

ממדבר קדמות. מן המקום שהיה מדבר קודם שהוציא להם הקב"ה מים מן הסלע ולכך קראו מדבר קדמות לפי שמקודם היה מדבר ועתה היא למוצאות מים מן הסלע ולכך קראו מדבר קדמות ולפי שרוב ארץ סיחון היא משל עמון ומואב קראו להם לשלום אבל עוג שהיה מחזיק בארץ רפאים לא קראו לו שלום לפי שאין קוראין שלום לעממין. ד"א ממדבר קדמות מקדמותו של עולם למדנו שהיה לו ליהרג ביציאת מצרים מיד ואפ"ה שלח משה ואהרן לקרא להם שלום וא"ל שלח עמי ויעבדוני וגם בשעת מתן תורה היה גלוי לפני הקב"ה שאין בני עשו ובני ישמעאל רוצין לקבל תורה ואפ"ה קראם שנא' הופיע מהר פארן ולכך ואשלח מלאכים אל סיחון דברי שלום לאמר ואמרו רבותינו שתי אגרות שלחו א' של משה לשלום ואחת של מלחמה מאת בני ישראל א"ר לוי לא נחלקו ישראל על משה אבל באגרת א' כתבו שלום מלמעלה ומלחמה מלמטה וזש"ה אני שלום וכי אדבר המה למלחמה לפי' אמר הקב"ה לישראל חייכם שתרשו ארצם בשלום שנא' וענוים יירשו ארץ והתענגו וכו':

פרק ג

פסוק יא

הנה ערשו ערש ברזל. מבצר חזק כדכתיב תשע אמות ארכה וארבע אמות רחבה ערש לשון מבצר כדכתיב ובדמשק ערש. ושנו רבותינו אבא שאול קובר מתים היה ואמר פעם א' רצתי אחר צבי ונכנס לתוך קולית של מת ורצתי אחריו ג' פרסאות צבי לא הגעתי וקולית לא כלתה ושאלתי של מי הוא וא"ל עוג מלך הבשן היתה וכשכבש אדריינוס קיסר א"י היה מתגאה לו' כבשתי אומה כזו א"ל רבן יוחנן בן זכאי אל תתגאה אלמלא

היו עונותינו לא כבשתנו בא וארא שאני אומר אמת נטלו רבן יוחנן והכניסו תוך מערה א' והראה לו האמוריים והיתה שם קולית א' וא"ל זו היא קוליתו של סיחון וא"ל כשהיה לנו זכות נפלו בידינו אבל עכשיו שלטת עלינו. אמרו רבותינו קשה היה סיחון כמגדל חומה והיה יושב על החומה ורגליו מגיעות לארץ וא"ר לוי בא וראה כמה הם קשים שהרי סיחון ועוג אחים היו ואין כל א' וא' קורא לחבירו לסייעו שנא' ויצא סיחון לקראתו וכן כתיב בעוג ויצא עוג מלך הבשן דמשמע כל א' וא' לבדו וא"ר לוי בא וראה כמה היה קשה סיחון ועוג מכל המלכים שהרג יהושע וגם מפרעה וחילו ועליהם אמר דוד שירה כמו על פרעה ועל כל המלכים שנאמר למכה מלכים גדולים כל"ח ויהרוג מלכים אדירים כל"ח לסיחון מלך האמורי כל"ח ולעוג מלך הבשן כל"ח מלמד שהשוום לכולם:

פסוק כג

ואתחנן אל ה'. שמנה שמות נקראת התפלה ואלו הן תפלה תחנה צעקה שועה נפילה פגיעה רנה שיחה ובכולם לא התפלל משה אלא בתחנון למה לפי שבשעה שאמ' הודיעני נא את דרכיך באיזה מדה אתה מתנהג עם עולמך וא"ל הקב"ה וחנותי את אשר אחון כלומר כל מה שאני עושה עם הבריות מתנת חנם אני נותן אמר לפניו באותה מדה תתנהג עמי ותן לי מתנת חנם לעבור את הירדן לכך אמר ואתחנן לשון וחנותי:

פסוק כד

אשר מי אל בשמים ובארץ. אין אל בשמים ובארץ כ"א אתה שיוכל לעשות כמעשיך וכגבורותיך:

פסוק כו

רב לך. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם נדרת שלא אכנס לארץ התר נדרך כמו שהתרתי נדרי שנדרתי ליתרו א"ל הקב"ה למשה רב לך כלו' יש רב עליך שיוכל להתיר נדריך אבל אני אין רב עלי וא"כ אין לי מי שיתיר נדרי. ד"א רב לך אל תוסף דבר אלי רב לך הגיע מלכות של יהושע ואין מלכות נוגעת בחברתה ואפי' כמלא נימא:

פרק ד

פסוק ב

לא תוסיפו ולא תגרעו ממנו. שאם תוסיפו תגרעו וכל המוסיף גורע שאם תעשה ה' ציציות גרעת הד' שהרי לא נעשית המצוה כתקנה וכן פרשיות ה' בתפלין וה' בלולב אבל אם ישבת שמנה ימים בסוכה לא גרעת:

כל האומר ק"ש שיש בה רמ"ח תיבות הקב"ה משמר רמ"ח איברים שבו שנא' שמור מצותי וחיה אמר הקב"ה שמור שלי ואשמור שלך אמר ר"ש בן חלפתא משל לאדם שיש לו כרם ביהודה ודירתו בגלגל ואחר דירתו בגלגל ויש לו כרם ביהודה וכל שנה

ושנה היה הולך כל א' למקום כרמו ומפרנסו לימים פגעו זה בזה אמרו זל"ז למה אנו מטריחים עצמינו פרנס שלי ואפרנס שלך ולפי' צ"ל אל מלך נאמן לא היינו אומרי' אם לא להשלים רמ"ח תיבות וזהו שאמרו במדרש היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעיני לא דבר הכתוב אלא בישראל כשיושבים בבית הכנסת ובבתי מדרשו' וקורים ק"ש הקב"ה שולח מה"ש לשמוע ולהקשיב לישראל שמקלסין להקב"ה בין האומות א"ר יוחנן מלה"ד למלך שכעס על עבדיו ונתנם בבית הסוהר ואעפ"כ לא נמנעו מלקלסו שלח אחרים לשמוע מה הם אומרים הלכו לשם ושמעו שמקלסים למלך ואמרו אילולי אדוננו המלך לא היינו חיים אמר המלך הואיל ומקלסים אותי לא אניחם לעד שם. כן העבדים אלו אנחנו והמלך זה הקב"ה ובעוה"ז כעס עלינו ונתננו ביד אומות העולם לשעבוד ואעפ"כ אין אנו נמנעים מלקלסו ומליחדו בק"ש אמר הקב"ה למלאכים לכו שמעו מה אומרין בני ויורדין ושומעין הקילוס וזהו חברים מקשיבים והקב"ה משיב להם לקולך השמיעני:

פרק ו

פסוק יג

את ה' אלהיך תירא וכו' ובשמו תשבע. כלו' אם תהיו כאותם ג' שקראם הקב"ה יראי ה' אברהם יוסף איוב אברהם עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. ביוסף האלהים אני ירא. באיוב איש תם וישר ירא אלהים אז בשמו תשבע דודאי הוא שלא תשבע על שקר. ד"א ובשמו תשבע אבל שם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך וז"ש מיד לא תלכון אחרי אלהים אחרים:

פסוק כ

כי ישאלך בנך מחר לאמר. זו שאלת בן חכם כדאמרי' בהגדה של פסח כנגד ד' בנים דברה תורה ואע"פ שאו' אתכם דמשמע כמו לכם ולא לו וי"ל כיון שאמ' אשר צוה ה' אלהינו אינו מוציא את עצמו מן הכלל כמו הרשע שאמר מה העבודה הזאת לכם והאי דקאמר אתכם לפי שעדיין לא נולד באותה שעה שצוה הקב"ה אותה המצוה:

פרק ז

פסוק ד

כי יסיר את בנך. אשר תלד לו בתך מאחרי למדנו שבן בתך קרוי בנך אבל בנך הבא מן הגויה אינו קרוי בנך אלא בנה שהרי לא נאמר על בתו לא תקח לבנך כי יסיר פי' היה משמע כי יסיר הנקבה בתו של גוי בנך כלומ' בן בנך אלא ודאי שלא הקפיד עכ"ל רש"י ז"ל והק' ר"ת ז"ל דלזה הפי' לא קאי כי יסיר אמאי דסליק משם דהיינו ובתו לא תקח

לבנך ודוחק לו' דקאי אירשיה דקרא בתך לא תתן לבנו האי פי' כי יסיר את בנך ובתו לא תקח לבנך פי' לפי' שחמיו מבנך יסיר מאחרי ועל בנך גמור הקפידה תורה אבל על בן בנך לא הקפידה מדלא כתיב כי יסירם דמשמע שניהם מדלא כתיב כי יסיר את בנך אבל בן בנך ועל בן בתך:

פסוק י

ומשלם לשונאיו. כלו' לאותם שהם שונאים מיד הוא משלם להם גמול מעשה ידיהם ולא יאחר לשונאיו הוא כפל מלה לכן ושמרת את החוקים. השע"ך:

פסוק יב

והיה עקב תשמעון. פירש"י מצות שאדם דש בעקביו כלו' מצות קלות וזהו שאמר דוד למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני:

פרק ח

פסוק א

למען תחיון. לעו"הב ורביתם בבנים בכסף ובזהב ד"א לימות המשיח ורביתם בקומה. ויענך וירעיבך ויאכילך ויענך בדרכיך כד"א ענה בדרך כחי קצר ימי וירעיבך שלא נתן לך מזון אלא דבר יום ביומו וזהו רעבון כמשחז"ל אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו:

פסוק ב

וזכרת את כל הדרך. אלעיל קאי כלו' אם יאמר לך לבך לחמוד כסף וזהב בטח בהקב"ה וזכור את הדרך אשר הוליכך ולא הוצרכת לכסף וזהב:

פסוק ג

למען הודיעך ולא תשים בטחונך על לחם ומזון כי על כל מוצא פי ה' על כל מצותיו שיצאו מפיו יחיה האדם בעוה"ז ובעו"הב:

פסוק ז

ארץ נחלי מים. ז' פעמים כתיב כאן ארץ כנגד ארץ ז' עממין. שני לוחות כנגד חתן וכלה וכנגד ב' שושבינין וכנגד שמים וארץ וכנגד ב' תורות תורה שבכתב ושבע"פ וכנגד ב' עולמות העה"ז והע"הב וא"ר חנינא לחת כתיב חסר ללמדך שהיו שניהם שוות כאחת. לוחות אבנים כל מי שאינו עושה לחייו קשי' כאבן הזאת לעסוק בתורה אינו זוכה לתורה:

פרק ט

פסוק טז

וארא והנה חטאתם. מה ראה ראה שפרח הכתב מעליהן לכך ואתפוש בשני הלוחו' ואשברם לעיניכם. משל לשומר שהיה מהלך בדרך וחותם המלך בידו בא ליכנס במדינה ועבר בנהר ונפלה החותם בנהר ונמחק הכתב מה עשה קרע הנייר ושבר החותם כך משה עד שהוא יורד מן ההר והלוחות בידו ופרחו הכתבים מעליהם ושברן וא"ר חלבו הלוחות היו ארכן ו' טפחים ורחבן ג' והיה מחזיק הקב"ה בשנים וב' טפחים מונחי' באמצע וגברו ידיו של משה ושברן. ד"א ראה עגל שעשו ושברן משל למלך שקדש אשה נאה ואמר לה לאחר זמן אני שולח ליך כתובה עם השושבין בא השושבין והכתו' בידו מצאה זינתה ראה השושבין הקלקול וקרע הכתו' אמ' מוטב שתידון כפנויה ולא כא"א כך הקב"ה קדש ישראל במ"ת ואמר לשלוח להם התורה ע"י מרע"ה השושבין בא משה והכתו' בידו ראה שקלקלו בעגל שבר הכתובה ואמר מוטב שידונו כפנויה ולא כארוסה. ואשליכם מעל שתי ידי זש"ה עת להשליך אבנים זה לוחות הראשונים ועת כנוס אבנים זה לוחות אחרונים:

פסוק יח

ואתנפל לפני ה' כראשונה. כמו שעשיתי במ' יום הראשונים שהתפללתי לפני הקב"ה על שאמר הרף ממני ואשמידם עד שהתנה עמי שלא ישמידם שנא' וינחם ה' על הרעה אבל לא מחל העון ועכשיו התנפלתי על מחילת העון כי יגורתי מפני האף והחימה וישמע ה' אלי גם בפעם הזאת למחול העון כמו שנשבע בראשונה שלא להשמיד:

פסוק כא

ואכות אותו טחון שלא יהנה אדם ממנו. ובתבערה הם המתאוננים דכתיב ותבער בם אש ה'. ובמסה דכתי' ויקרא שם המקום ההוא מסה. ומריבה ובקברות התאוה שנתאוו לשלו. ומשנאתו אותם. כלומר או שמא לא היה בדעתו ליתן להם הארץ אלא פיתה אותם בדברים עד שהוציאם ממצרים והרגם כי שונא היה אותם כד"א הנה מפתיה והולכתיה המדבר והמיתיה בצמא ובלשון התלמוד יש ווי"ן הרבה שהם במקום או כמו חלץ ועשה מאמר ונתן גט שר"ל או עשה בה מאמר או נתן גט:

פסוק כט

והם עמך ונחלתך לפי שהוציאם הקב"ה מכללו שנא' כי שחת עמך הוצרך לו' לו עמך ונחלתך:

פרק י

פסוק א

בעת ההיא מחל להם הקב"ה ואמר פסול לך ב' לוחות אבנים כראשונים לפי שלא יאמרו הפסדתנו מן הלוחות אשר שברת וזש"ה לכל זמן ועת. זמן היה שישתברו הלוחות ועת היה שיעשו האחרים וזהו פסול לך ד"א שיהא הפסולת שלך ומהיכן פסלם פליגי בה ר' לוי ור' סימון ח"א מתחת כסא הכבוד וח"א מתחת אהלו ברא לו הקב"ה מחצב ומשם חצב לו הקב"ה הלוחות ונתן לו הפסולת ומשם העשיר משה שהיו של סנפירינון וזש"ה ידיו גלילי זהב אלו הלוחות ומה הראשונים בששים רבוא אף ב' בששים רבוא והרי כתי' ואיש לא יעלה עמך אלא העמיד הקב"ה ממשה ס' רבוא שכן כתי' בדברי הימים ובני רחביה רבו למעלה ראש ודרשי' למעלה מששים רבוא:

פסוק ב

ושמתם בארון. שבו היו תמיד מונחים שברי הלוחות ואותו היו מוליכים למלחמה כדתנייא בספרי וארון ברית ה' נוסע לפניהם זה שיוצא עמהם למלחמה והוא היה ארון עץ שעשה משה בעלותו להר סיני ובתחלה שם בו גם לוחות האחרונו' כדכתיב ואשים את הלוחות בארון אשר עשיתי עד שעשה ארון של זהב שעשה בצלאל וכשנעשה נתנו הלוחות האחרונות שנא' ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך ואותו שעשה בצלאל לא היו רגילין להוליך למלחמה כדכתיב במלחמת שילה מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה כי לא היתה כזאת מתמול שלשום שלא הורגלו להוליכו ושם לקו שנשבה הארון ועל אותו ארון אחז"ל כל זמן שארון ושכי' שלא במקומן ישראל אסורים בת"ה והא דכתיב באוריה שאמר הארון וישראל יושבין בסוכות ואני אלך לשכב עם אשתי ומשמע דמחמיר על עצמו היה אבל אחרים מותרים היו בתשמיש היינו בארון של עץ שעשה משה שהיו מוליכין במלחמה ומה שהיה במלחמת יהושע עמהם על פי הדבר היה והא דאמרי' בשלהי פ"ק דב"ב מלמד שהלוחות ושברי לוחות מונחים בארון ומשמע התם דהיינו הארון שעשה בצלאל היינו בבנין הבית שהיה מנוחה עדי עד ובירושלמי בזה פלוגתא י"א ארון א' היה וי"א ב' היו:

פסוק ח

בעת ההיא כשנעשה העגל הבדיל ה' את שבט הלוי לשמשו מפני שלא טעו בעגל וז"ש והכהנים הלויים בני צדוק וכו' וע"כ בחרם הקב"ה בחלקו ולא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו כדי שלא יעסקו בשום דבר כ"א בעבודת האל יתברך וא"ת א"כ במה יתפרנסו ה' הוא נחלתו שצוה ליש' לחרוש ולזרוע בשבילם ולתת להם מעשר דגן ותירוש ועירים לשבת:

פסוק י

ואנכי עמדתי בהר. לקבל לוחות האחרונות ולהרבות בתחנונים למחול העון לגמרי וישמע ה' אלי גם בפעם הזאת ומחל לגמרי ויוה"כ היה כשאמר סלחתי כדברך ולכך הוקבע אותו יום למחילה ולסליחה כי ק"ך יום יש ממתן תורה ועד יום הכפורים כיצד בו' בסיון ניתנה התורה ובז' בו עלה לקבל לוחות ראשונים והיה לו להשהות מ' יום בלא אותו יום לפי שאין לילו עמו והי"ל לירד עד י"ח בתמוז וירד בי"ז ובאותו יום נשתברו הלוחות ולמחר בי"ח עלה והתפלל על מעשה העגל ושהה שם מ' יום שנאמר ואתנפל לפני ה' כראשונה ושלמו בכ"ח באב כיצד י"ב מתמוז מיום העלייה וכ"ח באב היה מ' וירד ולמחר בכ"ט א"ל הקב"ה פסל לך ועלה בכ"ט ואמ' להם לישׂ' למחר ליום ל' מאב שיתחילו מ' יום תקעו שופר כדי שלא יטעו בירידתי כמו בראשונה וזכר לדבר אנו תוקעין בר"ח אלול שהוא יום ל' באב שלעולם אנו עושין ר"ח ב' ימים יום א' מחדש אב שהוא מלא ושהה שם מ' יום שנאמר ואנכי עמדתי בהר מ' יום כימים הראשונים ושלמו ביום הכפורים כיצד יום א' מאב וכ"ט מאלול הרי שלשים וי' מתשרי הרי מ' והוא יוה"כ באותו יום א"ל סלחתי כדבריך ולמחר ירד וי"ז בתמוז שלאותה שנה בה' בשבת היה שהרי לעולם פסח וי"ז בתמוז ביום א' הם והסי' על מצות ומרורים יאכלוהו ובפ' רע"ק מסיק דפסח שיצאו אבותי' ממצרים ה' בשבת היה ונמצא שלוחות הראשונות ירד בה' בשבת בי"ז בתמוז ומדפסח בה' בשבת היה א"כ ר"ה בשבת לסי' דאתב"ש ג"ר וא"כ יוה"כ ביום ב' היה אלמא לוחות האחרונות ירדו ביום ב' ולפי ששתיהן חדא ירדו ביום ב' וחדא ביום ה' נהגו לקרוא בתורה ביום ב' וביום ה' וזהו דרשו ה' בהמצאו שהם ימי קריא' התורה ואז ב"ד יושבין בעיירות שמתוך שבאים לשמוע התורה באים לדין וזהו מתקנת עזרא ואילך שב"ד יושבין בעיירות והרב בכור שור נתן סי' לדבר בצדק תשפוט עמיתך ובשני הימים האלה מזל צדק משמש בשני בתחלת ליל ב' שעה ראשונה ובחמישי בשעה ראשונה מן היום דהא אמרי' במס' שבת כצנ"ש חל"ם ראשי לילות חל"ם כצנ"ש ראשי ימים וסימניך כי היא היתה אם כ"ל ח"י:

פרק יא

פסוק י

לא כארץ מצרים היא. שהיא ארץ מישור שאדם יכול להמשיך לשדותיו מים מן הנהרות כמו שאדם עושה לגן הירק הזרוע על שפת הנהר אלא היא הרים ובקעות ואין אדם יכול להשקות מן הנהרות אלא למטר השמים וכו' תשתה ותמיד אתם צריכים להקב"ה ולכן הזהרו במצותיו כדי שיוריד לכם מטר בעתו ומוכיח במס' תעניות דעבים ממים של

מעלה הם שותים ועוד מסיק א"י שותה מי גשמים ושאר ארצות מי תמצית. א"י הקב"ה משקה אותה ושאר ארצות ע"י שליח שנאמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות:

פסוק יב

ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה. לפקוד יושביה ולדקדק במעשיהם שאינם נידונים אלא לפי רוב מעשיהם ולפי' אם שמוע תשמעו אל מצותי אז ונתתי מטר ארצכם בעתו וכן מסיק פ"ק דר"ה עיני ה' אלהיך בה עתים לטובה ועתים לרעה עתים לטובה כיצד הרי שהיו יש' רשעים גמורים בר"ה ופסקו להם גשמים מועטים ולסוף חזרו בתשו' להוסיף עליהם אי איפשר שכבר נגזרה גזירה אלא הקב"ה מורידן בזמנן ועל הארץ הצריכה להם. עתים לרעה כיצד הרי שהיו ישראל צדיקים גמורים בר"ה ופסקו להם גשמים מרובין ולסוף סרחו לחסר א"א שכבר נגזרה גזירה אלא הקב"ה מורידן שלא בזמנן ועל הארץ שאינה צריכה להם:

מראשית השנה חסר א'. מכאן א"ר יצחק בפ"ק דר"ה כל שנה שרשה בתחלתה מתעשרת בסופה שנא' מראשית השנה מכלל דאית שנה שרשה בתחלתה פי' שהעולם זכאין ונוהגין עצמן בשפלות ובענוה:

פסוק יד

יורה על שם שיורה כחץ. מלקוש בניסן על שם שממלא התבואה בקש שלה. מלקוש פ"א שמל קשיות לבבות של ישראל כשהגשמים נעצרים ועושים תשו' ממעשים רעים וזהו מלקוש קושי לב:

פסוק כא

כימי השמים על הארץ . כמהלך שמים לארץ כן עולין ימי האבות ימי אברהם קע"ה ויצחק ק"פ ויעקב קמ"ז בין הכל חמש מאות ושני שנים וכן מהלך משמים לארץ:

פסוק כו

ראה אנכי. ראה איזה אני אומר לך שתבחר בחר לך אותו שאמ' אנכי ה' אלהיך ד"א ראה אנכי שבחרתי בטובה ולפי' אני משונה מכל שנא' ומשה לא ידע כי קרן עור פניו: **היום ברכה וקללה**. היום בעוה"ז הם ברכה וקללה אבל לימות המשיח הם כלם ברכה ושאל מין א' לר' נתן בר' משולם למה האריך גלות זה עליכם יותר מגלות בבל שעבדו ע"ז ואין לך עון חמור מע"ז והשיב לו בבית א' עשו צלמים ואשרות ודברי הבלים שאינם של קיימא אבל בבית ב' שעשו עצמן ישראל ע"ז שהפכו הנבואות עליהם וקבעום לע"ז ומקובלת לעובדים לקו בגלות ארוך וקבוע. ברכה וקללה א"ר שמואל בר נחמני אם יאמר לך אדם כשבא משה לברך ברך מועט וכשבא לקלל קלל הרבה שהרי בקללות

שבת"כ אתה מוצא ל' פסוקים ובברכות לא תמצא כ"א י"א פסוקים ענה לו באו ברכה וקללה להשוות הברכה לקללה ועוד למי שמביט בהם מוצא הברכות יתירות שהברכות פותחות באל"ף אם בחוקותי תלכו ומסיימות בתי"ו הרי הברכות מאל"ף עד תי"ו אבל הקללות מתחילות בוי"ו ומסיימות בה"א ביד משה ואין בין ה"א לוי"ו כלום שאין מחסורת כלום וא"ר לוי מלה"ד למלך שהיה לו בן והראה לו כל מה שיש לו הכניסו לפלטרין שלו והראה לו תמחוי מלא כל טוב וכל מותר התמחוי מלא חרבות שנונות ושלופות א"ל הבן התמחוי הזה למי א"ל לאותו שיעשה רצוני והחרבות למי שלא יעשה רצוני וימרוד בי ואף על פי שדעתו יותר להטיב לעושי רצונו ואין דעתו להרע לו למורד בו כל החרבות האלו הוא עושה להטיל אימה על המורדים וכן אמר הקב"ה לישראל אם תעשו רצוני אף על פי שכתבתי לכם מעט ברכות דעו שאני מוותר לכם ואם לא תעשו רצוני אני מביא כל הקללות אלא לאיים עליהם נכתבו. ד"א משל למלך שלקח עבד וכתב לו אם תעשה רצוני ותשרתני כראוי אני מאכילך ומשקך ומלבישך כראוי ואם אינך עושה רצוני אתנך בכבלי ברזל ואצוה להרגך נכנס העבד ועשה רצונו והוסיף לו המלך טובה יותר ויותר ממה שכתב חזר וסרח במלך אמר ליה התניתי עמך להורגך איני עושה עמך אלא מחצה כך הקב"ה כל זמן שיעשו ישראל רצונו השפיע להם טובה יותר ויותר על הברכה שכתב להם וכשחטאו בימי ירמיהו אמ' הקב"ה אני התניתי להם להביא עליהם הקללות יודע אני בכם שאין בכם כח לסבול אלא אעשה פשרה וא"ר אבא בר זעירא ז"ש הכתו' עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו שגזר בצע לשון פשרה כמו בצע. בגמרא דסנהדרין אמרו אלמלא לא שפך חמתו על העצים ועל האבנים לא נשתייר מישראל שריד ופליט וא"כ פשר עמם אמר הקב"ה בעו"הז סדרתי לפניכם ברכות וקללות אבל לעוה"ב כל מי שרואה אתכם יברך אתכם שנאמר כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה':

פסוק כז

את הברכה אשר תשמעו והקללה אם לא תשמעו. משל לזקן שיושב על אם הדרך ויש לפניו ב' דרכים הא' תחלתו קוצים וסופו מישור בכולו והא' תחלתו במישור וסופו קוצים ומזהיר את העוברים דרך שם ואומר להם אע"פ שאתם רואים שתחלתו של זה קוצים לכו בו ולא בדרך אחר שסופו מישור וכל מי ששומע לו הולך באותו של קוצים ויגע קימעא ואחר הולך בטוב ובשלום אבל אותם שאין שומעין לו הולכין בדרך שתחלתו מישור ולבסוף קוצים. כך אדם העובר עבירה והלך בשרירות לבו מוצא מעט קורת רוח ודרך ישר בעו"הז לפי שנותיו וכשנופל מת הולך לגהינם שהוא דרך שכולו קוצים ויגיעה

אבל הטורח ועוסק בתורה ובמצות בשביל מעט יגיעה שטורח בעו"הז הוא יורש העולם שכולו מישור ונחת רוח ושמחה:

פרק יב

פסוק כא

וזבחת מבקרך ומצאנך. אמר הקב"ה ישראל אם אין שוחטים אין אוכלים אבל או"ה מה שאין שוחטין אוכלים ואוכלים חיים חייכם שלעוה"ב אתם אוכלים שנשחטין מהבהמות ומה שאין נשחטין מלויתן שנא' בהם א' בא' יגשו ורוח לא יבוא ביניהם:

כאשר צויתיך. ארז"ל שנצטוה משה על הושט ועל הקנה ועל רוב א' בעוף ועל רוב שנים בבהמה וא"י מקרבי"יל דכאשר צויתיך עולה גימ' רוב א' בעוף ורוב ב' בבהמה ד"א נוטרי' כא"שר א' שנים רוב ואוקים המיעוט דאמרן באותו שחיותו מעט דהיינו בעוף הרי א' וב' בבהמה ורוב קאי אתרווייהו:

פסוק כט

כי יכרית ה' אלהיך. לא כמדת הקב"ה מדת ב"ו ב"ו יוצא למלחמה לגיונות שלו יוצאים לפניו אם נצחו הם באים ועושים לו עטרה בנצחונו ואומרי' המלך נצח המלחמה אבל הקב"ה הוא עושה המלחמה ונוצח ונותן העטרה ליש' שנא' למכה מלכים גדולים לסיחון מלך האמורי ולעוג וכתיב משה עבד ה' ובני יש' הכום וכן בימי יהושע כתיב וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים ונתן העטרה לישראל שנא' ואלה מלכי הארץ אשר הכה יהושע וכל בני ישראל:

פרק יג

פסוק ג

ובא האות. תניא א"ר עקיבא ח"ו שאין הקב"ה מעמיד חמה לנביאי השקר אלא כנגד חנניה בן עזור דברו הנביאים שבתחלתו נביא אמת וה"ק כי יקום בקרבך נביא אמת ונתן אליך אות או מופת ובא האות והמופת אשר ידבר עכשיו הוא מתנבא בשם ע"ז ואו' לסמוך על דבריו ראו שאמת אני מדבר שהרי כמה אותות ומופתים עשיתי לעיניכם לא תשמעו בשביל זה אל דברי הנביא ההוא. וא"ת הואיל וסופו לקלקל למה עשאו הקב"ה נביא פן יטעה את בניו לכך כתיב כי מנסה ה' אלהיכם אתכם וכ"ש שאין לו לשמוע לאותם הנביאים הנעשים מתחלתם ע"י כשפים:

פסוק ו

כי דבר סרה על ה' אלהיכם . להסיר אתכם מאחריו:

פסוק ז
כי יסיתך אחיך בן אמך שהוא חביב עליך ששניכם יצאתם מבטן א' וכן ר"ל עוד בשיר השירים מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי אבל בני האב אינם אוהבים זה את זה כל כך בשביל הירושה:
בסתר לאמר. דיבר הכתו' בהווה כי דרך לדבר דבר מכוער כזה בסתר והרב בכור שור אומר לפי שנא' הולך רכיל מגלה סוד אל תאמר ע"ז שדבר בסתר שאסור לגלותו כי אדרבא לא תכסה עליו שאסור לכסות דבריו:

פסוק יז
כליל לה' אלהיך. כדי שיודע לכל שלשם הקב"ה חרבתם את העיר ולא ליהנות ממונם. ונתן לך רחמים ורחמך בשכר שלא רחמת על מכעיסיו הוא ירחם עליך:

פרק יד

פסוק א
בנים אתם לה' אלהיכם. ולכך אם מת אביכם מב"ו לא תתגודדו שהרי אינכם יתומים בכך כי יש לכם עוד אב שהוא חי וקים יתברך אך הגוי כשמת אביו יש לו להתגודד שאין לו עוד אב כ"א עציו ואבניו שאין בם מועיל דכתיב אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו:

פסוק ח
ובנבלתם לא תגעו. אם מתו מיתת עצמם לא תגעו ואל המקדש לא תבוא איתא במס' שבועות שהוא אזהרה לאוכל ואפקיה רחמנא בלשון נגיעה ליתן שיעור לנוגע כאוכל וה"נ אפקיה רחמנא לאכילה בלשון נגיעה וכפל מלה הוא לא תאכלו לא תגעו וחדא מילתא היא דאי נוגע ממש קא' אכילה ל"ל דכתיבא אם על הנגיעה חייב על האכילה לכ"ש ומיהו ארז"ל דנגיעה ממש קאמ' ואזהרה ליש' ברגל כדאמרי' חייב אדם לטהר עצמו ברגל:

פסוק ט
כל אשר לו סנפיר וקשקשת. וא"ת דגים למה נשנו בשלמא בהמה נשנית מפני השסועה ועופות מפני הראה וצ"ע:

פסוק יב
את הנשר אינו אותו שקורין אגי"לא בלע"ז שהרי יש לו אצבע יתירה ונשר מפרש בגמ' באלו טרפות שאין לו סימני טהרה:

פסוק יד
העורב. אינו אותו שאנו קורין קואיר"בל בלע"ז שבדק ר' יצחק ומצא בו זפק ואצבע יתירה וא"כ דורס הוא שהרי לשם בגמ' דבעורב ליכא אלא ב' סימני טהרה מן הג' דהויין

בי"ט עופות טמאים ואם אינו דורס הויין ביה ג' סימנים אלא ודאי דורס הוא וא"כ היאך קאמר התם דעוף הבא לפנינו בשני סימנים טהור ובלבד שיכיר עורב ואם הוא דומה לעורב ומכיר נמי עורב הוא היאך טהור כיון דאמרי' עורב דורס והא קי"ל דכל עוף הדורס טמא אלא ודאי אותו שאנו קורין קואיר"בל אינו עורב:

פסוק טו

בת היענה. לכן נקט בת שאינה ראויה לאכול אלא כשהיא קטנה לפי שבשרה קשה כשהיא גדולה:

פסוק כב

עשר תעשר. עשר בשביל שתתעשר עשר שלא תחסר כדאמ' ר' לוי מעשה באדם א' שהיה לו שדה ועשה בכל שנה אלף מדות וממנה היה מעשר ק' מדות ומן המותר היה מתפרנס הוא וביתו כל השנה כך עשה כל ימיו בשעת פטירתו קרא לבנו ואמר לו תן דעתך על שדה זו כי כך וכך הוא עושה כל שנה וכך וכך הייתי מעשר ממנו נח נפשיה דאותו זקן בא הבן שנה ראשונה עבדה ועשר כתקנה וכן שנייה ושלישית נכנס בו עין הרע פחת מן המעשר עשר מדות לשנה אחרת פיחתה השדה שלא הוציאה משפטה ממה שהיתה עושה בחיי האב ק' בשלישית פיחתה עוד מן המעשר עשר מדות ופיחתה עוד וכן ד' וה' עד שעמדה על המעשר כשראו קרוביו כך לבשו בגדים נאים ובאו אצלו שמחים אמר להם למה באתם עתה לשמוח על שנידוהו משדה שפיחתה כו"ך א"ל ע"ז אנו באין ויש עליך לשמוח כי לשעבר היית בע"ה והקב"ה כהן עכשיו אתה כהן והקב"ה בע"ה ועוד בא וראה כמה גדול כח המעשר שהרי לא נתעשרו האבות אלא בשביל המעשר אברהם דכתיב ויתן לו מעשר מכל וכתיב וה' בירך את אברהם בכל בזכות מעשר מכל. יצחק דכתיב ביה וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' וארז"ל אומד זה למעשר היה שלא מדד אלא לעשר י"ל אין ברכה מצויה בדבר המנוי אלא ודאי לעשר מדד וכתיב ויברכהו ה'. יעקב דכתיב וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך וכתיב ביה כי חנני אלהים וכי יש לי כל בזכות אותו מעשר שהרי כתיב עשר תעשר ומה כתיב למעלה לא תאכלו כל נבלה וא"ר עזריה בשם ר' אבא מלמד שכל האוכל פירותיו בלא הרמת המעשר כאלו אוכל נבילות וטריפות ועוד בעון מעשר שדפון בתבואה ממ"ש למעלה לא תבשל גדי בחלב אמו אמר הקב"ה לא תגרמו לי לבשל הגדיים בחלב אמותיהם כלו' לבשל התבואה בעודה בחלב שאם אין אתם מעשרין כראוי אוציא מלפני רוח קדים ומשדפתן כד"א ושדפה לפני קמה וכשמתעשרת כראוי מתברכת בגשמים ובצמחים שנא' פקדת הארץ ותשוקקה רבת תעשרנה צמחה תברך ועוד בא וראה כמה חביבין המעשרות לפני הקב"ה ששקולין כנגד כל המצות שנא' בערתי הקדש מן הבית וגם

נתתיו וכתיב בתריה עשיתי ככל אשר צויתני אם אתה עושה כן הדבר המוטל עליך השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך ישראל:

שנה בשנה. אם מעשר שנה זו אתה זוכה לעשר שנה אחרת ועוד כתיב מעשר דגנך ותירושך ואם לאו הרי הוא דגני ותירושי שנא' לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו ועוד אם אתה מעשר כראוי תבואת זרעך ואם לאו היוצא השדה שנה שנה זהו עשו דכתי' ויבוא עשו מן השדה ועוד בא וראה כמה גדול כח של מעשרות שהם שקולים ככל התורה בתורה כולה כתיב לא תנסו את ה' אלהיכם וגבי מעשר כתיב הביאו את כל המעשר לבית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת וכו' עד בלי די עד שיבלו שפתותיכם לו' די:

פרק טו

פסוק ב

וזה דבר השמיטה שמוט. מכאן ארז"ל הפורע חוב לחבירו בשמיטה צריך שיאמר משמט אני שנא' וזה דבר כלומר דבר לו משמט אני וכן ברוצח שנא' בו וזה דבר הרוצח ובירושלמי מסיק ש"מ האי מאן דחכים בחדא מסכתא ובעו מוקרין ליה בגין תרין צריך למימר בחדא לחודה אנא חכים:

פסוק י

כי בגלל הדבר הזה יברכך. כ"ש לא תעלה על לבך שתהיה חסר בכך כי בגלל הדבר הזה יברכך וכן מתפרש ושכב בשמלתו וברכך:

פסוק יג

לא תשלחנו ריקם. שהרי במכרוהו ב"ד הכתוב מדבר שאין לו כלום שנמכר בגניבתו ולכך צריך הענקה מג' מינים צאן גורן ויקב:

פסוק יח

כי משנה שכר שכיר. הוא ג' שנים כדכתיב שלש שנים כימי שכיר ונקלה כבוד מואב וא"כ זה שעובד שש שנים הוי משנה שכיר:

פסוק יט

הזכר תקדיש. תנהג בו מנהג קדש שלא תעבוד בו שאינו שלך לעשות מלאכתך ולא ליקח גיזה שלו אלא לאכול לפני הקב"ה לאחר זריקת דמים והקטרת אימורים:

פרק טז

פסוק יא

ושמחת. בחגך אתה ובנך ועבדך ואמתך. א"ר יהודה בר' סימון אם אתה משמח ד' בנים לוי וגר ויתום ואלמנה בימים טובים שנתתי לך גם אני משמח ד' בני ביתיך בבית בחירתי והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי:

פסוק טו

והיית אך שמח. גבי סוכות כתי' שלשה שמחות ושמחת בחגך אך שמח ושמחתם לפני ה' אלהיכם בפ' אמור אל הכהנים וגבי שבועות לא כתי' אלא א' וגבי פסח לא איכא שמחה כלל לפי שעדיין בפסח לא נלקטו הפירות ולא התבואה ובשבועות כבר נלקטו הפירות ואיכא חד שמחה כי עדיין לא נלקטה התבואה ולא נאספה לבית אבל בחג הסוכות איכא הכל שנלקטו הפירות והתבואות וגם הכל נאסף לבית אז שמחה שלימה ולכך כתיב ביה ג' שמחות. א"ך שמח גימ' דימי קריאת ההלל כ"א ימים:

פסוק יח

שופטים ושוטרים. שופטים לדון שוטרים לכוף הבעלי דינין לקיים עליהם את הדין וכה"א ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו. ויואב בן צרויה על הצבא מה ענין זה לזה וכו' כדאי' במס' סנהדרין פ"ב:

ושפטו את העם משפט צדק. שיהא השופט נקי מכל משפט שלא יהא פתחון פה לשום אדם עליו כמו משה שאמר לא חמור א' מהם נשאתי. וכמו שמואל הנה ענו בי נגד ה' ונגד משיחו וכו' וכן מצינו מעשה בר' אלעזר בר' יוחנן שהיה אילן נטוע בתוך שדהו ונופו נוטה לצד שדה חבירו בא אדם א' וצעק לפניו על אדם אחר שנוף אילנו נוטה לתוך שדהו אמר לך ובוא למחר א"ל ר' על כל המשפטים שבאים לפניך אתה פוסק מיד ועתה אומר ליזיל האידנא ותוב למחר מה עשה שלח פועלים וקצץ נוף האילן שלו הנוטה לתוך שדה חבירו כי אתא למחר א"ל קוץ נוף אילנך א"ל א"כ למה האילן שלך נוטה לתוך שדה חבירך א"ל צא וראה כשם שאתה רואה אילן שלי כך עשה את שלך מיד הלך ועשה כן:

פסוק יט

לא תכיר פנים. שלא יהא עני עומד ועשיר יושב כמו שמצינו בסנהדרין בפ"ג מעשה בינאי המלך שעבדו הרג את הנפש והביאו לפני שמעון בן שטח לדין שלח אצל ינאי המלך לדין לבוא לפניהם לפי שאמרה תורה יבוא בעל השור ויעמוד על שורו וכשבא אצל חבירו נתנו לחבירו וישב א"ל שמעון בן שטח ינאי המלך עמוד על רגלך שהרי אמרה תורה ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לא כשתאמר אתה אלא כשיאמרו

חבירך ופנה לימין כבשו פניהם בקרקע אמר להם בעלי מחשבות אתם יבא בעל מחשבות ויפרע מכם בא גבריאל וחבטן בקרקע באותה שעה אמרו מלך לא דן ולא דנין אותו:

כי השוחד יעור פקחים. כיון שנתן הדיין עיניו בשוחד נעשה עור ואינו יכול לדון דין אמת וא"ר אבא כל דיין הנוטל מחבירו אפי' לדון דין אמת נק' רשע שנאמר שחד מחיק רשע יוקח ואמרינן בשילהי דכתובות א"ר ישמעאל בא וראה כמה קשה השוחד שפעם א' בא אדם מרחוק והביא ראשית הגז והיה לו דין לפני הדיין ואני הייתי עומד לצד אחר ואמרתי אם יטעון כ"וכ יזכה בדין והייתי מצפה לזכותו תמיד ואע"פ שלא נתן לי אלא משלי שאני כהן להודיעך כמה קשה השוחד שמעוור העינים והלא דברים ק"ו ומה גדול כר"יש שאפי' שאר דברים לא הוי גביה ואפ"ה הטה לבו. מקבלי שוחד עאכ"ו:

פסוק כא

לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח. פשטיה דקרא לפי שדרכן לעשות כן לעובדי מזבח הבעל כדאשכחן גבי גדעון שנתץ מזבח הבעל והאשרה אשר עליו כרת ועוד כשיקריבו על המזבח יהא נראה שעל שם האשרה יהיו מקריבים:

פסוק כב

ולא תקים לך מצבה. אע"פ שהיה אוהב המצבות בימי האבות כדאשכחן גבי יעקב וישם אותה מצבה כיון שהנהיגו האמוריים לעשות כך לשם ע"ז אני שונא אותם וכיוצא פ"ק דע"ז:

פרק יז

פסוק ו

או ג' עדים. לפי שכתב גבי דין אחרי רבים להטות פי' לך הכתוב גבי עדים דאין הולכין בהם אחר הרוב ואם באים שלשה להעיד והוכחש א' מהם דאין הולכין אחר הרוב אלא עדותן בטלה ור"ח ז"ל היה מקיש ג' לשנים מה שנים נמצא א' מהם קרוב או פסול עדותן בטלה אף כולן וכן אפי' הם מאה ודוקא כשבאים כולם להעיד ודעתם היה מתחלה להעיד אבל אם שנים באים להעיד והכירו בדבר וראה קרוב או פסול עדותן לא יבטל מפני ראייתו של זה כיון שלא היתה כוונתו להעיד שאם אתה אומר כן מה יעשו במי שהרג את הנפש וכן נהגו בקידושין שאומר בשעת הקידושין כל הכשר להעיד יהיו עידי קידושין:

פסוק כ

לבלתי רום לבבו מאחיו. זו נתינת טעם לכסף וזהב לא ירבה לו ולבלתי סור מן המצוה נתינת טעם לכתב לו משנה ספר התורה שתולה בזרועו ויוצא ונכנס עמו ושמעתי כי

אותו ספר התורה לא היה כתוב בו רק עשרת הדברים ולפי שיש מאל"ף דאנכי עד אשר לרעך תרי"ג אותיות כנגד המצות קרוי ס"ת:

פרק יח

פסוק ב

ונחלה לא יהיה לו. זו נחלת שאר בקרב אחיו זו נחלת חמשה פי' רבינו בכור שור זו נחלת שאר האחים דן ונפתלי גד ואשר בנימין אפרים ומנשה בקרב אחיו זו נחלת חמשה ראובן שמעון יהודה יששכר זבולון שהיו אחיו של לוי מן האב ומן האם ואפ"ה לא יקח נחלה עמהם:

פסוק ג

מאת זובחי הזבח. פי' שוחטי שחיטה ולא זבח קרבן ממש קאמר שהרי זרוע לחיים קיבה נוהגים בחולין ולא במוקדשים כדמסי' במסכת חולין כך נראה לי:

פסוק ד

ראשית אין לה שיעור אלא שיהיו שיריה ניכרין שלא יעשה כל גרנו תרומה ולפי' אמרו חכמים חטה א' פוטרת את הכרי אמנם רז"ל נתנו בה שיעורין שלשה עין רעה א' ששים עין יפה א' מארבעים בינונית אחד מחמשים ואסמכוה אקראי אחד ששים דכתיב ששית האיפה מחומר חטים ואיפה שלש סאים ואם כן ששית האיפה הוי חצי סאה וכור הוי שלשים סאין וחצי סאה משלשים סאים הוי אחד ששים שהרי בל' סאין יש ששים חצאי סאין. עין יפה א' ממ' דכתיב וששיתם האיפה מחומר שעורים ומחומר החטים וששיתם משמע שתי ששיות ושדי ששית האיפה דמעלה על וששיתם הרי ג' ששיות שעולין סאה וחצי וכתיב מחומר החטים ומחומר השעורים שהם ב' כורין שעולין ס' סאין ק"כ חצאי סאין וא"כ סאה וחצי שהם ג' חצאי סאין כשתטלם מק"כ חצאי סאין הוי א' ממ' שהרי בק"כ יש ג' פעמים מ'. בינונית א' מחמשים דכתיב גבי שלל מדין א' אחוז מן החמשים וקרי ליה תרומה וזהו לשון תרומה תרי ממאה וכן לשון דמאי א' מי':

וראשית גז צאנך תתן לו. ולפי דכתיב תתן אחז"ל שצריך ליתן לו דבר שיש בו נתינה שיתן לו צמר כדי לעשות אבנט:

פרק יט

פסוק ג

ושלשת את גבול ארצך. א"י ת' פרסה על ת' פרסה ומסיק פ"ב דמכות ושלשת שיהיו משולשות ק' פרסה מדרום לחברון וק' פרסה מחברון לשכם וק' משכם לקדש וק' מקדש לצפון ופריך מאי שנא מהאי גיסא דמרחקי ומהאי גיסא בי מיצעי דמקרבי פי' אותם שהם בדרום ברוח דרומית וברוח צפונית היו רחוקים מערי מקלט מאה פרסה ואותם

הדרים בין חברון לשכם ובין שכם לקדש היו קרובים יותר לערי מקלט ומשני אמר אביי משום דבשכם שכיחי רוצחים דכתיב חבר כהנים דרך ירצחו שכמה מאי חבר כהנים א"ר אלעזר שהיו מתחברים להרוג נפשות ככהנים הללו שמתחברין לבקש תרומה בבית הגרנות ומשום דשכיחי רוצחים בשכם היתה קרובה לעיירות שבינה לבין חברון ובין קדש כדי שיבואו ההורגים בשוגג מעיירות הסמוכות לה לשכם למקלט ויהרגו הורגי מזיד שבתוכם ואי קשייא א"כ דבא"י הוו שכיחי רוצחים הדרא קושייא לדוכתין אמאי בעבר הירדן תלת ובארץ ישראל תלת וי"ל בגלעד מיהא שכיחי רוצחים טפי מדקרי לה קרית גלעד קרית פועלי און עקובה מדם:

פרק כ

פסוק ה

מי האיש אשר בנה בית חדש. בסוטה פ' משוח מלחמה מפרש על איזה בנין הוא חוזר ועל איזו נטיעה שהרי כרם לאו דוקא ועל איזה אירוסין. אותם החוזרים מספיקין להם מים לאותם שבמלחמה ומתקינין להם הדרכים:

פסוק יט

כי האדם עץ השדה. כי זה משמש בלשון אלא וכן ארז"ל כי משמש בארבע לשונות אי דילמא אלא דהא וה"פ אלא אותו עץ שאדם יכול לבוא בו מפניך במצור כגון אם אילן עושה פירות לפני העיר ויכול האדם ליכנס שמה ולהחבא לארוב לך במצור אשר אתה יושב יכול אתה להשחיתו. ד"א סרס המקרא ודורשהו וה"פ ואותו לא תכרות לבוא מפניך במצור כלו' לעשות ממנו מצור לתפוס העיר כי האדם עץ השדה כלומ' כי אל האדם עץ השדה לאכלו ולא תשחית רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל אותו תשחית וכרת לעשות מצור ממנו ובפ"ק דתעניות פריך וכי האדם עץ הוא אלא בת"ח הכתוב מדבר כלו' אם תלמיד הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרות וא"ל אותו תשחית וכרת ולא תלמוד ממנו ואם בתלמיד לא תניחהו לעמוד לפניך ללמוד:

פרק כא

פסוק ז

ידינו לא שפכה. בה"א כלומר שבעל הבית חייב לאורח חמשה דברים אכילה שתייה לינה לויה מתנה:

פסוק ט

ואתה תבער הדם הנקי. פירש"י שאם נמצא רוצח אחר עריפת העגלה שאין פוטרין אותו לכך כתוב ואתה תבער הדם הנקי וקשיא דבמסכת כתובות אמרי' דאצטריך להקיש שופכי דמים לעגלה ערופה מה עגלה ערופה מן הצואר אף שופכי דמים פי' בסייף וי"ל

דההיא דרשה דכתובות אתיא כמ"ד חנק חמור וכ"מ פ"ד מיתות דמפיק דרוצח בסייף מעבד דכתי' נקם ינקם ואין נקימה אלא בסייף דכתי' והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית ומסיק אשכחן עבד בן חורין מנ"ל ולאו ק"ו הוא קטל עבדא בסייף בן חורין בחנק הניחא למ"ד חנק קל דהשתא מצי למימר לאתויי בני חורין בסייף מק"ו דעבד אלא למ"ד חנק חמור מאי איכא למימר ומשני נפקא ליה מואתה תבער הדם הנקי הוקש ש"ד וכו' מכלל דלמ"ד חנק חמור אצטריך ואתה תבער להקיש רוצח לעגלה ערופה ואם נמצא שאין פוטרין אותו נפקא ליה לדידיה מלארץ לא יכופר כי אם וכו' והאי דהכא סבר לפי האמת דחנק קל דאז נפקא ליה סייף מק"ו דעבד ואי קשה לפירש"י ולארץ לא יכופר ל"ל י"ל דאצטריך דאם נמצא ההורג לאחר יום הכפורים שאין פוטרין אע"ג דאיכא תרתי עריפת עגלה ויום הכפורים ואידך שמא לית ליה. ד"א ואתה תבער הדם הנקי מישראל כי תעשה הישר וכו' כלומר כי תעשה הישר בעיני ה' שתקיים מצות רוצחים עריפת העגלה ומדידת החבל אז תבער הדם הנקי שיצא הכל ויהיה הרוצח ניכר שמתוך כך יבואו עדים ובמדידה פליגי איכא מ"ד מטבורו או מצוארו ממקום שנעשה חלל ואיכא מ"ד מחוטמיה דעיקר חיותיה באפיה הוא:

פסוק י

ושבית שביו. פירש"י לרבות כנעניים שבתוכה ואע"פ שהוא מז' עממין ומקשין והיאך משתמע משבית שביו י"ל דה"ק ושבית שביו של אויבך אפי' הכנעני ששבו אויבך להם ושבית אותו שבי:

פסוק יא

אשת יפת תאר. וא"ת מפני מה לא אמר יפת מראה וי"ל מפני שהם במצור ומפני הרעב שבעיר משתנות פניהם לכך אמר יפת תאר כלומר שהיא ראויה לקבל היופי שחסרה בימי הרעב:

פסוק יב

והבאתה אל תוך ביתך מלמד שלא ילחצנה במלחמה לבוא עליה יותר מביאה ראשונה שלא אסרה התורה אלא ביאה ראשונה וי"מ לא ביאה אחת ולא ביאה ב' וכן איתא התם תרין מילין אמריתון משמיה דרב ולית הוא כן אמריתו דלא אסרה תורה אלא ביאה שנייה ואנן אמרי' לא זו ולא זו אלא לאחר המעשים הללו וי"מ שלא ילחצנה במלחמה שלא יטול חליצת הבגדים שעליה והכי משמע קרא דבתריה והבאתה אל תוך ביתך והדר והסירה את שמלת שביה מעליה ודרכם להתקשט בכלים נאים בעת יציאתן במלחמה:

פסוק טז
לא יוכל לבכר. וא"ת והרי יעקב נטל הבכורה מראובן ונתנה ליוסף י"ל בפשיעתו של ראובן היה ונתנה ליוסף בפרנסתו לאביו ואפ"ה לא יוכל אלא אם פשע לאביו יביאהו לב"ד כדמפ' ואזיל:

פסוק יח
כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. ועל שם סופו נהרג כי עתיד ללסטם את הבריות. וא"ת הי"ל לידון בסייף וי"ל כיון שהוא מלסטם אינו משמר שבתות ונתחייב סקילה א"נ מדכתיב איננו שומע מכלל שהוא מקלל אביו ואמו וחייב סקילה:

פסוק כג
כי קללת אלהים תלוי וכו'. כלומר שע"י שקלל הוא נסקל ונתלה ואם אין קוברין לו לא יהיה כבוד של מעלה שיאמרו הרואים זה מחרף היה ופשט ידו בעיקר:

פרק כב

פסוק ו
כי יקרא קן צפור לפניך. לכך נסמכו פרשיות הללו לומר מצוה גוררת מצוה שע"י שלוח הקן יזכה לאורך ימים ושיבנה בית חדש ויעשה בו מעקה. ד"א כי יקרא קן צפור לפניך זש"ה קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא וכו' מה כתיב אחריו כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשינו מה ענין זה לזה לומר לך שהקורא הזה גזל בצים משאר עופות וישב עליהם עד שיצאו מקליפתן והם עולין עליו ומורטין כנפיו וכשרוצה לברוח אינו יכול ומוצא אותו חיה או שרץ ואוכלו מי גרם לו זה על שגזל הבצים שאינן שלו כך או"ה שפשטו ידיהם בכסא הכבוד והחריבו ביתו ושרפו היכלו לסוף הקב"ה יאבד זכרם:

פסוק ז
שלח תשלח את האם זו ירושלים שנקראת אמם של ישראל. ואת הבנים תקח לך אלו ישראל שכשחטאו נחרבה ירושלים ושלחם מעל פניו שנא' ובפשעיכם שלחה אמכם וכן ירמיה אמר כלה ה' את חמתו ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה כי כשחטאו יש' בקש הקב"ה להחריב עולמו שנא' אם לא בריתי יומם ולילה וכו' אמר אחריב ביתי ואכלה חמתי על העצים ועל האבנים של בהמ"ק. למען יטב לך:

פסוק י
לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו. משום צער בעלי חיים ולפי שהשור מעלה גרה ונראה כאוכל כל שעה והחמור רואה ומצטער:

פסוק יא
לא תלבש שעטנז. לפי שהפרוכת נעשה משש ושש כיתנא ומתכלת עמרא הרי צמר ופשתים יחדיו ולא רצה הקב"ה שיעשו בני אדם דוגמתו כמו שמצינו בקטורת

ובמתכונתו לא תעשו כמוהו. וכן ארז"ל לא יעשה אדם בית תבנית ההיכל אכסדרה תבנית אולם. ד"א לפי שהקריב קין זרע פשתן והבל הביא מבכורות צאנו שהוא מין צמר ולא רצה הקב"ה שיתחברו יחד לפי שאז נחלקו:

פסוק יג

כי יקח איש אשה. מה כתיב למעלה גדילים תעשה לך מכאן סמך למנהג העולם שלוקחין טלית לחתן כשישא אשה:

פסוק כב

ומתו גם שניהם. פירש"י לרבות הבאים מאחריהם פי' לפי' שאם בא עליה איש לאחר שנגמר דינה שחייב מיתה דסד"א דכמתה דמייא ולא ליחייב עלה קמ"ל. גם יש תועין ומפיק לרבות הבאים מאחריהם שלא כדרכן והבל הביא גם הוא דאין צריך גם לרבות שלא כדרכה הכא שהרי מקרא מלא כתיב משכבי אשה שתי משכבות באשה חד כדרכה וחד שלא כדרכה לכנפי"ק:

פרק כג

פסוק ד

לא יבוא עמוני ומואבי. דרז"ל עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית וה"ט משום דכתי' בתריה על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים דרכו של איש לקדם ואין דרכה של אשה לקדם ופריך ביבמות הי"ל לקדם אשה כנגד אשה ומתרץ אפ"ה לאו אורח ארעא דכתיב כל כבודה בת מלך פנימה וק' איך נוכל לומר שהמואבים קדמו והרי כתיב לעי' בפרשת אלה הדברים כאשר עשו לי בני עשו והמואבים היושבים בער ופירש רש"י לא לענין לעבור בארצם אלא לענין מכר לחם ומים. ויש לומר דעל דבר אשר לא קדמו לא קאי אלא לעמוני ואשר שכר לא קאי אלא למואבי וכן אסקי' התם דרכו של איש לשכור ואין דרכה של אשה לשכור להאי דרשה עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית:

פסוק ח

לא תתעב אדומי יש מי שאמר שאע"פ שלא קדמו אתכם לא תתעבם כי אחיך הוא ומזרעו של אברהם בא ולפ"ז צ"ל דכאשר עשו לי בני עשו דמיירי לעבור בארצם נמי כדכתי' גבי יפתח וישלח ישראל מלאכים אל מלך מואב לאמר אעברה נא בארצך ולא אבה שנא' וגם אל מלך אדום שלח. א"נ ה"פ לא תתעב אדומי אעפ"י שהיה לך לתעבו לפי שהיה לו להעבירך בארצו לא תתעבנו כי אחיך הוא:

לא תתעב מצרי. אע"פ שלסוף שעבדו בכם לא תתעבנו כי גר היית בארצו והטיבו לכם בראשונה ויש לכם לקרבו:

פסוק י
כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע . וכי אם לא היו יוצאים למלחמה לא היו נשמרים מדבר רע אלא השטן מקטרג בשעת הסכנה וצריכין יותר שימור לעשות תשובה והש"טן עולה בגימ' שס"ה מלמד שיש יום אחד בשנה שאין בו כח לקטרג והוא יוה"כ:

פסוק יא
כי יהיה בך איש אשר לא טהור. אלו ישראל שנטמאו בע"ז שנא' תזרם כמו דוה היא נדה שטמאה ויצא מחוץ למחנה שיגלו לבבל לא יבוא אל תוך המחנה עד יום הגאולה. והיה לפנות ערב ירחץ במים כשיבוא ערב המלכות אז הקב"ה מטהרם שנא' אם רחץ ה' את צואת בנות ציון וכבוא השמש שיבוא בו מלך המשיח שנא' בו כסאו כשמש נגדי יבוא אל תוך המחנה שיכנסו ישראל למקדש:

פסוק יג
ויד תהיה מחוץ למחנה. זו זכותו של אאע"ה שיעמוד לך גם בהיותם בגלות אע"פי שאז"ל תמה זכות האבות היינו לענין להענות בזכותם מיד ובפרהסייא כמו שעשה אליהו בהר הכרמל אבל מ"מ זכותם לא יסוף מזרעם ויצאת שמה חוץ בגלות בבל ובגלות החיל הזאת:

פסוק יד
ויתד תהיה לך על אזנך . שעבוד קשה כיתדות הנכנסים בגופו של אדם וכשיתבעו ממך לעבוד ע"ז כמו שעשה נבוכדנצר שצוה שישתחוו לצלם בבל כן בכל יום אומרים שובי שובי השולמית והיה בשבתך חוץ וחפרת בה שתאמר לאלהכון לית אנחנא פלחין. ושבת וכסית את צאתך כלו' ושבת תשובה עד ה' אלהכון וכסית על כל הע"ז שעבדו ישראל מימות העולם:

פסוק טו
כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך. שאז נגלה למחנה חנניה מישאל ועזריה מן האש בימי נבוכדנצר ולתת אויביך לפניך ביציאת הגלות והיה מחנך קדוש כד"א וקראו להם עם הקדש ולא יראה בך ערות דבר ולא יראה עוד בך דבר ערוה וע"ז ושב מאחריך מלהרע לך ולא תגלה עוד אלא בירושלים תשב לעולם:

פרק כד

פסוק ה
נקי יהיה לביתו. פירש"י בשביל ביתו ואף בשביל כרמו נראה דהיינו הך דתנן פ' משוח מלחמה ואלו שאין זזין ממקומם בנה בית וחנכו נוטע כרם וחללו והנושא ארוסתו והכונס יבמתו שנא' נקי יהיה לביתו שנה זה ביתו ממש יהיה לרבות כרמו ושמח את

אשתו אשר לקח לרבות יבמתו וכל אלו מספקין מים ומזון ואין מתקנים הדרכים שנקיים הם מכל דבר:

פסוק ח

השמר בנגע הצרעת לשמור מאד. לפי' הוצרך לכפול האזהרה לפי שהמכה הזאת משתלחת בכל אדם אפילו במלכים כדאשכחן גבי עוזיהו מלך יהודה שנצטרע ובושה גדולה היא לו לכך צ"ל דאפי' המלך שצריך להרחיקו ולעשות לו ככל אשר יורו הכהנים אתכם כדכתיב והובא אל הכהן או אל א' מבניו הכהנים ולכן סמך לכאן זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים שהיא אחות מלך ואחות כ"ג ואפ"ה הרחיקוה והסגירוה:

פסוק יד

לא תעשוק שכיר עני ואביון. כל הכובש שכר עני ואביון עובר בה' לאוין ועשה לא תעשוק לא תגזול לא תלין לא תבוא עליו השמש עשה ביומו תתן שכרו ותנן בבבא מציעא אחד שכר שכיר וא' שכר בהמה וא' שכר כלים יש בו משום תתן שכרו ומשום בל תלין ואימתי בזמן שתבעו לא תבעו אינו עובר עליו שנא' לא תלין פעולת שכיר אתך לדעתך יכול אע"פ שאין לו ת"ל אתך בזמן שהוא אתך ושכיר בזמנו נשבע ונוטל עקרו רבנן לשבועה מיניה דבעל הבית ושדיוה אשכיר לפי שבעל הבית טרוד בפועליו נאמן השכיר לו' לא פרעתני אך בקציצה שהפועל או' ב' קצצת לי וב"ה או' לא קצצתי לך אלא א' המע"ה דבקציצה ודאי מידכר דכיר איניש אבל עבר זמנו אינו נשבע ונוטל דחזקה אין ב"ה עובר משום בל תלין וליכא למימר דטרוד בפועליו דכיון דרוחה זמן חיובא רמי אנפשיה ומדכר אבל יש עדים לשכיר שתבע ולא רצה לפרוע לו לעולם השכיר נשבע ונוטל דליכא למימר דבתר הכי פרעיה ודוקא שתבעו בזמנו:

פסוק יז

לא תטה משפט גר. בשילהי פ' הזהב תניא ר"א או' מפני מה הזהירה תורה בגר בג' מקומות ואמרי לה במ"ח מפני שסורו רע ומאי דכתי' אל תונו את הגר כי גרים הייתם תניא ר' אבא אומר מום שבך אל תאמר לחברך וכמה קשה אונאת הגר שהרי אמרו חכמים כל המאנה את הגר והלוחצו עובר בג' לאוין והאונאה הוי זכור מעשה אבותיך ואם בא ללמוד תורה אל יאמר לו פה שאכל שקצים ורמשים ילמוד תורה:

פרק כה

פסוק ג

ארבעים יכנו לא. כנגד מ' קללות שנתקללו אדם וחוה ונחש ואדמה ופיחתו חכמים א' משום דכתיב לא יוסיף פן יוסיף. ד"א משום דבעי' מכות הראויות להשתלש וכיצד מלקין כדתנן במס' מכות פ"ג ת"ר כופת שתי ידיו על העמוד וחזן הכנסת אוחז בבגדיו

אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו עד שמגלה לבו ואבן נתונה שם והחזן עומד עליה ורצועה של עגל א' כפולה לשתים ושתי רצועות עולות ויורדות ידה טפח ורחבה טפח ומכה שליש מלפניו ושתי שלישים לאחוריו ואין מכין אותו לא עומד ולא יושב אלא מוטה שנא' והפילו השופט והמכה מגביה בשתי ידיו כי היכי דמידלי טובא ומכה בידו א' כי היכי דליתיה מדידיה ופליגי ת"ק סבר דאין ממנין חזנין אלא חסרי כח ויתרי מדע. ר' יהודה סבר יתרי כח וחסרי מדע ותניא גדול שבדיינים קורא אם לא תשמור וכו' והפלה ה' את מכותך וחוזר לתחלת המקרא והב' מונה והג' או' הכהו וא"ר ששת משם ר' אלעזר מנין לרצועה שהיא של עגל שנא' יכנו לא יוסיף וסבורא ליה לא תחסום שור בדישו ותנא משל חמור כדדרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו וזה לא הכיר בוראו ופשע לפי' תלקה בשל חמור ובשל שור:

פסוק ט

וחלצה נעלו. פי' תשלוף נעלו ותסירהו:

פסוק יא

במבושיו הם בציו של אדם שהם במקום הבושת:

פסוק יז

זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים. ומיד כשיצאו יש' מן הים נזדווג להם והזכיר לו משה שם המפורש ונבהל שנא' אז נבהלו אלופי אדום אלו עמלק ד"א בצאתכם ממצרים תני ר' לוי בשם ר' נתן בא מן הדרך כליסטיס שבא מהר שעיר ארבע מאות פרסה עד רפידים והזהיר הקב"ה להזכיר דבר זה משל למלך שהיה לו כרם והקיפו גדר והושיב שם כלב אמר המלך כל מי שיבוא לפרוץ הגדר ישכנו הכלב בא בנו של מלך ופרץ הגדר ונשכו הכלב כל זמן שהיו מבקשים למלך חטא בנו ושפרץ הגדר היה או' שנשכו הכלב כך כל זמן שהקב"ה מזכיר עונותיהם של ישראל מה שעשו ברפידים שנא' היש ה' בקרבנו הוא מזכיר נשיכת הכלב זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך:

פסוק יח

ולא ירא אלהים. פירש"י אעמלק ולא קאי אישראל ולא ירא אלהים במשקולות ולכך נסמכה לפ' לא יהי בכיסך וזהו שארז"ל נאמר מורא במשקלות ולפי שלא קיימו המורא במשקלות דכתי' ביה ויראת מאלהיך לכך בא עמלק זש"ה מאזני מרמה תועבת ה' וכתיב בתריה בא זדון ויבוא קלון וגם כתיב כאן כי תועבת ה' כל עושה אלה:

פסוק יט

מתחת השמים. לא תשכח שאפי' שאם בא גר מזרע עמלק אין מקבלין אותו אע"פ שמקבלין מן האומות ואף דוד עשה כן שנא' ויאמר דוד אל הנער המגיד לו מאיזה עם

אתה ויאמר לו בן איש עמלק אנכי א"ר יצחק דואג האדומי ויאמר לו דוד דמך בראשך. כי פיך ענה בך דמך כתיב הרבה דמים שפכת שהרגת וחרבת נוב עיר הכהנים וא"ר אבא בר כהנא כל זמן שזרעו של עמלק קיים כאלו כנף מכסה הפנים אבד עמלק לא יכסה עוד והיו עיניך רואות את מוריך. במס' סוטה בפ' אלו נאמרין בכל לשון ת"ר כיצד כתבו יש' את התורה ר' יהודה או' על גבי אבנים כתבוה שנא' וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת ואח"כ סדו אותם בסיד א"ל ר' שמעון לדבריך היאך למדו או"ה תורה א"ל בינה יתירה נתן להם הקב"ה ושגרו נטרין שלהם וקלפו את הסיד וכתבוה ועל דבר זה נחתם גזר דינן לבאר שחת שה"יל ללמוד ולא למדוה ר"ש או' על גבי הסיד כתבוה וכתבו להם למטה למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם הא למדת שאם חוזרין בתשו' מקבלין אותם אמר רבא בר רב שילא מ"ט דר' שמעון דכתיב והיו עמים משרפות סיד על עסק סיד ור' יהודה בסיד מה סיד אין לו תקנה אף או"ה אין להם תקנה:

פרק כו

פסוק א

והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך. ולכך ארז"ל שהגר מביא ואינו קורא שאינו יכול לו' לאבותינו אבל בתפלה יכול לו' בא"י אלהינו ואלהי אבותינו לפי שאנו סומכין על תלמוד ירושלמי שאו' על הגרים שנקראים ע"ש אברהם אב המון גוים:

פסוק ה

וענית ואמרת. קריאת בכורים בקול רם אבל קריאת הוידוי דמעשר דבערתי הקדש מן הבית בנמוך דלא כתיב וענית ואמרת:

פסוק יא

ושמחת בכל הטוב. מכאן ארז"ל פ' כל שעה מעצרת ועד החג מביא וקורא שהוא זמן הבאת ביכורים ולכך נק' שבועות יום הביכורים דכל הפירות והתבואה מתבכרים בין ב' זמנים אלו מחג ועד חנוכה מביא ואינו קורא דלא שייך למימר ראשית פרי האדמה מחג ועד חנוכה דאפי' לחיה שבשדה כלה באותו זמן:

והגר אשר בקרבך. תימא מה ענין גר אצל בכורים והלא בכורים אינם נותנין אלא לכהנים ועוד אשר תביא מארצך כתיב למעוטי גרים שאין להם חלק בארץ וי"ל לפי מה שיש במס' בכורים פ' אלו מביאין ואינן קורין שאינם יכולים לומר אשר נשבעת לאבותינו. הגר אם לא היתה אמו מישראל מביא ואינו קורא וכשהוא מתפלל בינו לבין קונו יאמר ה' אלהי אבות ישראל וכשהוא מתפלל בבה"כ יאמר ה' אלהי אבותיכם אם היתה אמו מישראל יאמר ה' אלהינו ואלהי אבותינו ואמרו על הדא משנה בגמ' דא"י שהוא תלמוד ירושלמי תניא בשם ר' יהודה גר עצמו מביא וקורא מ"ט דכתיב כי אב המון גוים נתתיך

לשעבר היית אב לארם מכאן ואילך לכל הגוים אמר רי"בל הלכה כר' יהודה הוה עובדא קמיה ואורי כר' יהודה:

פסוק טז

בכל לבבך. שכל שעה שאתה מתפלל לפני הקב"ה לא יהיה לך שתי לבבות א' לפני הקב"ה וא' לד"א ובכל נפשך שאפי' נוטל את נפשך שפעם אחת גזרו שלא לעסוק בתורה בא פפוס בן יהודה ומצאו לרע"ק שהיה עוסק בתורה א"ל ר' אתה מסכן בעצמך א"ל אמשול לך מלה"ד לשועל שהיה מהלך על שפת הנהר ראה דגים במים אמר להם בואו אצלי ואטמין אתכם בנקיקי הסלעים ואל תיראו משום אדם א"ל אתה פקח ועורם מכל החיות ואתה או' טפשות גדול ומה במקום חיותנו אנו יראים מפני החכים ביבשה עאכ"ו ואף אנו חיותנו בתורה שנא' עץ חיים היא למחזיקים בה ואתה א"ל שאני מסכן בעצמי לאחר באו ותפסו שניהם א"ל פפוס לרע"ק אשריך שנתפסת על ד"ת ואוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים וכשהוציאו לרע"ק להריגה זמן ק"ש היה והיו מסרקין את בשרו במסרקות של ברזל והיה קורא ק"ש אמרו לו תלמידיו ר' לא אמרת לנו שמצטער פטור מק"ש א"ל בני כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה ועכשיו שבא לידי אקיימנו בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך ועל אמר דוד ממתים ידך ה' ממתים מחלד חלקם בחיים א"ר חנינא א"ת ממתים אלא ממיתים על תורה שנתנה מיד ה' מחלד והרואה או' חלודה מלאים חטאים יש בידן ולפי' הם נהרגים חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם וגם אינן יודעים שחלקם בחיים של עולם הבא וכל טוב צפון להם ולא עוד אלא שמזומן הטובה לזרעם אחריהם שנאמר ישבעו בנים והניחו יתרם לעולליהם:

פסוק יז

את ה' האמרת וה' האמירך היום. איתא פ"ק דברכות אמר הקב"ה אתם עשיתוני חטיבה אחת שאתם אומרים שמע ישראל ואני אעשה לכם חטיבה אחת שנאמר ומי כעמך כישראל גוי א' בארץ ד"א האמרת לשון תמורה וחילוף כלו' בשביל ה' החלפת כל האלהות ובחרת בו. וה' האמירך בשבילך החליף כל האומות ובחר בך להיות לו סגולה מכל העמים ודומה לו יתאמרו כל פועלי און שמחליפין דבריהם ואינן עומדין בדבוריהן יש מי שאמ' לשון אמיר וענף כלומר הגבהת על כל העמים ה' האמירך הגביהך ובתרגום ירושלמי האמירך המליכך ובלשון ערב קורין למלך אמי"ר:

פרק כז

פסוק ט

הסכת ושמע ישראל. אמר משה עשו כתות והטו לבבכם לשמוע ד"ת:

פסוק טו
ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה. בסוטה פ' אלו נאמרין מסיק העובד ע"ז בארור לבד אלא זה הבא על הערוה והוליד בן והלך לבין האומות ועבד ע"ז אמר הקב"ה ארור אביו ואמו שכך גרמו לו ופירש"י ש"יא ארורים כנגד י"א שבטים וכו' וכנגד שמעון לא אמר ארור לפי שלא נתברך עם בני יעקב וגם לא היה בלב משה לברכו לפני מותו ואי קשייא אמאי י"א ותו לא וי"ל משום דכל חד וחד ישנו בינו ובין קונו שאין שום בריה יכולה להכיר ולידע בהם אם לעקל אם לעקלקלות ודוק ותשכח. ואיתא בשוחר טוב למד ולימד שמר ועשה ויש ספק בידו למחות ולא מיחה הרי הוא בכלל ארור לא למד ולא לימד לא שמר ולא עשה כגון שהיה חבוש בבית האסורים והיה בידו למחות ומיחה הרי בכלל אשר קיים את דברי התורה הזאת:

פרק כח

פסוק א
והיה אם שמוע תשמע. אם שמעת בעו"הז בעו"הב תשמע כדאמר ר' יונה בשם ר' אבא היתה צריכה תורה לינתן לישראל בעו"הז שהרי כולם עתידין ללמוד תורה מפי הגבורה אלא כשיבוא ללמדם לעו"הב שידעו באיזה פרשה עשויה לפי' אם שמוע בעו"הז תשמע לעו"הב ד"א אם שמוע לקול רבך לסוף תשמיע לאחרים לשמור ולעשות ולא תהיה למד אלא ע"מ לעשות:

פסוק ג
ברוך אתה בעיר. במצות אשר אתה עושה בעיר כגון סוכה ומזוזה וכו' וברוך אתה בשדה במצות שאתה עושה בשדה לקט שכחה ופאה. ברוך טנאך אלו הביכורים שנאמר בהם ולקח הטנא מידך ומשארתך זו החלה:

פסוק סג
והיה כאשר. שש ה' עליכם להרבות אתכם ולהטיב אתכם כן ישיש. הוא אינו שש אבל אחרים משיש:

פסוק סח
באניות ויהיו שובים טף ונשים שאם היו שובים אותם ברגל לא היו שובים רק הגדולים היכולים לילך ברגל:
ואין קונה אותם פי' שאפי' בחנם לא יקחו אתכם שאומרי' המצריים אם תתן לנו בחנם לא נקבלם עבדים בשביל שאבותינו נשתעבדו בהם ולקו בכל מיני מכות וכשיראו השבאים כן שאין קונה להם כלום יהיו רודין וחובטין אותם במקלות וירעיבום:

פרק כט

פסוק ד

לא בלו שלמותיכם וכשהתינוק גדל לבושו גדל ונעלו גדל עמו אל תתמה שהרי בא וראה מביתו של שבלול כל זמן שהוא גדל ביתו גדל עמו:

פסוק ט

אתם נצבים היום כולכם. במעמד אחד ראשי השבטים עצמם והשבטים והשוטרים וכל איש ישראל אלו הבינוניים והנשים והטף והגרים שבאו לגור בקרב מחניך מחוטב עציך אלו העבדים עד שואב מימיך אלו השפחות. וזש"ה קטון וגדול שם הוא ד"א קטן זה דוד שנא' ודוד הוא הקטן וגדול זה משה שנא' האיש משה גדול מאד ועבד חפשי מאדוניו אלו ישראל שכל זמן שהוא חי נעשה עבד לעשות רצון קונו וכשמת נעשה חפשי מן המצות ד"א מפני מה עשאם מצבה דכתיב אתם נצבים היום מפני שנשתנו מדעתו לדעת יהושע ואף יהושע עשאם מצבה דכתיב ויאסוף כל איש ישראל ואף שמואל מפני שנשתנו מדעתו לדעת מלכים עשאם מצבה שנא' ועתה התיצבו ואשפטה אתכם לפני ה' ד"א אימתי תהיה לכם הצבה והעמדה היום כולכם כשתהיו באגודה א':

פסוק יא

לעברך בברית ה' אלהיך. עתה אתם מוכנים כאחד לעבור בברית והרי אתם יחד ולא יכול לו' איש לא הייתי שם ולא קבלתי עלי הברית כי אתם שתעברו הירדן ותחזרו איש אל נחלתו אי איפשר לאסוף אתכם יחד שלא יהיה בכם זקן או חולה או חגר או סומא אבל כלכם עתה יחד לעברך בברית כאיש אחד ובאלתו שתקבלו הברית והאלה:

פסוק יד

ואת אשר אינינו פה מלמד שאפילו אותם שעדיין לא נבראו הגופים מ"מ הנפשות היו שם ולפי' לא נאמר עמידה:

פסוק טו

כי אתם ידעתם את אשר ישבנו במצרים. מלמד שהיו שם מיוצאי מצרים מכאן שלא נגזרה גזירה על פחות מבן כ' שנה:

פסוק טז

ותראו את שקוציהם. בא וראה מעשה או"ה כשיראתו משל עץ או משל אבן נוהג בה מנהג הפקר ומניחה בחוץ ואינו מתירא מגנבים אבל כשהוא משל כסף או משל זהב מניחה אצלו וזש"ה אשר עמהם במקום המשתמר ובחדרי חדרים שלא יגנב וא"ר אלעזר תבא מארה על לבן שאמר למה גנבת את אלהי לגופה לא מצלה לדידיה מצלה ליה אבל אלהי אברהם אינו כך הוא תהלתך והוא אלהיך שהקב"ה משמר את יש' כאב המשמר את הבן שנאמר הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל ד"א בא וראה שהם עצמם משקצים

ומחשבים בגלולים ע"ז שלהם לאחר ג' שנים שעשאום כשהם מטושטשין הם משקצים אותם וזורקין אותם בגלל טיט חוצות וכשהם שואלים דבר ואין בקשתם נעשית מחרפים ומקללים אלהיהם כד"א והיה כי יערב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה פירש ובאלהיו שעשה ולפי שראיתם גלולים ולפעמים זורקין אותם ואין עליהם שום מרות כי כל העובדים אותם דבקים בגזל ובעריות והולכים בשרירות לבם לכך צריך שתקבלו הקללות והשבועות שתעמדו במסורת הברית:

פסוק יז

פן יש בכם. זו נתינת טעם לקבל הברית אשר לבבו פונה היום ותהי מחשבתו רעה לעזוב את ה' לזה יש לחוש ועוד פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה ותרבה מחשבה רעה עד שיצרפוה למעשה כדמפרש ואזיל:

פסוק יח

והיה בשמעו. כלו' לאחר מכאן בשמעו דברי האלה שקבלו ישראל והתברך בלבבו כלומר יחשוב בלבו לו' שלום יהיה לי כלו' מה לי בצער הזה שהרי לא קבלתי האלה וא"כ אלך בשרירות לבי:

למען ספות הרוה. כלו' שירצה להוסיף חטאים שהוא שבע ורוה מהם שאין בהם יצה"ר כגון לבישת שעטנז וכלאים עם הצמאה עם החטאים שהוא צמא להם כגון גזל ועריות אבל עכשיו שתבואו כולכם בברית ותקבלו האלות והשבועות תדעו כי העובר על הברית לא יאבה ה' סלוח לו שהתניתם עמו לעמוד ומתוך כך לא תבואו לידי מחשבות רעות הללו ותעמדו בברית שאם לא תעמדו חס ושלום ורבצה וכו'. ד"א למען ספות פי' הרשע חושב בלבו להלוך בשרירות לבו למען תמירון ותוספת נפש הרוה והוא המתאוה על הצמאה והוא הנפש השכלית ידמה בעיניו כי הדרך הישר להתרוות הנפש המתאוה ולאכול ולהתענג ואפילו בדברים האסורים ויש מי שאמר הרוה הנפש השכלית והוא רמז לצדיקים והצמאה נפש המתאוה והוא רמז לרשעים כי היא צמאה לתאות העולם תמיד ולא ישבע ונפש השכלית היא רוה שתספיק במה שיגענה מן העולם כענין שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר ופי' הפסוק כי הרשע חושב בלבו כי הצדיקים רבים כנגדי ובזכותם אנצל ולא יגיעני העונש הזה ואלך בשרירות לבי ויש מי שאמר למען ספות הרוה את הצמאה מענין כליון כמו מבקשי נפשי לספותה ורוצה לו' למען שיראה הרשע כלות הצדיק עם הרשע ואין יתרון לצדיק במות אומר כי אין גמול ואין עונש ואו' שלום יהיה לי וזו היא דעת בעלי מאמיני הקדמות אשר אין מאמינים לא בגמול ולא בעונש וקלל הנביא בעלי הדעת הזאת כמ"ש לא יאבה ה' סלוח לו עכ"ל הרמב"ן ז"ל:

פסוק יט
ורבצה בו כל האלה הזאת ומחה ה' את שמו של העובר מתחת השמים שלא יהא לו נין ונכד ושריד ופליט:

פסוק כ
והבדילו ה' לרעה הוא חשב להבדל מישראל. ללכת בשרירות לבו והוא יבדל לרע לו:

פסוק כג
על מה עשה ה' ככה . אם בעון רציחה וניאוף הרי יש בעמים רוצחי' ומנאפים ואין ארצם שממה כזאת ואמרו כלו' והשיבו בדין עשה להם כך כי הם בבריתו של אברהם באו ברצונם ואח"כ עזבוהו אבל שאר האומות לא באו בברית ולא חושש להם ומתוך כך יצדיקו עליהם את הדין ויודו כי בפשעם נתשם מעל אדמתם לפי שעברו בברית אשר קבלו מה שלא קבלו שאר האומות וכן אמר יחזקאל והעולה על רוחכם היה לא תהיה שאתם אומרים נהיה כגוים וכמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם ואביא אתכם במסורת הברית כלו' שאתם עמי ומקויימים בברית ולא הם ורז"ל אמרו כל כי האי ריתחא לירתח רחמנא עלן ולפרוקינן:

פסוק כה
ולא חלק להם. כלו' אין זה חלק שלהם כי אני ה' חלקם שנאמר חלקי ה' אמרה נפשי על כן אוחיל לו:

פסוק כח
הנסתרות לה' אלהינו. לפי שנא' והבדילו ה' לרעה ואח"כ אמר ואמר הדור האחרון דמשמע דכל הארץ לוקה ע"י איש א' או משפחה אחת לכך אמר הנסתרות שעשה אותו האיש בסתר לה' אלהינו דיין הוא ליפרע מן העושה רע לשלם לו גמולו ולא ילקו ישראל על ידו אבל הנגלות כלו' העבירות שעשה בגלוי לנו ולבנינו העונש אם לא נבער הדם מקרבנו ובסנהדרין מסיק למה נקוד על לנו ולבנינו ועל עי"ן של עד מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו את הירדן ולפי שאז קבלו ישראל את התורה כא' ונעשו ערבים זה לזה אז הנסתרות לנו ולבנינו וקשה א"כ דממעטינן הנסתרות מלה' אלהינו א"ך על לה' אלהינו היה לו לינקד ולא על לנו ולבנינו וי"ל דאין דרך העולם לנקד על השם שנראה כנמחק ולפי' אין הנקודה על לה' אלהינו ומהפכים על לנו ולבנינו ולפיכך נקוד על עי"ן של עד להשלים מנין האותיות י"א כנגד לה' אלהינו שיש בו י"א אותיות:

פרק ל

פסוק ב

ושבת עד ה' אלהיך. וכתיב מיד ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך וכל כך למה כדאמר ר' נתן גדולה תשו' שמקרבת הגאולה שנא' ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה': **ושבת עד ה' אלהיך**. וא"ת מה טעם אמרו הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר ולא יותר דמשמע שהקב"ה מעביר ראשון ראשון וכן שני וכן שלישי וי"ל הטעם הוא ששמעתי מפי ר' מאיר הלוי ז"ל לפי שיש ג' מחיצות לפני הקב"ה ראשונה רעש ב' אש ג' רוח ואחריה קול דממה דקה ששם שכינתו של הקב"ה ובכל מחיצה ומחיצה יש מלאכים ממונים וכאשר יחטא האדם בא למחיצה ראשונה ומעכבין אותו ואין מניחין אותו לעבור ונמחל והב' בא למחיצה שנייה ונמחל וכך הג' נמחל הג' הד' שבא למחיצתו של הקב"ה אינו נמחל וזש"ה הוי המכעיסין אותי על פני המכעיסין אותי כ"כ עד שבא פשעם לפני וכשחוטא ושב ומתודה אינו צריך לפרסם עונו בפני רבים שנא' שובה ישראל עד ה' אלהיך וזה שחטאו אינו ידוע לרבים אבל בחטא הידוע לרבים לעולם צריך לפרט החטא שנא' אנא חטא העם הזה חטאה גדולה עכ"ל הרמב"ן ז"ל:

פסוק יב

"**מי** "**יעלה** "**לנו ה**"**שמימה**. ר"ת מילה וס"ת ה' רמז שבזכות מילה עלה למרום:

פרק לא

פסוק ב

בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא אוכל עוד לצאת ולבוא. כי זקנתי ועוד כי ה' אמר אלי לא תעבור ואתם אין לכם הפסד בדבר כי ה' אלהיך הוא העובר לפניך ואין לכם כמותו. ד"א לא אוכל עוד לצאת ולבוא ולא משום חולשא אלא משום שאמר ה' אלי כי אתה לא תבוא ואי' בסנהדרין משה אמר ליהושע כי אתה תביא את העם הזה זקנים שבדור עמך שעל פיהם יהי הכל והקב"ה אמר לי שאתה תביא את העם הזה ראש תהיה לכולם והיכן מצינו שאמר לו כי אתה תביא דכתיב ויצו את יהושע בן נון וקאי אתחלת הפרשה דכתיב ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך למות ולא מצינו שצוה לו שום דבר עד כאן. וצו את יהושע בן נון מכלל דכי אתה תביא מדברי הקב"ה הוא ועוד נ"ל מדכתיב בסיפיה דקרא דכי אתה ואנכי אהיה עמך אלמא הקב"ה אמרו:

פסוק יד

הן קרבו ימיך למות. א"ל משה להקב"ה בלשון הן שבחתי לפניך דכתי' הן לה' אלהיך השמים ובלשון הן אתה ממית לי א"ל אף בלשון הן קראת תגר הן בני ישראל לא שמעו אלי א"ל משה להקב"ה בהן שבחתי לפניך ובהן קנסת עלי מיתה למה אתה מודד לי מדה

רעה כנגד מדה טובה א"ל הקב"ה גם זה מדה טובה שנאמר הן צדיק בארץ ישולם ולא עוד אלא שלעו"הב אעלך בכבוד בכסא של מרגליות ואשימך ראש על חמשה וחמשים רבוא של צדיקים כמנין הן ועוד יותר מכלם אני מנחילך נהרי שמן ד"א הן אותיות הן שאין להם זוג כיצד ט"א הרי עשרה ב"ח הרי עשרה ג"ז הרי עשרה ד"ו הרי עשרה ה"א אין לה זוג נו"ן אין לה זוג כיצד י"ץ הרי מאה כ"ף הרי ק' מ" הרי ק' נו"ן אין לא זוג כך אתה משה אין לך זוג דכתי' ולא קם נביא עוד בישראל כמשה ולכך קרבו ימיך למות ובחרתיך בחלקי:

פסוק טז

וקם העם הזה וזנח. זה א' מה' פסוקים שאיסי בן יהודה או' שאין להם הכרח וסי' שאת מחר ארור משוקדים וקם שאת הלא אם תטיב שאת אם שאת אם לא תטיב מחר דכתיב צא הלחם בעמלק מחר או מחר אנכי נצב ארור דכתיב ארור אפם כי עז או עקרו שור ארור משוקדים דכתיב ובמנורה ארבעה גביעים משוקדים או משוקדים כפתוריה וקם דכתי' הנך שוכב עם אבותיך וקם או וקם העם הזה:

וקם העם הזה וזנח. א"ל ההוא מינאה לר"מ אמריתו דחיי שכבי דכתי' ויציצו מעיר כעשב הארץ כשהם עומדים ערומים עומדים או בלבושיהם עומדים א"ל ק"ו מחטה ומה חטה שנקברת ערומה עומדת בכמה לבושין צדיקים שנקברים בלבושיהם עאכ"ו וא"ל קיסר לר"ג אמריתו דחיי שכבי והא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי. א"ל ברתיה שבקיה דאנא אהדר לך א"ל ב' יוצרים יש בעירנו אחד יוצר מן המים וא' מן העפר איזה מהם משובח א"ל שיוצר מן המים א"ל מן המים יצר הקב"ה עולמו הכל היה מן המים מן העפר לכ"ש דבי רי"ש תנא ק"ו מזכוכית ומה זכוכית שבריאתו מן הרוח אם נשברו יש להם תקנה ברוחו של הקב"ה לכ"ש וא"ל ההוא מינאה לר' אמי אמריתו דחיי שכבי הא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי א"ל אמשול לך מלה"ד למלך ב"ו שאמר לעבדו לך ובנה לי פלטרין גדולין במקום שאין מים ועפר הלך ובנה לימים נפלו פלטרין כעס המלך עליו ואמר במקום שאין עפר ומים בניתם במקום שיש מים עאכ"ו ואם אין אתה מאמין צא לבקעה וראה עכבר שחציו עפר וחציו בשר למחר נעשה הכל בשר ושמא תאמר לזמן מרובה עלה להר וראה חלזון שהיום אין בו חלז א' למחר ירדו גשמים ויתמלא כולו חלזונות וא"ל ההוא מינא לגביהה בן פסיסא וי לכון חייבייא דאמריתון דחיין מיתייא ומה החיים מתים חיים א"ל איהו וי לכון דאמריתון דלא חיין מיתייא השתא ומה מה דלא הוו הוויין דהוויין לא כ"ש א"ל חייבא קרית לי אנא קאימנא ובעיטנא בך ופשיטנא לעקמימותך מינך א"ל אם אתה עושה כן אומן תקרא ושכר הרבה תטול:

פסוק יז

והסתרתי פני מהם. זהו דרך חבה כאדם שחטא לו בנו ואמר לרבו להלקותו כדי שלא יראה בהכאת בנו מדברי הרמב"ן:

ומצאוהו צרות רבות ורעות. שנעשות צרות זו לזו זיבורא ועקרבא שמים צוננין מועילין לעקיצת זיבורא ומים חמין לעקיצת עקרב וחילופא סכנתא ומי שעוקצו זיבורתא ועקרבתא אינו יודע מה לעשות שירא ליכנס בחמין מפני עקיצת זיבורא ולא בצונן מפני עקיצת עקרב וכן צרותם של ישראל בגלות כשהגוי מיצר לו ירא לזעוק עליו שמא ישנא אותו ואם לא יזעוק עליו ירגיל להיות מיצר לו כל שעה:

פסוק יח

ואנכי הסתר אסתיר פני מהם מכאן לאסתר מן התורה כלו' בימי אסתר אסתיר פני מהם שיבקש המן לאבדם:

פסוק כו

לקוח את ספר התורה . מדרש באותו יום של ז' באדר קודם פטירת משה רבינו כתב י"ג ס"ת י"ב לי"ב שבטים וקרא לכל שבט ושבט והוכיחו ולכל א' הזהיר על התורה ועל המצות אנשים בפ"ע ואמר להם הזהרו כלכם בספר התורה הזה שאני נותן לכם לשמור ולעשות וס"ת א' הניח סמוך לארון הברית שנא' לקוח את ס"ת הזה מצד הארון ברית ה' אלהיכם ויש אומרים שירד גבריאל ונטל את התורה מידו של משה והעלה למרום לב"ד הגדול שבשמים כדי להודיע צדקתו של משה בפמלייא של מעלה שנא' צדקת ה' עשה ולא עוד אלא שנשמתן של צדיקים קורין בו בב' ובה' ובשבת ובי"ט ובר"ח עכ"ל הרמב"ן ז"ל. ובפ"ק דב"ב פליגי בה ר"מ ור' יהודה ח"א ס"ת היה מונח בארון וח"א מצדו דתניא ארון שעשה משה אמתים וחצי ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו באמה בת ששה טפחים והלוחות ארכן ועביין ג' מונחות רחבן כנגד ארכו של ארון והלוחות אוכלות בארון י"ב נשתיירו שם שני טפחים שבהם ס"ת מונח שנא' אין בארון רק ב' לוחות ואין הוי מיעוט ורק הוי מיעוט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות ספר המונח בארון ארון לארכו יצא ונכנס ארון לרוחבו כמה לוחות אוכלות בארון ששה טפחים נשתיירו שם שני טפחים כדי שלא יהא ספר תורה נכנס ויוצא בדוחק דברי ר"מ ר' יהודה אומר באמה בת חמשה טפחים הלוחות ארכן ששה ורוחבן ועביין ג' ומונחות רחבן לאורך הארון כמה לוחות אוכלות בארון נשתייר שם טפח מחצה צא מהם חצי טפח אצבע לכותל נשתייר שם טפח שבו עומדין שנא' אפריון עשה לו עמודיו עשה כסף וארגז ששיגרו פלשתים דורון לאלהי ישראל מונח בצדו ועליו ס"ת שנאמר לקוח את ספר התורה ושמת אותו מצד ארון ברית ה' מצדו היה ולא מתוכו ומה אני מקיים אין בארון רק לקיים שברי

לוחות שמונחים בארון ור' מאיר נפקא ליה מדכתיב בפ' עקב על הלוחות הראשונים ושמתם בארון מלמד שהלוחות ושברי הלוחות מונחים בארון ור"י נפקא ליה שא"ל הקב"ה יישר כחך ששברת ור"מ מיבעי ליה מקמיה ארגז ס"ת היכא דהוה יתיב דפא הוה נפיק ויתיב עילויה ס"ת ור"מ האי מצד ארון מאי עביד ליה מיבעי ליה דמנח ליה בצד ולא מנח ליה לוחות ולעולם בגויה בארון ומצדו ור"מ עמודים היכא הוו קיימי מאבראי עכ"ל הרמב"ן ז"ל:

פרק לב

פסוק א

האזינו משה אמר האזנה לשמים ושמיעה לארץ וישעיהו הפך הדברים ואמר האזנה לארץ ושמיעה לשמים למה לפי שהיה קרוב לשמים ודרך הוא לומר למי שהוא אצל האוזן בהסכת ולארץ לפי שרחוקה ממנו אמר שמיעה וישעיה לארץ שהיתה קרובה אצלו אמר האזנה שלמי שהוא אצלו אינו צריך אלא שיטה אזנו לשמוע ולזה אמ' השמיעה שהוא רחוק בקול רם. ורש"י פי' בישעיה שלפי' שינה הדברים לפי ששמים וארץ עדים דכתיב העדותי בכם את השמים ואת הארץ ועדי' כשעדותם מכוונת עדותם קיימת ואלו לא בא ישעיהו ונתן שמיעה לשמים והאזנה לארץ לא היתה עדותם מכוונת שהשמים יאמרו שבאזנה שמעו והארץ בשמיעה אבל בא ישעיהו וכיוון עדותם נתן האזנה לארץ ושמיעה לשמים ושניהם מעידי' בשמיעה ושניהם בהאזנה. ד"א למה שמים וארץ לפי שבהם העיד משה להעיד להקב"ה ובהן חטאו ובהן לקו ובהן מתנחמין בהם העיד משה דכתיב העדותי בכם היום את השמים ובהן חטאו שנאמר והנשים לעשות בצק לעשות כוונים למלאכת השמים ובהם לקו שנא' ואל השמים והנם רועשים הרי השמים בארץ מנין שנאמר גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי. ולקו בארץ שנא' ראיתי הארץ והנה תוהו ובהו. ובהם מתנחמין דכתי' כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני כן יעמוד זרעכם ושמכם ומפני מה נשתנית שירה זאת מכל השירות שבכולן נזכר בהם שם אומרם כמו אז ישיר משה אז ישיר ישראל ותשר דבורה וידבר דוד וכאן לא הוזכר שם אומרה ויש להשיב לפי שהוא נזכר בראשי הפסוקים שהם ה"א דהאזינו יו"ד יערוף כ' דכי שם וה"א דהצור עולין מ' ש"ין דש"חת וה"א דהלה' הרי משה ולפי' נמי ה"א דהלה' גדולה להראות כי שם סיים המשורר ולכך סידר כי שם ה' אקרא והדר הצור תמים פעלו לפי שכשבא מ"ה ליטול נשמתו של משה הלך מ"ה אצלו ואמר לו הקב"ה שלחני ליטול נשמתך א"ל לך מכאן כי אני רוצה לשבח להקב"ה לא אמות כי אחיה א"ל משה למה אתה מתגאה יש להקב"ה שמקלסין אותו

כל שעה ושעה שנאמר השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו וכו' וכתיב מכנף הארץ זמירות שמענו א"ל אני משתק אותם ומקלס להקב"ה מיד פתח ואמר האזינו השמים יערוף כמטר בא מ"ה אצלו פ"ב התחיל משה מזכיר עליו שם המפורש ואמר כי שם ה' אקרא מיד ברח מ"ה מפניו והלך לו כיון שבא פ"ג אמר משה הואיל ומאת הקב"ה צריך אני להצדיק עלי את הדין פתח ואמר הצור תמים פעלו. יערוף כמטר כמו יטיף כמו יערפו טל והזכיר כאן ארבע רוחות העולם יערוף זה רוח מערבית שבא מערפו של עולם ודרכו להביא מטר. תזל כטל זו רוח צפונית שנחה כטל כדאמרי' צריכא צלותא כיומא דאסתנא כיום שמנשב בו רוח צפונית. כשעירים זו רוח דרומית שמכתת השעורים כרביבים זו רוח מזרחית שמרבה ומצמחת הזרעים כמה דאיתמר ברביבים תמוגגנה צמחה תברך:

פסוק ג

כי שם ה' אקרא. באותן ד' רוחות אספר שבחו ואותן ד' רוחות שבעולם ושמים וארץ הבו גודל לאלהינו כן צריכים אתם ליתן שבח והודאה להקב"ה על אמרת התורה שבה אתם מתקיימין שנא' אם לא בריתי יומם ולילה וכשם שהם מועילים כך לקחי ואמרתי נותנת מרפא וחיים לעולם ומהאזינו עד שם זה דכי שם ה' אקרא יש כ"א תיבות וא"כ אין לומר נקדש את שמך אלא נקדש שמך בלא את שאם אנו או' את יהיו כ"ב אותיות עד השם נקדישך ולא לו' בו ולא שיח ולא את ולא כן אלא כך אנו אומרים נקדישך ונעריצך בסוד שכל שרפי קדש המקדישין שמך בקדש ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק"ק ה' צבאות ואז תמצא כ"א תיבות עד השם לא פחות ולא יותר ואי קשייא מכתר יתנו לך שאנו מזכירין ה' לאחר ל' תיבות נ"ל דכיון דאתייהיב רשות אתייהיב כמו שמתרץ תלמודא דפריך והא איכא ברוך ברוך אופנים הוא דקאמרי ליה ואב"א כיון דאתייהיב רשותא אתייהיב:

פסוק ד

הצור תמים פעלו. דין הוא שתתנו גודל לו כי הוא צור ותקיף ועושה פעולתו בתמימות ואינו מראה כעס למכעיסים לפניו. צדיק וישר הוא לעושי רצונו ואינו מקפח שכרם ולפי שרוצה היה לספר היאך ינקום נקמה מישראל כשהכעיסו לו ונקמה שיעשה להם אח"כ מן האומות המשעבדים בהם לפי' הצדיק דין תחלה:

פסוק ה

שחת לו כלו' אם שחת אדם מעשיו ועושה רשע לא לו ההשחתה שהרי הוא לא נפסד בכך אלא לבניו המום כדכתי' לא אותי הכעיסוני כי אם אותם למען בושת פניהם וכן ת"א חבילו להון ולא ליה וקשה להר"מ מפונ"טייזא דלפ"ז הי"ל לכתוב לא ראשון בא'

והב' בו' לכן פירש שחת לו לא בניו מומם מום שלהם הוא שהקב"ה או' עליהם כי לא בניו הן כשחוטאין וכן אמר הושע כי היא לא אשתי ואנכי לא אישה:

פסוק ו

עם נבל. ששכחו הטוב העשוי להם במצרים ולא חכם הוא שהוא רשע ואינו רוצה להתחכם ולראות הנולד מה יהיה בסופו:

פסוק ז

זכור ימות עולם. עתה מזכיר והולך החסדים שעשה הקב"ה עם ישראל בינו שנות דור ודור כי קודם שהיו בעולם הייתי מתקן להם מקום בכל דור ודור כדמסיק ואזיל:

פסוק ח

בהנחל עליון גוים. שהנחיל כל אומה ואומה נחלתה. בהפרידו בדור הפלגה שהפרידם והפליגם איש במקומו כד"א ויפץ ה' אותם משם. יצב גבולות עמים בירר נחלה לי"ב שבטים אע"פי שעדיין לא נולדו מצד שמסר א"י לבני כנען שהם עבדי בני שם שלא יוכל לערער עליה כשיבואו ליטלה מידם ובני כנען י"ב שנא' וכנען ילד את צידון בכורו וכו' ואחר נפוצו משפחות הכנעני דמשמע דאחת מן המשפחות נחלקה לב' זה פריזי שאינו מנוי כאן הרי שנים עשר וזהו למספר בני ישראל. כי חלק ה' עמו כלומר לכך התחיל נחלתן מכל האומות לקחם לחלקו יעקב לחבל נחלתו וחבל הוא לשון חלק כמו ויפלו חבלי מנשה:

פסוק י

ימצאהו שהמציא להם. כל צרכן כגון מן ובאר ושליו ולא בלו שמלותיהם ורגליהם לא בצקה. ובתוהו יליל ישימון ובאותו המדבר שהוא מקום יללה ושממה שאין שם רק תנין ובנות יענה שמספידין ומיללין כד"א אעשה מספד כתנים ואבל כבנות יענה שם המציאן כל צרכם וכן ת"א. ד"א ימצאהו מציאה גדולה מצא ישראל במדבר מן התורה שניתנה שם. ובתוהו שעד שלא נתנה תורה היה העולם חשך ואפילה ושמם כלילה וכשניתנה היה אור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור:

יסובבנהו אף בסיכוך עננים. ד"א בהר סיני שכפה עליהם את ההר כגיגית. יבוננהו שהבינם בתורה ד"א לשון בנין המשכן יצרנהו כאישון עינו ששמרן מן האומות וכאותו עור המכסה את העין ששומר את העין שלא יפול בו ולא יגע בו שום דבר וגם כשהאדם ישן ונופל על העין לשומרו ועל שהוא מחשיך על העין לסוגרו וגם ע"ש השינה הוא מחשיך וכמו שהאישון שוקד לשמרו לעין כך הקב"ה שוקד על ישראל לשמרן וכו':

פסוק יא

כנשר יעיר קנו. שהוא מעורר ומחופף אצלם והן קופצין עליו ואז אין להם לירא משום דבר מלמעלה שאין עוף פורח לעיל מהם וגם אין להם לירא מחצים שזורקין בני אדם שהיא מגינה עליהם אבל שאר העופות אין די להם ללוקחם עליהם לפי שהם יראים מהעופות הפורחים עליהם וצריכים ללקחם בין רגליהם וכן ישראל כל כך מוקפין ביחד בענני כבוד ואין להם לירא משום צד וא"ת למה אמר יעקב חבל נחלתו יותר מאברהם ויצחק ויש להשיב כנשר שהוא רחמני על בניו שהוא אומר יגיע בי החץ ולא בבני וזש"ה כרחם אב על בנים וזהו יעקב כד"א והאכלתיך נחלת יעקב אביך שהרי אברהם נמצא אכזרי שרצה לשחוט את בנו ולא רצה להתפלל עליו וכן יצחק רצה לקלל את יעקב ויעקב שרחמיו על בניו ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר לסייעו:

פסוק יג

ירכיבהו כד"א. ואתה על במותימו תדרוך ויאכל תנובות שדי מאחר שבאו לארץ אכלו תנובות השדה ופסק המן כדכתיב וישבות המן ויאכלו מעבור הארץ כדי שיחזקו לכבוש הארץ ואמרינן דאקרוב עומר והדר אכול וקשיא למה המתינו עד לאחר הקרבתו של עומר ליתי עשה דבערב תאכלו מצות ולידחי לא תעשה דולחם וקלי וכרמל כמו העשה דמילה שדוחה ל"ת בצרעת. ותירץ גזרינן כזית א' אטו כזית ב' דמכזית ראשון שיאכל מן המצוה מקיים עשה דבערב תאכלו מצות ונמצא עובר בכזית ב' וכה"ג אמרי' ביבמה שנפלה לפני כהן דלא מיבמה משום דכתיב אלמנה לא יקח ומשני גזרינן ביאה א' אטו ביאה ב' דמביאה ראשונה מתקיים ליה עשה:

ויניקהו דבש. מסלע שהיו הדבורים עושין דבש בנקיקי הסלעים וגם התמרים הגדלים על הסלעים שמהם יוצא הדבש ושמן מחלמיש צור שהזתים הגדלים על הסלעים שמהן יוצא השמן טובים מאותן שבבקעה לפי שחמה תמיד זורחת עליהן מנגדם כד"א וממגד תבואות שמש:

פסוק יד

חמאת בקר כלומר. חמאת של בקר וחלב צאן והוא חלב ופשוטו חמאה של חלב וחלב צאן ממש:

עם חלב כרים ואילים מיטב של כבשים ואילים כמו חלב הארץ. עם חלב כליות חטה כליות ממש לפי שבכליות יש חריץ כמו בחטה ולכך מדמה אדם לחטה. ודם ענב תשתה חמר שיהיה היין אדום כדם וחשיבות הוא שנא' אל תרא יין כי יתאדם ומדבר מעיקרא בנסתר ירכיבהו ויניקהו והשתא מדבר נוכח תשתה כמו למעלה ימצאהו הוא נסתר הוא עשך הוי נוכח:

פסוק טו
וישמן ישורון ויבעט בעט מתוך שמנו בתועבה בגזל ובעבירות שנאמר בהם כל התועבות:

פסוק יז
יזבחו לשדים לע"ז שהוא דבר נמאס:
לא אלוה שאין בהם כח ולא חוזק כמו אלי הארץ לקחתי ואונקלוס תרגם דלית בהון צרוך אך אם היה בהם שום צורך לא היתה הקנאה כפולה כמו עכשיו וא"ל ההוא מינאה אלהכון קנאי הוא דכתיב אל קנא וכלום גבור מתקנא אלא בגבור כמותו דכתיב הם קנאוני בלא אל ואני אקניאם בלא עם א"ל אמשול לך משל לה"ד לאדם שנשא אשה יפה מאד וחזר ולקח אחרת כעורה ביותר כעסה הראשונה עליו ואמרה לו אלו לקחת הגונה ממני לא הייתי מקפדת עכשיו שהיא מכוערת אני מקפדת כך אמר הקב"ה כיון שאתם בעצמכם יודעים שאין בהם ממש הקנאה כפולה. אלהים לא ידעום שלא הכירום שיהא בהן שום תועלת ולפי שבהקב"ה כתיב וידע אלהים וכתיב כי ידעתי את מכאוביו אבל הם לא ידעו בצרותיהם ולא עמדו בהם:
חדשים מקרוב מעכשיו לא נקראו עד עכשיו לא שערום אבותיכם לא פקדום פוקד מתרגם מסער וי"מ לא שערום מהם כלו' שלא יראו מהם ולא עבדום כמו ומלכיהם שערו שער. צור ילדך תשי הקב"ה שבראך והולידך במעי אמך שכחת בשביל החדשים שאינם שוים כלום ותשכח אל כפל מלה הוא:

פסוק כ
ויאמר אסתירה פני מהם. כתרגומו אסלק שכינתי מנהון ומאחר שאני מסלק אראה מה אחריתם מה יועילו להם אותם אלוהות שבחרו כי דור תהפוכות המה שהופכים הטובה שעשיתי עמהם לרעה שהרי הם כופרים בי ומואסים במצותי:
בנים לא אמון בם ר"ל בנים שאינם מאמינים או פי' בנים שאין בהם אמת. ואני אקניאם בלא עם מדה כנגד מדה ונראה שעל החובלים הוא או' שהם מצירין לישראל בכל מקום והם קרויים לא עם שהם בזויים בכל טכסיסי בני אדם:

פסוק כב
ותלהט מוסדי הרים שלא יוכלו להמלט אפי' בשאול לפני האש ואף לא ביסוד וז"ש אין חשך ואין צלמות וכו'. אספה עלימו רעות כלו' שלא אשאיר שום רעה שבעולם שלא אביא עליהם חצי אכלה בם כפל מלה הוא שלא אניח חץ שלא אהיה יורה בהם:

פסוק כד
מזי רעב שרופי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי שילחמו בגחלים ובשריפה כמו רשפי אש ולחומי אכולי רשף והוא חולי החמימות שהוא כרשף וקטב ל' כריתות כמו אהי קטבך שאול. מרירי לשון מרורת פתנים ובערבי פסחים מפ' לשון שדים ומסיק דתרי קטב מרירי הוו חד מקמי טיהרא וחד בתר טיהרא טיהרא צהרים והך דמקמי טיהרא קטב מרירי שמו ומיחזי ככדא דכמכא והדר כבחשא ופי' ומיחזי ככד של כותח שמהפך בו ככף הקדרה הנך דבתר טיהרא קטב ישוד צהרים איקרי ומיחזי כקרנא דעיזי והדר כנפיא פי' ומהפך וחוזר כנפה ומתקופת תמוז ועד שיתסר ביה ודאי שכיחי משם ואילך ספק שכיחי ספק לא שכיחי. מחוץ תשכל חרב היוצא לחוץ יפול בחרב ומחדרים אימה והניצל מן החרב יפול עליו חרב מות:

פסוק כו
אמרתי אפאיהם. אכלה אף אכה בהם שלא ישאר מהם כלום אלא אשבית מאנוש זכרם וי"מ אפזרם לכל פאה:

פסוק כז
לולי כעס אויב אגור. הכעס שיעשה לי האויב אגור כמו לא תגור: פן ינכרו צרימו. ויתלו ההצלחה בעצמם כי גוי אובד עצות המה אותם האויבים שמסרתי בידם ישראל ואבדה עצתם ואין בהם תבונה. לו חכמו ישכילו שאלו חכמו ה"יל להשכיל זאת ולהבין מה יהי באחריתם וליתן לב איך אירע דבר זה כי עם שהיו גדולים מכל האומות ועתה הא' ממנו ירדוף אלף אם לא כי צורם מכרם לשון ימכור ה' את סיסרא וה' הסגירם בידינו על כל הרעה שעשו כי לא כצורנו צורם ועוד שידעו ודאי שצורם אינו כצורינו להבדיל כמה הבדלות שכל זמן שיש' עושים רצונו של מקום לא יוכלו הם ולא צורם על ישראל כי אדרבה הקב"ה עשה בהם ובאלהיהם שפטים כמו בדגון אלהי פלשתים ועכשיו אויבינו פליליים ושופטים אותנו כרצונם. כי מגפן סדום גפנם וישתו כוס פורענות. חמת תנינים יינם שישכר אותם וראש פתנים יינם הוי נמי כראש ולענה הלא הוא פורענות שאביא עליהם כמוס עמדי פי' גנוז:

פסוק לה
לי נקם ושלם. עלי להביא ולעשות נקמה ולשלם תשלומי רע ושלם שם דבר כמו שלום:
לעת תמוט רגלם. כשתגיע העת שתתמוטט רגליהם אשלם להם הפורענות:
כי קרוב יום אידם ומזומן בידי להביאו עליהם. וחש עתידות למו הפורעניות העתידות לבוא עליהם בעתם אחיש אותם כד"א בעתה אחישנה ואימתי יהיה האות הזה כי ידין ה' עמו כשידין ה' דין עמו ויקח נקמתו ודינו ממנו ועל עבדיו יתנחם ועל ישראל יתנחם במה

שהרגיזו לפניו. ואפס עצור ועזוב שאין בהם עוצר כח ואין להם מי שיעזרם והוא כמו עזוב תעזוב עמו וי"מ עצור שהוא עצור בבתים ועזוב המקנה שהוא עזוב בשדה ואפס כמו אפס כסף. ואמר האויב אי אלהימו שהיו עובדין בזמן שבהמ"ק קיים. אשר חלב זבחימו יאכלו. בזמן הקרבת הקרבנות ישתו יין נסיכם שהיו מנסכים על גבי המזבח. יקומו ויעזרכם כל אלוהות שעבדתם יהי עליכם סתרה הקב"ה אלהיכם:

פסוק לט

ראו עתה כי אני אני הוא. שאראה להם גבורתי ומה שהם מצרפים שאר אלהות אלי ואין אלהים עמדי אלא אמית ואחיה בידי להמית ולהחיות ואף המתים אני אחיה מחצתי אותם ואני ארפא ועל מה שאמרתם יקומו ויעזרכם אין מי שיוכל לעזור להם כי אם אני אבל אתם אין מידי מציל:

פסוק מ

כי אשא אל שמים ידי. לעשות נקמה בהם ואמרתי חי אנכי לעולם כד"א גבי שבועה חי אני נאם ה' ואתם סבורים שאיני יכול לעזורכם כמו שאתם אומרים כי אמרתי חי אנכי לעולם ובידי לנקום נקמה בין בעו"הז בין בעוה"ב ובכאן יש תשובה לגוים והרי כתיב כי אני הוא ואין אלהים עמדי ועל מה שהם אומרים שמת כתיב חי אנכי לעולם ולאחר שעשיתי בישראל את משפטי ודיני אשיב נקם לצרי מה שעשו להם. וחרבי תאכל בשר תכלה בשר צריהם וי"מ תאכל כענין כריתת החרב או פי' אכילה ממש ד"א אשכיר חצי מדם מדם חלל ושביה של אויבים אשכיר חצי מדם מראש פרעות אויב שאפרע מראש האויב:

פסוק מג

הרנינו גוים עמו. אז ישבחו הגוים עמו של הקב"ה ויאמרו אשרי העם שככה לו שהקב"ה נפרע מצריהם כדמפרש ואזיל. כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו שישפוך דמן כמו ששפכו דמן של ישראל זש"ה ידין בגוים מלא גויות שעתיד הקב"ה לו' לאומות למה שפכתן דמן של יש' כו"כ והם ירצו לכפור שלא עשו והקב"ה מראה להם מלבושיהם שצייר בהם כל הקדושים קצת נקדשו ובאיזה דין דנום להאומות ואז כשיראו מלבושיו שהוא מלא גויות פי' מלא גופות הצדיקים לא יוכלו לכפור ואז ידין לכל א' כמו שעשו לישראל וזהו שיסד הפייט התאזר בקדושים וכן בעקידה אל דומה לבי לדמי גם לפורפירך מלא גויות:

וכפר אדמתו עמו ישראל עמו כפרו אדמתו של הקב"ה דכתיב ולארץ לא יכופר כי אם בדם שופכו וישראל ישפכו דמן של אומות כמו ששפכו דמן של ישראל דכתיב ונתתי

נקמתי באדום ביד עמי ישראל וא"כ עמי יכפרו אדמתו ועוד כל המקראות של מעלה לישראל:

פסוק מד

הוא והושע בן נון. שניהם צוה הקב"ה לכתוב התורה כדכתי' כתבו לכם את פרש' מלך וגם כתיב קרא את וכתב כאן והושע לפי שכשהיה משרת משה ע"ה היה נכון לקרותו כמו שקראו רבו ויקרא להושע בן נון יהושע ובכאן קורא אותו בשמו ובכל מקום קוראו יהושע לפי שהורגל בכך. כי מנגד תראה את הארץ שני דברים שאלת אעברה נא ואראה אעברה לא ינתן לך ואראה ינתן לך שלא אשיב פניך ריקם מן הכל:

פרק לג

פסוק א

איש האלהים. לפי' כתיב איש האלהים לו' שעל פי הקב"ה ברכם לפני מותו אמרו רבותינו בשעה שבא מה"מ ליטול נשמתו נטלו משה וכפתו עד שבירך כל השבטים כל א' וא' ברכתו לפניו:

פסוק ב

ויאמר ה' מסיני בא המקום שכינתו אשר בה הסכים לברכה וכן יברכך ה' מציון להבדיל כמה הבדלות כאדם שאו' עליו פ' ממקום פ' בא:

פסוק ג

אף חובב עמים כל קדושיו. אף כשאתה בא להזכיר חביבות האומות כל קדושיו אין אתה מוצא בהם אלא הקדושים שנותנין עצמן בידיך ומתגיירים והם באין לשום עצמן בידיך תוכו כולם נתמצעו תחת רגליו בתחתית הר סיני שכולם קבלו יראתך:

פסוק ה

ויהי בישורון מלך. כלומר כשישראל יהיו ביחד באחוה ובריעות אז הקב"ה מלך עליהם אבל בשעת המחלוקת כביכול הם עושים כמי שאין הקב"ה מלך עליהם:

פסוק ו

יחי ראובן ואל ימות. כשיעבור חלוץ לפני אחיו כמו שהתנו בני גד ובני ראובן ואל ימות א' מהם במלחמה:

ויהי מתיו מספר שיעברו וישובו ולא יפקד מהם איש:

פסוק ז

וזאת ליהודה. כלו' וזאת הברכה אשר בירך ראובן כן בירך ליהודה שעל שניהם התפלל שיצליחו במלחמה על ראובן כדפרי' ועל יהודה לפי שלעולם הוא יוצא למלחמה תחלה שנאמר יהודה יעלה עולה במלחמה תחלה ושמעון לא בירך כמו שלא ברכו יעקב אביו משום מעשה דשכם דאמר עכרתם ועוד הוסיף על חטאתו פשע על מעשה דזמרי ואע"פ

שגם לוי היה באותו המעשה דשכם ולא ברכו אביו מ"מ ברכו לפי שחזר ותיקן המעוות במעשה העגל שנא' ויאספו אליו כל בני לוי:

פסוק ח

וללוי אמר תומיך ואוריך דברים שכל יש' צריכים להם כגון אורים ותומים מסר לאיש חסידך היו כולם חסידים שלא נכשלו בעגל:

פסוק ט

האומר לאביו ולאמו. פי' או' עליהם לא ראיתם במעשה העגל שהרי לא נכשלו בעגל. ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע באותו עון כי כולם שמרו דרך ה' דכתיב ויאספו אליו כל בני לוי. יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל. כי שפתי כהן ישמרו דעת. ואחר לוי בירך בנימין כדמפרשי'. ברך ה' חילו. על אהרן אמר על שעצר המגפה בקטרת. ופועל ידיו תרצה בקטורת זה כפר על בני ישראל מחץ מתנים קמיו שחבק המלאך ועצרו א"ר אבא בשם ר' לוי כשראה אהרן המלאך מתריס כנגדו נתן מחתה של קטורת לפניו שנא' ישימו קטורה באפך להודיעך כמה קטורת חביבה לפני הקב"ה:

פסוק יא

מן יקומון עד מן יקומון עד מן אשר יקומון עליהם ישכון לבטח עליו שכל ימי הבית לא היה אחריו היתר חופף פי' מסתיר ומכסה עליו:

פסוק יג

וליוסף אמר. לפי' נתרבה נחלתו יותר מכל ארצות השבטים לפי שכשחטא אדה"ר ע"י אשתו ונתקללה האדמה ולפי שנתקללה ע"י מי ששמע בקול אשה נתברכה ע"י יוסף שלא שמע לקול אדונתו. וממגד גרש ירחים. נראה לרב"ש שהיא תיבה הפוכה וגרש גבי פירות כמו שגר גבי בהמה רמז שתשלח ארצו פירות בכל חדש וחדש פירות הראויות לו:

פסוק טו

ומראש הררי קדם שארץ אפרים היא הרים כדכתי' צופים מהר אפרים ודרך הרים להקדים בשול פירותיו מכל הארץ. נזיר ר"ל ראש אחיו ואי' שיהיה נזיר מענין הפרשה:

פסוק יז

בכור שורו הדר לו. שמלך הא' אשר בחר ה' היה מזרעו של יוסף והיינו יהושע ומלך מדמה לשור לפי ששור מלך בבהמות. וקרני ראם קרניו חזקים כקרנים של ראם והם אותם קרני של יהושע והם רבבות אפרים שהיו קרובים לו באנשי המלחמה ולפי שאפרים היה גדול ממנשה שנאמר ואולם אחיו הקטון יגדל ממנו הזכיר באפרים רבבות אפרים שהיו קרובים לו באנשי המלחמה ולפי שאפרים היה גדול ממנשה שנאמר ואולם אחיו הקטון יגדל ממנו הזכיר באפרים רבבות ובמנשה אלפים:

פסוק יח

שמח זבולון. שהוא היה שוכן על חוף הים כדכתי' לחוף ימים ישכון ויצא לסחורה לצור ולצידון ולארץ מרחקים לפיכך התפלל משה עליו שיצליח בסחורתו וישמח באהליך ארצו היתה טובה לזריעה והיה יושב אהלים והתפלל עליו שישמח ויצלח בשדותיו וכן אמר לו יעקב רובץ בן המשפתים רובץ בין הגבולים לשמור שדהו:

פסוק יט

עמים הר יקראו. כשיהיו עמים באים לים יהיו נודרים ומנדבים בעצמן מפני פחד הים ללכת אל הר ציון לזבוח שם זבחי צדק אם ינצלו מן הים כדאמרינן בחולין איש איש מלמד שהגויים נודרים ומנדבים כישראל. כי שפע ימים יינקו כן בשפע תבוא להם סחורה דרך הים ומרויחין וספוני גם מהספינות הנשברות בים ונטבעות בנמל ומשליכן לחוץ והמביאין הספינות טומנין אותן בחול וקא' שימצאו הכל ויקחו לעצמם ולפי הפשט הזה יש תימא למה הקדים זבולון לישששכר אמנם לפי המדרש שעשו שותפות שזבולון יהיה עוסק בפרקמטייא וישששכר עוסק בתורה ניחא:

פסוק כ

ברוך מרחיב גד. לפי שנחלתו של גד במקום מרעה כד"א ומקנה רב היה לבני ראובן וכו' והנה המקום מקום מקנה שייך למימר ביה לשון הרחבה וכתיב ירעו במרחב:

וטרף זרוע אף קדקד. פי' רב"ש כי כשהיה גד מכה והמוכה היה מגביה זרועו שלא לתת לפניו הראש היה המכה חותך הכתף. וירא ראשית לו ראה גד ובחר ראשיתה של א"י והיינו ארץ סיחון ועוג אשר בעבר הירדן ולקח לעצמו משם לפיכך נטלה לחלקו אע"פ שעמון ומואב מערערין עליה שהיתה שלהם לפי שיודע היה שעתיד הקב"ה לקבור שם מרע"ה ואלו היתה עתידה לחזור לעמון ומואב לא היה הקב"ה קוברו שם בח"ל:

פסוק כא

ויתא ראשי עם. גד היה הולך למלחמה בראשי עם בני ישראל צדקת ה' עשה שהועמד בתנאו בקיומו כמשפט שהתנה עם ישראל שהיה עובר לפניהם חלוץ:

פסוק כב

דן גור אריה שהיה עומד על הספר ושוקד ושומר על ישראל שלא יכנסו אויבים לארץ. יזנק מן הבשן שהירדן יוצא ממערת פמיס. שהיא מארץ דן לכך נקרא ירדן ירד דן והוא מפסיק בין ארץ הבשן שארץ דן על שפת הירדן לצד א"י ובשן וגלעד שהם ארצם גד עומד כנגדו לצד אחר והארץ העומדת על הירדן טובה מאד שנא' ויבחר לו לוט את כל וכו':

פסוק כג

נפתלי שבע רצון ארצו ממהרת לבשל פירותיה. ושבע מהם לרצונו כי מקום שפירותיו מאוחרות אין שביעין מהם לרצון כי צריך שמתאוה להם קודם שיבואו:

ומלא ברכת ה'. שכל הבא בארץ נפתלי ורואה פירותיו מבוכרות ואילנות מלבלבין משבח ואומר ומברך את ה' על החידוש וכן אמר יעקב הנותן א"ש ורז"ל אמרו במס' ברכות מכאן דכל הממלא כוס של ברכה זוכה ורואה ב' עולמות שנאמר ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה וא"ת ב' עולמות איך נפקי מהכא וי"ל דים זה מערב וזהו העו"הז שדומה ללילה ודרום הוא מקום אור של עולם שהחמה בדרום בין בימות החמה ובין בימות הגשמים וזה הוא העוה"ב שהוא אור ושניהם ירושה למי שממלא כוס של ברכה ד"א ירושה דכתיב כי ביה ה' צור עולמים העוה"ז והעו"הב:

פסוק כד

ברוך מבנים אשר. שיברכוהו כל הבנים כמו שאמר רצוי אחיו ולמה לפי שטובל בשמן רגלו שתהא ארצו מושפעת שמן וממציא שמן לכל אחיו וזה גוש חלב שהיא בחלקו כדפרי' בפרשת ויחי יעקב. ומה"ר אליאב הכהן שאמר בשם דודו הר"מ שלפי' אמר ברוך מבנים אשר כי הוא מרובה בבנים כמנין דפנחס לפי מניינו דבמדבר סיני יותר מבני שאר אחיו שהרי במנין דבמדבר סיני תמצא בו מ"ח אלף ות"ק במנין דפנחס תמצא נ"ג אלף ות' וזהו שנתברך יותר משאר אחיו בבנים:

פסוק כה

ברזל ונחושת. אלו הגידים והעצמות שהם נעילה לגוף כמנעול שמתוך שפע השמן שהיה לו יהיה נמשח תמיד ויתחזקו איבריו וגידיו ועצמיו כאלו הם ברזל ונחשת וזהו וכימיך דבאך כימי נערותיך יהיו ימי זקוניך כדאמר רבי חנינא שמן אפרסמון שסכתני אמי בימי נערותי הם עמדו לי בימי זקנותי:

פסוק כו

אין כאל ישורון. עתה מדבר לכל ישראל ואומר להם עבדו והתחזקו ביראת אלהיכם כי אין כמוהו בכל הארץ והוא יושב בשמים והוא מושל על כל על העליונים והתחתונים:

פסוק כז

מעונה אלהי קדם. הוא שמים מעון של הקב"ה שהוא קדם הכל ומתחת זרועות עולם כלומר מתחת השמים הוא מושל כמו בעליונים והוא תקפו וכחו של עולם שהוא מושל בעליונים ובתחתונים:

ויגרש מפניך כל אויבך גרש מפניך ויאמר השמד ויאמר אליך השמד אויב שלך כמו שצוה גבי עמלק שצוה להשמידו שנאמר תמחה את זכר עמלק וכן בכנענים לא תחיה כל נשמה:

פסוק כח

וישכון ישראל בטח בדד. כל אותו שיהיה מעין יעקב כלו' מענין שלו כגון גירי צדק ישכנו לבטח ובדד שבשמחתכם לא יתערב זר וכן אמר בלעם הן עם לבדד ישכון אבל מינים ומלשינים ומוסרין ופורשין מדרכי צבור לא ישכנו עמהם שהרי זרע יעקב לא נאמר אלא עין יעקב:

פסוק כט

אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך. והוא חרבך להשמיד אויבך עד שמגביה אותך על הכל:

פרק לד

פסוק א

את הגלעד שהוא גבול ארץ ישראל כדכתיב מדן ועד באר שבע:

פסוק ה

וימת שם משה עבד ה'. אחד עשר פסוקים הללו יחיד קורא אותם שאין שנים יכולים לקרוא יחד פסוקים הללו שהרי גם כל הפרשיות שבתורה איתא במגילה א' קורא ולא שנים ולמה נהגו עתה לקרא שנים הקורא והחזן אנו סומכין על ששנינו במסכת בכורים בתחלה כל מי שהיה יודע לקרא בתורה קורא ומי שאינו יודע לקרות מקרין התחילו להיות מתביישין התקינו שיהיו מקרין היודע ושאינו יודע והאי נמי פסוקים הש"ץ מקרא את הכל:

במדרש וימת שם משה א"ל משה להקב"ה בשעת מיתתו לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה. א"ל הקב"ה אי אתה יכול כי זה דרך העולם א"ל דבר א' אני מבקש ממך שיבקעו כל השערים והתהומות וידעו הגוים כי אין זולתך שנאמר וידעת היום והשבות אל לבבך וכו' מיד פתח משה ואמר אין עוד וכו' א"ל הקב"ה אתה או' אין עוד גם אני או' לך ולא קם נביא עוד בישראל כמשה מיד ירד הקב"ה בכבודו ושלשה מלאכים מיכ"אל וגברי"אל וזנגי"אל גברי"אל הציע מטתו מיכאל פירש עליה מטלית של ארגמן וזנגי"אל בכסות של מלת מראשותיו באותה שעה עמד הקב"ה בראשו וזנגיאל במרגלותיו ומיכאל בצד זה וגבריאל מצד זה אמר לו הקב"ה למשה הקף רגלך זה לזה ועשה כן א"ל השקע עפעפי עיניך זו אל זו ועשה כן מיד קרא הקב"ה לנשמתו של משה וא"ל בתי מאה ועשרים שנה קצבתי לך להיות בגופו של משה צאי ואל תאחרי שהגיע קצך לצאת מיד השיבה להקב"ה יודעת אני שאתה אלהי הרוחות והנשמות ובידך נפש כל חי אתה יצרתני ונתתני בגופו של משה מי יש לך גוף טהור בעולם שתתנני בו כמשה שאין בו רמה ותולעה מעולם לא נראו עליו זבובין ולא צרעים לפי' אני אוהבו ואיני רוצה לצאת

חזר ואמר לה אל תאחרי כי הגיע קצך לצאת ואני אעלה אותך לשמי השמים העליונים ואושיבך תחת כסא כבודי בכבוד אצל שרפים ואופנים ומלאכים א"ל רב"שע טוב לי להיות בגופו של משה יותר מכרובים ומלאכים שהרי מהם ירדו שנים עז"א ועז"אל וחמדו את בנות הארץ ובאו עליהם וגם השחיתו הדרך עד שתלית אותם אבל משה משנגלית עליו בסנה לא שב אל אשתו בבקשה ממך הניחני במקומי כיון שראה הקב"ה כן נשקו ונטל נשמתו בנשיקה שנאמר על פי ה' באותה שעה בכה הקב"ה ואמר מי יקום לי עם מרעים מי יתפלל לפני על בני ומה"ש בוכים ואו' והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה ושמים בוכין ואומרין הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק וחמה ולבנה בוכים ואומרים בינו בוערים בעם וכל המזלות אומרים וכסילים מתי תשכילו ורה"ק אומרת הושיעה ה' כי גמר חסיד עכ"ל המדרש:

פסוק ו

ויקבור אותו בגי. לא נתעסקו בו לא ישראל ולא מה"ש אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו ולמה בח"ל כדי שיחיו מתי חוצה לארץ שנאמר וירא ראשית לו קרי ביה ויתא ראשי עם בתחית המתים. ויקבור אותו בג"י גימ' י"ה כחשבונו דדין כך חשבונו דדין ולמה נתעסק בו הקב"ה י"ל במדה שאדם מודד בה מודדין לו הוא קבר את יוסף ולא נתעסק בביזה של מצרים לפי' נתעסק בו יה ושאל קיסר כי קבר רחמנא למשה במאי טביל ואם תאמר במים הא כתיב מי מדד בשעלו מים אמר לו באש דכתיב ה' באש יבוא א"ל ומי סליק טבילה באש א"ל אדרבא עיקר טבילה באש הוא דכתיב וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים:

פסוק י

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה ארז"ל בישראל הוא דלא קם אבל באו"ה קם ומנו בלעם ופשטיה דקרא ולא קם נביא עוד בישראל כמשה ומדרש ולא קם נביא עוד בישראל כמשה זהו שאמר שהע"ה רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה לא דבר שלמה אלא על מרע"ה שנתעלה על כל כיצד אדה"ר אמר אני גדול ממך שנבראתי בצלם של הקב"ה שנא' ויברא אלהים את האדם בצלמו א"ל משה אני העלתי ממך שהרי הכבוד שניתן לך ניטל ממך שנאמר אדם ביקר בל ילין. אבל אני זיו פני שנתן לי הקב"ה הוא עמי לעולם ואפי' ביום המיתה שנאמר ולא נס לחה. נח אמר למשה אני גדול ממך שניצלתי ממי המבול א"ל אני העלתי ממך שהרי לא הייתי בא להציל הדור שכשנתחייבו ישראל כלייה על מעשה העגל הצלתי עצמי וכל הדור שנא' וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. משל לב' ספינות שהיו בים והיו להם שני קברנטים ורצו לטבוע אחד הציל עצמו ולא הציל ספינתו ואחד הציל עצמו וספינתו למי משבחים למי שהציל עצמו

וספינתו כך נח לא היה לו זכות להציל דורו. אברהם אמר אני גדול ממך שהייתי זן עוברים ושבים שנא' ויטע אש"ל. א"ל אני העלתי ממך שאתה זנתה ב"א ערלים אבל אני כלכלתי בני אדם מהולים ולא עוד אלא שאתה כלכלת ביישוב ואני במדבר יצחק אמר אני גדול ממך שכשנעקדתי על גבי המזבח ופשטתי צוארי לישחט באהבת המקום וראיתי פני שכינה א"ל משה אני העלתי ממך שראית פני שכינה וכהו עיניך שנא' ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות מראות פני שכינה אבל אני דברתי עם השכינה ולא כהו עיני שנא' ולא כהתה עינו יעקב א"ל אני גדול ממך שפגשתי המלאך ונצחתיו א"ל אני העלתי ממך שאתה פגשת למטה במקום דירתך אבל אני עליתי למעלה במקום דירתם והיו מתייראין ממני וע"ז אמר שלמה רבות בנות עשו חיל וכו' ורז"ל דרשו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה בישראל הוא דלא קם אבל באו"ה קם ומנו בלעם וכן גרסי' התם לא עמד חכם בעולם כבלעם וכאבנימוס הגרדי נכנסו כל האומות אצלו א"ל מה לעשות באומה בישראל א"ל לכו חזרו בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם אם תמצאו שם תינוקות מצפצפים בלשונם בידוע שאין בריה יכולה לעמוד בפניהם שכן הבטיח להם יצחק אביהם הקול קול יעקב והידים ידי עשו בזמן שיעקב עוסק בתורה אין לו ליראה מפני עשו ובזמן שיעקב מרפה קולו ידי עשו שולטת בו עכ"ל הרמב"ן ז"ל:

אשר ידעו ה'. שהיה מדבר עמו במראה ולא בחידות וכל נבואת הנביאים רובם לא היה בהם צורך אלא על היחידים כמו שמצינו שאמר אליהו לצרפית שמן והקמח לא תכלה כל ימי הרעב וכזה אמר אלישע לאשה מנשי בני הנביאים שאלי כלים בצנעה אבל משה כל מעשיו היו לצורך ישראל ולדורות ולעיני כל ישראל:

פסוק יב

לכל היד החזקה. א"ר ברכיה בשם ר' חלבו הכהן בשם ר"ש בר נחמני ראה מה גבורה היתה ביד משה שהלוחות ו' טפחים ועביין מסנפירינון היו והיו ב' טפחים ביד משה וב' טפחים ביד הקב"ה וכ' טפחים היו באמצע וכשראה שעשו יש' העגל בקש הקב"ה לעכבן מיד נתן הקב"ה כח וגבורה בידיו של משה ונטלן והלך וירד מן ההר: